# WSCHÓD EUROPY

Vol 3, No 2, 2017
ISSN 2450-4866

## Studia humanistyczno-społeczne

## ВОСТОК ЕВРОПЫ
Гуманитарно-общественные исследования

## EAST OF EUROPE
Humanities and Social Studies

CENTRUM EUROPY WSCHODNIEJ UMCS
WYDAWNICTWO UNIWERSYTETU MARII CURIE-SKŁODOWSKIEJ

# WSCHÓD EUROPY

Studia humanistyczno-społeczne

RADA NAUKOWA

Prof. dr hab. Nodar Belkanija (Tbilisi, Gruzja)

Prof. dr hab. Igor Cependa (Iwano-Frankowsk, Ukraina)

Prof. dr hab. Henryk Gmiterek (Lublin, Polska)

Prof. dr hab. Aleksandra Głuchowa (Woroneż, Rosja)

Prof. dr hab. Jan Holzer (Brno, Czechy)

Dr hab., prof. nadzw. Agnieszka Legucka (Warszawa, Polska)

Prof. dr hab. Wałerij Kopijka (Kijów, Ukraina)

Prof. dr hab. Wiktor Szadurski (Mińsk, Białoruś)

Prof. dr hab. Zachar Szybieka (Tel Awiw, Izrael)

Prof. dr hab. Konrad Zieliński (Lublin, Polska)

KOLEGIUM REDAKCYJNE

Prof. dr hab. Walenty Baluk (redaktor naczelny)

Dr Eleonora Kirwiel (sekretarz)

Prof. dr hab. Grzegorz Janusz

Dr hab. prof. Jerzy Garbiński

Dr hab. prof. Wojciech Sokół

Dr hab. Ireneusz Topolski

Centrum Kompetencji Wschodnich Lublin.eu

CENTRUM EUROPY WSCHODNIEJ
UNIWERSYTET MARII CURIE-SKŁODOWSKIEJ

WYDZIAŁ POLITOLOGII

UMCS
WYDAWNICTWO

Vol 3, No 2, 2017

# WSCHÓD EUROPY

## Studia humanistyczno-społeczne

*Mity, stereotypy i bezpieczeństwo Europy Wschodniej*

## ВОСТОК ЕВРОПЫ

Гуманитарно-общественные исследования

*Мифы, стереотипы и безопасность Восточной Европы*

## EAST OF EUROPE

Humanities and Social Studies

*Myths, stereotypes and security of Eastern Europe*

Redakcja

*Nadia Gergało-Dąbek • Wałerij Kopijka*

WYDAWNICTWO UNIWERSYTETU MARII CURIE-SKŁODOWSKIEJ

CENTRUM EUROPY WSCHODNIEJ UMCS

LUBLIN 2017

REDAKCJA
Maria Masłowska

REDAKCJA JĘZYKOWA TEKSTÓW W JĘZYKU ROSYJSKIM
Nadia Gergało-Dąbek

REDAKCJA JĘZYKOWA TEKSTÓW W JĘZYKU ANGIELSKIM
Sylwia Gronczewska

REDAKCJA TECHNICZNA
Aneta Okuń-Jaśkowiak

PROJEKT OKŁADKI I STRON TYTUŁOWYCH
Marta Kwiatkowska

SKŁAD I ŁAMANIE
Marcin Wachowicz

© Centrum Europy Wschodniej UMCS 2017
© Wydział Politologii UMCS 2017
© Wydawnictwo UMCS, Lublin 2017

ISSN 2450-4866

WYDAWNICTWO UNIWERSYTETU MARII CURIE-SKŁODOWSKIEJ
20-031 Lublin, ul. Idziego Radziszewskiego 11
tel. 81 537 53 04
www.wydawnictwo.umcs.lublin.pl
e-mail: sekretariat@wydawnictwo.umcs.lublin.pl

Dział Handlowy: tel./faks 81 537 53 02
Księgarnia internetowa: www.wydawnictwo.umcs.eu
e-mail: wydawnictwo@umcs.eu

Drukarnia „Elpil", ul. Artyleryjska 11, 08-110 Siedlce

# Spis treści


## MITY I STEREOTYPY

**Ihor Hurak**
Mity polityczne szerzone przez Rosyjską Federację na temat Ukrainy ..... 13

**Alla Kostovska**
Między Cyganami a Romami: stereotypy i dyskryminacja w ukraińskich mediach elektronicznych ..... 39

## BEZPIECZEŃSTWO EUROPY WSCHODNIEJ

**Hryhorij Perepełycia**
Europa Wschodnia jako epicentrum rywalizacji geopolitycznej ..... 53

**Olena Khylko**
Opcje bezpieczeństwa dla Europy Wschodniej ..... 67

**Natalia Rotar**
Wymiar bezpieczeństwa w dyskursie o europejskiej tożsamości Ukrainy ..... 81

**Hałyna Zeleńko**
Ukraina jako partner strategiczny: trendy polityczne po Rewolucji Godności ..... 103

**Paul Kalinichenko**
Ocena prawna stosunków UE–Rosja w kwestii bezpieczeństwa: zamrożony „pozytywny bagaż” ..... 119

## STOSUNKI SPOŁECZNO-EKONOMICZNE

**Oleksandr Kashynskyi**
Przyczyny powstania populizmu w Europie Środkowo-Wschodniej: analiza czynników społeczno-ekonomicznych ..... 137

**Łukasz Wojcieszak**
Perspektywa członkostwa Białorusi w Światowej Organizacji Handlu ..... 153

## GŁOS W DYSKUSJI

**Jakub Forst-Battaglia**
Narodowość i język w monarchii austro-węgierskiej ..... 169

## RECENZJE I SPRAWOZDANIA

**Nadia Gergało-Dąbek**
Лариса Масенко, *Мова радянського тоталітаризму*, Київ, ТОВ «Видавництво „Кліо”», 2017, ss. 240 ..... 181

**Walenty Baluk**
Sprawozdanie z Międzynarodowej Konferencji Naukowej „Stosunki polsko--ukraińskie w warunkach hybrydowych zagrożeń bezpieczeństwa” ..... 189

# Table of contents


## MYTHS AND STEREOTYPES

**Ihor Hurak**
Political myths propagated by the Russian Federation in Ukraine ..... 13

**Alla Kostovska**
Between Gypsies and Roma: discrimination and stereotypes in the Ukrainian online newspapers ..... 39

## SECURITY OF EASTERN EUROPE

**Hryhorii Perepelitsa**
Eastern Europe as the epicenter of geopolitical compounds ..... 53

**Olena Khylko**
Security options for Eastern Europe ..... 67

**Natalia Rotar**
The security dimension of the discourse European's identity of Ukraine ..... 81

**Halyna Zelenko**
Ukraine as a Strategic Partner: Political Changes After Revolution of Dignity ..... 103

**Paul Kalinichenko**
Legal Appraisal of the EU-Russia Relations in Security Matters: a Frozen "Positive Luggage" ..... 119

## SOCIO-ECONOMIC RELATIONS

**Oleksandr Kashynskyi**
The rise of populism in Central and Eastern Europe: analysis of social-economic factors ..... 137

**Łukasz Wojcieszak**
The prospects of Belarus's membership in the World Trade Organization ..... 153

## THE VOICE IN THE DISCUSSION

**Jakub Forst-Battaglia**
Nationality and language in the Austro-Hungarian Monarchy ..... 169

## REVIEWS AND REPORTS

**Nadia Gergało Dąbek**
Лариса Масенко, *Мова радянського тоталітаризму*, Київ, ТОВ «Видавництво „Кліо"», 2017, ss. 240 ..... 181

**Walenty Baluk**
Report from the International Scientific Conference "Polish-Ukrainian Relations in the Conditions of Hybrid Security Threats" ..... 189

# Содержание

## МИФЫ И СТЕРЕОТИПЫ

**Игорь Гурак**
Политические мифы, распространяемые Российской Федерацией об Украине ..... 13

**Алла Костовска**
Между цыганами и ромами: стереотипы и дискриминация в украинских интернет-СМИ ..... 39

## БЕЗОПАСНОСТЬ В ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЕ

**Григорий Перепелица**
Восточная Европа как эпицентр геополитического соперничества ..... 53

**Елена Хилько**
Альтернативы безопасности для Восточной Европы ..... 67

**Наталия Ротар**
Дискурс европейской идентичности Украины: измерение безопасности ..... 81

**Галина Зеленько**
Украина как стратегический партнер: политические изменения после революции достоинства ..... 103

**Пауль Калиниченко**
Юридическая оценка отношений между ЕС и Россией в вопросах безопасности: замороженный «позитивный багаж» ..... 119

## СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ

**Александр Кашинский**
Рост популизма в Центральной и Восточной Европе: анализ социально-экономических факторов ..... 137

**Лукаш Войцешак**
Перспектива членства Беларуси в рамках Всемирной торговой организации ..... 153

## ГОЛОС В ОБСУЖДЕНИИ

**Якуб Форст-Батталья**
Национальность и язык в Австро-Венгерской монархии ..... 169

## РЕЦЕНЗИИ И ОТЧЁТЫ

**Nadia Gergało-Dąbek**
Лариса Масенко, *Мова радянського тоталітаризму*, Київ, ТОВ «Видавництво „Кліо”», 2017, ss. 240 ..... 181

**Walenty Baluk**
Отчёт о Международной научной конференции «Польско-украинские отношения в условиях гибридных угроз безопасности» ..... 189

# MITY I STEREOTYPY

DOI:10.17951/we.2017.3.2.13. | Wschód Europy • Восток Европы • East of Europe vol 3, 2 / 2017

Ihor Hurak
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ukraine

# Political myths propagated by the Russian Federation in Ukraine[1]

## Introduction

"Never trust a Russian, because a Russian
does not believe in even themselves"

The quote described above belongs to Otto von Bismarck, the German Chancellor[2]. It should be emphasized that Bismark had been living for several years in the Russian empire while being an ambassador from Prussia in this country. Otto von Bismarck spoke Russian well and according to Russians, he loved their country and "understood the essence of the Russian mentality"[3].

Nowadays Otto von Bismarck`s approach is current as never before. New technological possibilities and the readiness to spend large sums of money on propagandistic manipulation causes a real threat for the world community, especially for the neighbors of the Russian Federation such as Ukraine. "Informational aggression" by the current Kremlin authorities was clearly revealed at the end of winter, 2014. Making steps aimed to seize the sovereign territories of Ukraine, Russians tried to highlight the political and economic processes in Ukraine in a favorable light to reinforce their aggressive imperialistic policies. On the other hand, doing their best to destabilize Ukraine, Russians appealed "for peace" and offered the Ukrainians their "service" as a main intermediary between the new authority and the Donbass terrorists. It should be emphasized that in this case there is a unique situation when the main initiator and participant

[1] The article was prepared during the scholarship in the framework of Iwan Wychowski Award.

[2] *Правила життя Отто Бісмарка*, http://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/m/pz.pl?ps=13, access: 1.04.2016.

[3] *Бисмарк о России и Украине*, http://journal-otechestvo.ru/bismark-rossia-ukraina/, access: 6.08.2015.

of a military conflict claims to be the intermediary, which is a kind of double-speak. The original involvement of the Russian authorities was evidenced by records of phone conversations of the Russian president`s adviser Sergey Glazyev which were revealed by the Prosecutor General of Ukraine. It confirms that the aforementioned Russian official coordinated pro-Russian demonstrators, provided money for their meetings and instructed them how to act in order to enable a Russian invasion to Ukraine. According to the records, and in addition to the Donbass region, Russia was also interested in the Odessa Oblast, Kharkiv Oblast, Zaporizhia Oblast[4].

## 1. Russian Manipulation and the Response of the Leading Global Players

In order to strengthen its global influence, the Russian government quite often acts according to the rules which are unacceptable in the civilized world and takes clear cheap shots. Quite often it happens that statements issued by the Russian authorities are not realized in practice at all. There are frequent situations when Kremlin officials act in an opposite way to the promises they have made. It is normal for Russian authorities to use propagandistic platitudes, manipulation with the facts and processes, and the possibility of which is hard to check and is time consuming.

Previous acts of the Russian Federation in the Middle East region serve as good illustration of similar kinds of bellicose activity. For example, it is worth mentioning the situation regarding statements by Kremlin authorities on the troop pullout from Syria. At the end of September in 2015, the Russian army commenced the bombing of Syrian territory and on February 12th, 2016, a ground campaign was initiated. Instead of this, three months later Vladimir Putin suddenly claimed that the performance targets of the Russian military in Syria were "altogether completed" and the terms for "the beginning of a peace process" were created. Hence, since March, 15 2016 a troop pullout should be realized[5]. However, it very quickly emerged that the action that followed these statements was completely a far cry from what had already been said. Thus on March 19th, the Russian air forces massively bombed the cities of Raqqa and Palmira[6]. Later on, instead of their troop pullout, at the end of October 2016 Russia redeployed an aircraft carrier group to the Mediterranean Sea in order to support their military contingent in the Middle East[7].

---

4 Д. Казанський. *«Плівки Глазьєва». Як Росія намагалася підпалити схід та південь України*, http://glavcom.ua/columns/denyskazanskiy/plivki-glazjeva-yak-rosiya-namagalasya-pidpaliti-shid-ta-pivden-ukrajini-368898.html, access: 25.08.2016.

5 *Россия выводит войска из Сирии*, http://news.liga.net/news/world/9549370-rossiya_vyvodit_voyska_iz_sirii.htm, access: 14.03.2016.

6 *Хронологія військових злочинів Росії в Сирії*, http://russiakills.com/ua/syria, access: 19.03.2016.

7 *Столтенберг стурбований переміщенням авіаносної групи РФ в Середземне море: удари по Алеппо можуть посилитися*, http://www.unian.ua/world/1582767-stoltenberg-sturbovaniy-peremischennyam-avianosnoji-grupi-rf-v-seredzemne-more-udari-po-aleppo-mojut-posilitisya.html, access: 20.10.2016.

Another prominent example is the situation connected with the ceasefire in Syria. On September 10th, 2016 after 14 hours of negotiations, the Minister of Foreign Affairs of the Russian Federation Sergey Lavrov and United States Secretary of State John Kerry reached an agreement on a ceasefire beginning September 12th in Syria. After negotiations Sergey Lavrov noticed that the Syrian authorities reviewed the Russian-American plan and they were ready to fulfill it[8]. At the same time, on September 19th the Russian air forces or militaries of Bashar al-Assad with active support of Russia destroyed a humanitarian convoy of OON and the Red Crescent in Aleppo Province[9].

Sometimes in order to strengthen its international influence and weaken their rivals, the Russians combined in a more complicated way. The Russians' bombing in Syria caused huge floats of refugees[10]. At the same time the Kremlin actively supports the right-wing political forces in the European countries. Recently their influence has grown rapidly, last but not least due to the growing discontent regarding the floats of refugees in major countries of the EU. It seems like hard-right forces should treat Russia in a negative light, because the actions of the Russian military caused unfavorable changes. However, the situation was quite the opposite in practice. The relevant political forces actively cooperated with the Russian Federation; they received from the Kremlin moral and most likely economic support and came out with initiatives which oppose the democratic interests of the European Union. These arrangements consistently strengthen the position of Putin at the same time weakening the EU[11].

Sometimes in order to justify their actions, the Kremlin leadership has referred to supposedly achieved oral agreements in the past. In particular, on April 17th, 2014 during his speech Vladimir Putin described the motives which prompted the Russians to capture Crimea. Among other things, he mentioned that during negotiations regarding the reunification of Germany NATO leaders gave assurances to the Soviet Union

[8] *Керрі і Лавров домовилися про припинення вогню в Сирії*, https://www.ukrinform.ua/rubric-abroad/2080689-kerri-i-lavrov-domovilisa-pro-pripinenna-vognu-v-sirii.html, access: 10.09.2016; *США та Росія домовилися про перемир'я в Сирії*, http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/09/160910_syria_kerry_lavrov_sx, access: 10.09.2016.

[9] *США: удар по гуманітарному конвою ООН в Сирії завдали російські літаки*, https://www.dilovyi.info/ssha-udar-po-gumanitarnomu-konvoyu-oon-v-syriyi-zavdaly-rosijski-litaky/, access: 21.09.2016; *Як Росія розбомбила перемир'я в Сирії*, http://espreso.tv/article/2016/09/20/rosiyski_bomby_moskvu_zvynuvatyly_u_kryvavomu_viyskovomu_zlochyni_v_syriyi, access: 20.09.2016.

[10] *«Вихід» російських військ із Сирії: чим варто перейматись Україні*, https://www.ukrinform.ua/rubric-politycs/1982935-vihid-rosijskih-vijsk-iz-sirii-cim-varto-perejmatis-ukraini.html, access: 16.03.2016; *Російські авіаудари в Сирії провокують зростання потоку біженців*, http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=17974, access: 5.02.2016.

[11] *Європейські ультраправі на службі Путіна*, http://molotoff.info/texts/27-2009-09-16-18-49-39/6485-%D1%94vropejski-ultrapravi-na-sluzhbi-putina.html, access: 7.04.2014; *Зростання впливу праворадикалів у Європі як дестабілізуючий фактор єдності ЄС*, http://www.ukrpolitic.com/?p=13855&lang=ru, access: 7.11.2016.

that the Alliance would not expand eastward[12]. However, the direct participants of the relevant negotiations, especially the last Soviet President Mikhail Gorbachev emphasized that NATO promises were myths and that this issue, in principle, could not be considered because at that time the Warsaw Pact was effective[13]. Representatives of the U.S. and Germany at different times came out with the denial of such statements[14].

Such manipulations by authorities of the Russian Federation consistently caused concerns and counter-moves by the key international players. It should be noted that during the last time the European Union handled it quite clearly and objectively. For example, in May of 2015 the Committee on Foreign Affairs of the European Parliament adopted a resolution for the allocation of funds to fight against Russian propaganda. According to the resolution, the EU members were recommended to refrain from bilateral contacts with the Russian Federation and to increase joint efforts to counteract the aggressive policy of Kremlin. Brussels planned to implement a number of projects, including the establishment of Russian-language outlets, in order to fight against Russian propaganda and disinformation in the EU and beyond. The EU aimed to continue to support civil society in the form of Russian human rights activists, bloggers, independent media, academic staff and non-governmental organizations[15].

Another response to the activities of the Russian Federation was the resolution called the "Strategic Communications of EU as Counteraction of Propaganda of Third Parties" adopted by the European Parliament in November 2016. The resolution stressed that the propaganda carried out by Russia is a part of "hybrid warfare" and it is intended to "distort the truth; to raise doubts and discord between the countries of union; to weaken the strategic unity of the EU and its North-American partners; to paralyze the decision-making process and to discredit the reputation of the EU and the transatlantic partnership"[16].

In December 2016 there was a meeting between the foreign ministers of EU member states and NATO. According to the results of these talks, the European Council President Donald Tusk, European Commission President Jean-Claude Juncker and NATO Secretary General Jens Stoltenberg signed a joint declaration. According to the document, within the framework of the European Union and NATO interaction on

---

[12] *Страха перед НАТО у нас нет, но нас вынуждают к ответным действиям: Путин* https://regnum.ru/news/polit/1792376.html#ixzz3IY9evj9Q, access: 17.04.2014.

[13] *Горбачов спростував Путіна: НАТО не обіцяло не розширюватися. Це – міф,* http://www.eurointegration.com.ua/news/2014/11/9/7027580/, access: 9.11.2014.

[14] *НАТО не обіцяло РФ заморозити розширення на Схід – Кондоліза Райс*, http://www.eurointegration.com.ua/news/2016/03/14/7046158/, access: 14.03.2016.

[15] С. Косяков, *ЕС начал поиск средств для борьбы с российской пропагандой*, http://www.dw.com/ru/ес-начал-поиск-средств-для-борьбы-с-российской-пропагандой/a-18446244, access: 12.05.2015.

[16] *Європарламент ухвалив резолюцію з протидії ворожій пропаганді Росії*, http://tsn.ua/svit/yevroparlament-uhvaliv-rezolyuciyu-z-protidiyi-vorozhiy-propagandi-rosiyi-811789.html, access: 23.11.2016.

cyber security, crisis prevention and strategic communications, the European Centre for Combating Hybrid Threats will be established in 2017[17].

Some EU members tried to complement the common European initiatives targeted at counteracting Russian information influence at the national level. In particular, the Center for Combating Terrorism and Hybrid Threats was announced to be created in the Czech Republic since January 1st, 2017. The institution will operate under the Interior Ministry of the Czech Republic and along with the other activities will be aimed at countering Russian propaganda and misinformation[18].

Thus, it can be clearly stated that an aggressive information policy by the Russian Federation, especially in the framework of solving the "Ukrainian Issue" by the Kremlin, forces European leaders to resort to protective steps in response [19].

## 2. The Myth about "Neo-Nazis" and "Banderists" in Ukraine's Government

Without any doubt, Ukraine is the greatest victim of Russian propaganda. It is currently focused on the maximum blocking of the western vector of foreign policy of Ukraine, discrediting it as a state, while increasing the "fatigue" of Ukraine in Europe and worldwide. The strategic objectives of the Russian Federation include the elimination of Ukraine as a state or its subordination once again to the Kremlin. In such circumstances, it is extremely important to demolish all the Russian myths about Ukraine and to spread the truth about the Russian role in the events that took place in Crimea in February – March 2014 and in the Donbass region since April 2014 up to this day.

Sometimes veiled or outright lies have been disproved, even by Russian leaders themselves. However, despite this, Russian propaganda quite often finds fertile ground in the minds of ordinary citizens of Europe. In February 2016 there was a meeting of the Subcommittee on Security and Defense of the European Parliament, during which the information war pursued by Russia was discussed. During the meeting the Head of the SWAT teams in media of the External Service of the European Union, Gill Portman, stressed that appropriate measures which are conducted by Russia against Ukraine and

---

17 *ЕС и НАТО создадут центр противодействия гибридным угрозам*, http://112.ua/mir/es-i-nato-sozdadut-centr-protivodeystviya-gibridnym-ugrozam-357634.html, access: 7.12.2016; *НАТО та ЄС створять центр протидії гібридним загрозам*, http://www.bbc.com/ukrainian/news-38229661, access: 6.12.2016.

18 *Чехія посилить боротьбу з російською пропагандою*, https://www.ukrinform.ua/rubric-abroad/2148367-cehia-posilit-borotbu-z-rosijskou-propagandou.html, access: 29.12.2016.

19 *Європарламент ухвалив резолюцію з протидії ворожій пропаганді Росії*, http://tsn.ua/svit/yevroparlament-uhvaliv-rezolyuciyu-z-protidiyi-vorozhiy-propagandi-rosiyi-811789.html, access: 23.11.2016; *Інформаційна війна РФ проти України досягає результатів: В ЄС заявили про збільшення кількості симпатиків Кремля*, http://www.unian.ua/society/1269099-informatsiyna-viyna-rf-proti-ukrajini-dosyagla-rezultativ-v-es-zayavili-pro-zbilshennya-kilkosti-simpatikiv-kremlya.html, access: 18.02.2016; С. Косяков, ЕС начал поиск средств для борьбы с российской пропагандой, http://www.dw.com/ru/ec-начал-поиск-средств-для-борьбы-с-российской-пропагандой/a-18446244, access: 12.05.2015.

the EU, bring real results – in the EU a number of those who sympathize with Russia and blame Kyiv for the war in the east is growing [20].

This state of affairs is the natural consequence of the fundamental and multi-layered and biased information by the Russian Federation, trying to "make the best of a bad bargain." Russia spends enormous financial resources in order to discredit Ukraine on the international arena; to conceal its war crimes; to submit itself as a foreign entity that has played and continues to play only moderating and constructive role in the events in Crimea and Donbas, and generally to create a positive image of the Russian state in the world. From the estimates of experts, Russian taxpayers annually spend billions of US dollars on publicity campaigns by the Kremlin[21].

Based on the information presented above, the important task of Ukrainian diplomats, politicians, scholars, journalists and experts lies in using all the opportunities to disclose false and deliberately distorted information by the Russian propaganda machine about what actually has been happening in Ukraine in recent years and what, in fact, Russia's role in these processes has been so far.

The leadership of the Russian Federation has repeatedly emphasized that Russia interfered with Ukrainian affairs because "neo-Nazis", "extreme nationalists" and "Banderists" came to power in Ukraine[22]. On March 18th, 2014 before signing a fictitious treaty joining Crimea and Sevastopol to the Russian Federation, Vladimir Putin made a speech before the Federal Assembly and commented on the reasons for such a bellicose move. Among other things, he hypocritically said: "We have always supported the territorial integrity of Ukraine... Do not believe those who scare you by Russia, shouting that after Crimea other regions will be seized. We do not want the partition of Ukraine, we do not need it. Crimea will remain to be a home for the representatives of all the nations who reside there. But it will never belong to the Banderists"[23].

Slightly extending away from this string of logic, however, giving information of the binding key topics, let me cite some other words of Vladimir Putin which he uttered in August 2008. Shortly after the conflict with Georgia he gave an interview to the German television channel ARD TV. During the conversation, journalist Thomas

[20] *Інформаційна війна РФ проти України досягає результатів: В ЄС заявили про збільшення кількості симпатиків Кремля*, http://www.unian.ua/society/1269099-informatsiyna-viyna-rf-proti-ukrajini-dosyagla-rezultativ-v-es-zayavili-pro-zbilshennya-kilkosti-simpatikiv-kremlya.html, access: 18.02.2016.

[21] *Русские пришли-2. Сколько стоит российская информационная война?* http://sprotyv.info/ru/news/kiev/russkie-prishli-2-skolko-stoit-rossiyskaya-informacionnaya-voyna?_utl_t=fb, access: 4.11.2015; *Кремль витрачає на брехливу пропаганду мільярди доларів*, http://na.mil.gov.ua/26458-kreml-vitrachaye-na-brexlivu-propagandu-milyardi-dolariv, access: 12.11.2015.

[22] *Путин: Крым никогда не будет бандеровским*, http://vz.ru/news/2014/3/18/677740.html, access: 18.03.2014; *Путин назвал украинцев "бандеровцами" и рассказал об аннексии Крыма*, http://ru.tsn.ua/politika/putin-nazval-ukraincev-banderovcami-i-rasskazal-ob-anneksii-kryma-422588.html, access: 26.04.2015.

[23] *Подписан договор о принятии Крыма и Севастополя в состав России*, https://ria.ru/politics/20140318/999999538.html, access: 18.03.2014.

Roth, referring to the statements of French Foreign Minister Bernard Kouchner (years 2007–2010), asked whether Crimea and Sevastopol would be the next targets of the Kremlin. In response, Putin initially said that the issue is wrong and is provocative in nature. Then the Prime Minister of the Russian Federation stressed, "The Crimea is not a disputed territory... Russia has long recognized the borders of today's Ukraine. By and large, we have completed our talks on the border. Now we have to deal with the demarcation, but this is a technical issue... There are complicated processes going on in society in the Crimea. There are problems of the Crimean Tatars, the Ukrainian population, the Russian population, the Slavic population in general, but this is Ukraine's domestic political problem... "[24].

Such rhetoric of Russian leadership remained even after the presidential and parliamentary elections in Ukraine in 2014, the results of which have been recognized by the whole world. In April 2015 there appeared a documentary entitled "The President", which summed up 15 years of Vladimir Putin's being in power. As part of one of the interviews for the film, the Kremlin leader gave his interpretation of the events in Crimea and stated: "If people want to come back to Russia and do not want to be ruled by neo-Nazis, extreme nationalists and Banderists, we have no right to abandon them"[25].

Proposed clichés by the leadership of the Russian Federation are actively spreading through the Russian media and are used by Russian diplomats during various international forums[26].

It would seem that the primitive manipulation with clichés and substitution of concepts in modern conditions, when the average citizen has virtually unlimited access to information resources is doomed to fail. However, the Russian Federation leadership managed to create a very efficient system that can substantially influence the public opinion not only within the country but also abroad.

Analyzing this component of Russian propaganda, we consider it necessary to represent our vision whether the Russian leadership has a reason to consider current ruling elites of Ukraine as Nazi followers; to analyze briefly the cooperation of the Ukrainian

---

[24] *Russian Prime Minister Vladimir Putin interviewed by the German ARD TV channel*, http://archive.premier.gov.ru/eng/events/news/1758/, access: 29.08.2008.

[25] *"Президент". Фильм Владимира Соловьева*, https://www.youtube.com/watch?v=HyNcbVuDJyA, access: 25.04.2015; *Путин назвал украинцев "бандеровцами" и рассказал об аннексии Крыма*, http://ru.tsn.ua/politika/putin-nazval-ukraincev-banderovcami-i-rasskazal-ob-anneksii-kryma-422588.html, access: 26.04.2015.

[26] Т. Назаренко, *Фантомне військо. Як Україна протистоїть російській пропаганді*, http://tsn.ua/ukrayina/fantomne-viysko-443418.html, access: 22.06.2015; *Украинские захватчики, бандеровцы-нацисты и хунта: Чуркина опять «прорвало» в Совбезе ООН. Видеофакт*, http://www.bbcccnn.com.ua/podiyi/ukraynskye-zahvatchyky-banderovtsy-natsysty-y-hunta-churkyna-opyat-prorvalo-v-sovbeze-oon-vydeofakt/, access: 11.12.2015; *Foreign Minister Sergey Lavrov delivers a speech and answers questions during debates at the 51st Munich Security Conference, Munich, February 7, 2015*, http://www.mid.ru/ru/press_service/minister_speeches/-/asset_publisher/7OvQR5KJWVmR/content/id/949358?p_p_id=101_INSTANCE_7OvQR5KJWVmR&_101_INSTANCE_7OvQR5KJWVmR_languageId=en_GB, access: 7.02.2015.

nationalist underground led by Stepan Bandera with Hitler's Germany and finally to show how the Nazis are treated in contemporary Russia.

First, it should be emphasized that after Viktor Yanukovych`s escape from Ukraine there were no new people among the Ukrainian leadership. In February 2014, the new Chairman of the Verkhovna Rada of Ukraine and the Acting President of Ukraine was one of the leaders of the All-Ukrainian Association "Batkivshchyna" with Oleksandr Turchynov. During the Soviet era Turchynov was the leader of Komsomol in Dnipropetrovsk region and a party official. During the period of independence he was repeatedly elected as a Member of Parliament; he held appointments for the Head of Security Service of Ukraine and was the First Deputy Prime Minister among other positions[27]. During the times of his previous political activity Oleksandr Turchynov was never identified with nationalist ideology, not to mention the neo-Nazism, by both his supporters and opponents.

A similar situation could be observed with Arseniy Yatsenyuk who was designated as Prime Minister of Ukraine in February 2014. Despite his relatively young age, since 2001 he had been working as the Minister of Economy in the Autonomous Republic of Crimea, the first deputy head of the National Bank of Ukraine, Minister of Economy, Foreign Minister and Chairman of the Verkhovna Rada of Ukraine. During this time he showed no sympathy for the right wing ideology, and what is more, he served as the Minister of Foreign Affairs of Ukraine (2007) at the time of premiership of pro-Russian and anti-national Viktor Yanukovych[28].

On May 25th, 2015 elections of the president of Ukraine were held. Petro Poroshenko unprecedentedly won in all the electoral districts[29] and he became the new president of Ukraine. Before leading the country, the fifth president of Ukraine was repeatedly elected to Parliament, he was Secretary of the National Security and Defense, Minister of Foreign Affairs and Minister of Economic Development and Trade of Ukraine. A conspicuous fact is that he held his last post in Mykola Azarov's government who was a member of the Party of Regions and during presidency of Viktor Yanukovych[30]. Therefore, Petro Poroshenko could not be blamed for being a consistent supporter of the nationalist ideology.

Thus, despite the unequivocal absence of sympathy for the members of the new leadership of Ukraine, the Kremlin`s accusation of treating them as "neo-Nazis" and "Banderists" is incorrect.

---

[27] *Турчинов, Александр Валентинович*, http://dosye.info/Турчинов,_Александр_Валентинович, access: 26.06.2015.

[28] *Яценюк Арсений Петрович*, http://file.liga.net/person/728-arsenii-yacenuk.html, access: 21.12.2016.

[29] *Підтримка виборцями кандидата на пост Президента України в регіоні. Порошенко Петро Олексійович*, http://www.cvk.gov.ua/vp2014/wp302pt001f01=702pt021f01=134.html, access: 25.05.2014.

[30] *Порошенко Петр Алексеевич*, http://file.liga.net/person/404-petr-poroshenko.html, access: 11.01.2017.

Approaching this matter from another angle, it should be noted that among the parties which were the part of the Ukrainian parliament in 2014, the greatest commitment to nationalist ideas was declared by representatives of the All-Ukrainian Union "Svoboda." We can assume that the leaders of the Russian Federation referred these sentiments to them. However, there are some problems. During the presidential elections in Ukraine on May 25th, 2014, the leader of the All-Ukrainian Union "Svoboda" Oleh Tyahnybok managed to join the support of only 1.16% of voters who took part in the vote and came only tenth in the ranking[31]. Besides, his party during the parliamentary elections[32] in November 2014 could not get into the Verkhovna Rada of Ukraine on party lists, because it had only 4.71% in the national multi-mandate constituency[33]. It is fair to point out that in 2012 at the time of Viktor Yanukovych's presidency the All-Ukrainian Union "Svoboda" in a national multi-mandate constituency gained 10.44% of votes[34]. A low point in this situation was with the "Right Sector" which was formed in late November as a social movement and later it became political party of the nationalist wing and they played an important role at the time of the Revolution of Dignity. In the presidential elections of 2014 the leader of the "Right Sector" Dmytro Yarosh was supported by only 0.7% of voters[35]. However, during the parliamentary elections in the same year his party gained 1.8% of votes[36].

In 1924 the famous Russian writer and diplomat Alexander Griboyedov wrote the comedy "Woe from Wit". It is written in aphoristic language and full of phraseology. One of the most famous lines is: "And who is to judge?"[37]. Following the logic of the talented Russian artist, we consider it necessary to show the attitude in Russia towards "nazism", "fascism" and radical nationalism.

---

31 *Позачергові вибори Президента України 25 травня 2014 року,* http://www.cvk.gov.ua/vp2014/wp300pt001f01=702.html, access: 25.05.2014.

32 Currently, elections to the Verkhovna Rada of Ukraine are carried out under mixed system. 225 of the People's Deputies are chosen by a proportional representation in a national multi-member constituency under the party lists, another 225 – under the majority system in single member constituencies. The measure of the political forces support from the voters are its support in course of voting on a proportional basis.

33 *Протокол Центральної виборчої комісії "Про результати виборів народних депутатів України у загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі", 26 жовтня 2014 року*, http://www.cvk.gov.ua/info/protokol_bmvo_ndu_26102014.pdf, access: 10.11.2014.

34 *Протокол Центральної виборчої комісії "Про результати виборів народних депутатів України у загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі", 28 жовтня 2012 року*, http://www.cvk.gov.ua/info/zbvo_2012.pdf, access: 10.11.2012.

35 *Позачергові вибори Президента України 25 травня 2014 року*, http://www.cvk.gov.ua/vp2014/wp300pt001f01=702.html, access: 25.05.2014.

36 *Протокол Центральної виборчої комісії "Про результати виборів народних депутатів України у загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі", 26 жовтня 2014 року*, http://www.cvk.gov.ua/info/protokol_bmvo_ndu_26102014.pdf, access: 10.11.2014.

37 *А судьи кто?* http://yznai-ka.ru/publ/quot_a_quot/a_sudi_kto/1-1-0-18, access: 20.05.2012.

In fact, in Moscow at Leningradsky Prospekt, 75 people are in the All Saints Temple. During 1994–2007 there was a monument erected to commemorate the "Leaders of the White Movement and Cossack Chieftains". On the monument there was a listing of chieftains' names including Peter Krasnov, Andrey Shkuro, Timofey Domonov, Kelech Sultan Giray, Sergei Pavlov, Helmuth von Pannvits, Ivan Kononov, Viktor Zborowski and eight generals. Below their names it is stated: "To the Warriors of Rus Combined Union, Russian Corps, Cossack State, Cossacks of 15 Cavalry Corps who died for their faith and Motherland". It is interesting that the full name of that military formation sounded like "XV Cavalry Corps of SS". These persons while being in service for the Nazis, formed cavalry Cossack parts for the Wehrmacht during the Second World War. They fought on the territories of Belarus, Poland[38] and Yugoslavia and were known for their peculiar cruelty. At the final stage of the Second World War, most of them were captured by the Western Allies, extradited to the Soviet Union and in 1947 executed by hanging. It is interesting that in 2003 and 2004 that was during the first presidential term of Vladimir Putin, Russian left-wing organizations demanded the demolition of the monument, but the Veterans Affairs Committee in RF State Duma along with prosecutors were in support of it. Only in 2007 the monument was destroyed by unknown persons[39].

The above-mentioned case had some continuation. In January 2008, the Don Cossacks chieftain and the State Duma deputy from the "United Russia"[40] Victor Vodolatskyy initiated the creation of the working group for the rehabilitation of mentioned Petro Krasnov[41]. Instead, we know that during World War II, Krasnov was referring to Nazi Germany as an ally and patron, and the Germans as "the only healthy nation." The words "May God help German weapons and Hitler" also belong to him[42]. However soon, under the "influence of the society", and first of all, governor of Rostov region Volodymyr Chub, the board of the Don Cossacks chieftains recognized the incorrectness of their initiative[43].

An equally interesting event occurred in summer 2016 in St. Petersburg. In particular, on June 16th, on the pane of the Military Academy of Logistics located on

[38] They also participated in the suppression of the Warsaw Uprising.

[39] И. Васюнин, *История не рассудит, а люди могут*, http://2005.novayagazeta.ru/nomer/2005/66n/n66n-s09.shtml, access: 8.09.2005; И. Васюнин, *«Примирение народов» завершилось панихидой с участием гитлеровцев*, http://scepsis.net/library/id_1225.html, access: 12.05.2007; А. Кузнецов, *Попытка реабилитации атамана Краснова*, http://alternathistory.com/popytka-reabilitatsii-atamana-krasnova, access: 3.05.2014; *Памятник нацистам в Москве*, http://scepsis.net/library/id_1400.html, access: 3.02.2006.

[40] Leading political party of Russian Federation under control of Kremlin administration.

[41] *Донские казаки выступили за реабилитацию атамана Краснова* http://web.archive.org/web/20090924163525/http://www.mk.ru/59406/59406.html, access: 21.01.2008.

[42] А. Кузнецов, *Попытка реабилитации атамана Краснова*, http://alternathistory.com/popytka-reabilitatsii-atamana-krasnova, access: 3.05.2014.

[43] *Генерал атаманам уже не люб*, http://www.ng.ru/regions/2008-01-31/7_krasnov.html, access: 31.01.2008.

Zakharievska Street, there was a memorial tablet installed to commemorate the Finnish military leader and President of Finland Carl Gustaf Mannerheim. The head of the Administration of Russia, President Serhii Ivanov and Minister of Culture Vladimir Medinskyi[44] participated in the inauguration. Moreover, before the opening, Dmitrii Peskov, the Russian President's spokesman mentioned that "...till this time the identity of Mannerheim evokes hot debates, but one can definitely say that his personality is outstanding and is related to our history...". It is widely known that Carl Gustaf Mannerheim, born in the Russian Empire, is directly associated with the building where the memorial tablet was installed. However, it is also known that he led the Finnish troops against the Red Army in the war of 1939 – 1940. Then, the USSR lost about 170 thousand people. Similarly, Mannerheim, as Hitler's ally, participated in the military advance on the Soviet territory, for which he was awarded the fascist Knight and Iron Cross[45].

Turning now to Ukraine, I would like to present a few facts about Stepan Bandera. The Russian leaders refer in general to the government representatives of the Ukrainian elite as his followers. It should be noted that even in recent years the attitude to one of the OUN organizers, Stepan Bandera, in Ukraine has been quite controversial. Some Ukrainians consider him as a national hero who led the military formation and fought for Ukraine's independence during World War II. Others interpret his personality exclusively in a negative way. In this study, we are not focusing on a broad analysis of his activity and the nationalist underground managed by him. Instead, let us limit this discussion to the number of well-known historic facts. At the beginning of World War II, the Ukrainian nationalists expected that the Nazis who were preparing for the war with the Soviet Union would agree to the establishment of an independent Ukrainian state. In this regard, they collaborated with the Germans. The cooperation lasted until the end of June 1941, when the representatives of the Ukrainian nationalist wing, subordinated to Bandera, declared the Act of Independence of Ukraine in Lviv. The Nazis rejected the act and started repressing the OUN members. From September 1941 to January 1942 Stepan Bandera was imprisoned by the Gestapo, and further, till September 1944 he was in the concentration camp in Sachsenhausen. It is also widely known that Stepan Bandera's brothers, Vasyl and Oleksandr, were tortured in the Auschwitz concentration

[44] Among the other things, when the public expressed dissatisfaction with the adjustment of the memorial tablet, minister Medinskyi responded with the following words: "There's no need to be holier than the Roman Pope and there's no need to be a bigger patriot than Joseph Vissarionovich Stalin who personally protected Mannerheim."

[45] Д. Владимир, *Россия уже окончательно запуталась в собственном безумии*, http://hyser.com.ua/community/rossiya-uzhe-okonchatelno-zaputalas-v-sobstvennom-bezumii-90666, access: 20.06.2016; Д. Попович, *Маннергейм в Питере: какую ошибку совершил Путин*, http://inosmi.ru/politic/20160621/236915797.html, access: 21.06.2016; *В Петербурге установили мемориальную доску с именем Маннергейма*, https://meduza.io/news/2016/06/16/v-peterburge-ustanovili-memorialnuyu-dosku-s-imenem-mannergeyma, access: 16.06.2016.

camp in July 1942, the third brother Bohdan was shot in Kherson[46] by the Gestapo, his wife's brother was killed in Lviv prison[47] (Kraliuk, 2014; Posivnych, 2015).

Undoubtedly, Mannerheim's actions can be explained, however, in this situation the statements of the representatives of the Kremlin can be considered as a model of refined historical cynicism. In St. Petersburg, they inaugurate a memorial tablet to Hitler's ally, whose troops took part in the occupation of Leningrad when about 600 thousand people were killed[48], and at the same time, they criticize some political forces in Ukraine for praising Bandera.

Concluding the consideration of this respective problem, I would like to cite a quote from an interview with the leader of the gang "Ghost" of the so-called "Luhansk People's Republic" Oleksii Mozhovyi from March 2015 responded to the question from a journalist about the struggle against "fascism," Mozhovyi, who in no case can't be suspected of sympathizing with the new Ukrainian government claimed: "My dear, there is no fascism. This is an anti-fascist movement. Well, you know, just like in computers, right? There is a virus and antivirus. The virus is created by one who creates antivirus. That's all business...". Interestingly, within two months after this interview, Mozhovyi and his six subordinates were killed near Luhansk. The facts indicate that the actual perpetrator of the crime could be the Russian special forces[49].

Thus, we have a paradoxical situation when the establishment of the Russian Federation calls the Ukrainians "neo-Nazis" and "Bandera followers," drawing parallels with the above-mentioned Stepan Bandera. While in Moscow and St. Petersburg they raise the monuments to the highest-rank military commanders who fought alongside Hitler at the time when Bandera and real "Bandera followers" were imprisoned in a German prison.

## 3. Russian Soldiers in the Context of the Annexation of Crimea and the Donbass

The textbook example of how the rhetoric of the Russian leadership may sustain fundamental imperial transformations is the case with the participation of Russian military in annexation of Crimea and the Donbas conflict.

On March 4th, 2014, Vladimir Putin held a meeting with journalists, in the process of which he evaluated the events in Ukraine and disclosed the Russian role in

[46] Possibly in Mykolaiv.

[47] П. Кралюк, *Бандера и Путин*, https://day.kyiv.ua/ru/article/podrobnosti/bandera-i-putin, access: 26.03.2014; М. Посівнич, *Степан Бандера у німецьких тюрмах і концтаборах*, http://www.istpravda.com.ua/articles/2014/01/1/140665/, access: 1.01.2015.

[48] Д. Попович, *Маннергейм в Питере: какую ошибку совершил Путин*, http://inosmi.ru/politic/20160621/236915797.html, access: 21.06.2016.

[49] *Ликвидация Мозгового: Плотницкий устранил конкурента. Какие последствия для террористов "ЛНР" и "ДНР"?* http://censor.net.ua/resonance/337405/likvidatsiya_mozgovogo_plotnitskiyi_ustranil_konkurenta_kakie_posledstviya_dlya_terroristov_lnr_i_dnr, access: 24.05.2015; *Полевой командир Мозговой убит под Луганском,* http://www.bbc.com/russian/international/2015/05/150524_ukraine_mozgovoi_killed, access: 24.05.2015.

those events. During the meeting, Putin was asked whether the persons blocking the Ukrainian troops in Crimea were Russian soldiers. He answered that those were the representatives of local self-defence units. He also claimed that the Russians did not participate in their training. And besides, responding to questions about the plans for Crimea, Putin mentioned that the issue of Crimea's annexation by Russia was not considered[50].

Gradually, there was an outline and tendency to display a greater engagement of the Russian army in the invasion of Crimea. In April 2014, the Russian President held a four-hour live question-and-answer session broadcast by the leading state-owned Russian channels. In the course of the meeting, Putin was asked whether "green men" operating in Crimea were Russian soldiers. He did not give a direct answer to the question, but noted that "... behind the self-defence forces of Crimea, of course, stood our soldiers. They were very correct in their actions, but as I said, they acted firmly and professionally"[51]. Later, the Russian president took the liberty of revealing the situation more objectively. In particular, within half a year, in his interview with the German channel ARD, Vladimir Putin claimed that "... we have never made it a secret that our Armed Forces, to be honest, blocked the Armed Forces of Ukraine located in Crimea – and not with the aim to compel someone to vote, as this is impossible to do, but it was done in order to prevent bloodshed..."[52].

And fundamentally different information was made public by Vladimir Putin during the interview with Andrii Kondrashov for the docummentary "Crimea: Way to Motherland"[53]. Then, the leader of the Kremlin actually "opened all the cards." Recalling the meeting on the events in Ukraine, on the nights of February 22nd-23rd, 2014, he claimed: "And, leaving, to tell the truth, leaving before everyone has left, I told all my colleagues, there were four of them, that the situation in Ukraine turned in such a way that we had to begin work on the restitution of Crimea to Russia. Because we can not leave this territory and people who live there to the mercy of fate and place them under the ruling of nationalists. Also, he set certain tasks, told us what and how to do it…"[54].

Thus, we can see that within the year Putin's rhetoric concerning the participation of Russian troops had changed diametrically. While in March 2014, it was said that Russian troops did not participate in the events in Crimea,only a year later, Putin admitted that the operation of the peninsula's occupation, which he controlled personally, started as far back as in February.

---

50 *Владимир Путин ответил на вопросы журналистов о ситуации на Украине,* http://kremlin.ru/events/president/news/20366, access: 4.03.2014.

51 *Прямая линия с Владимиром Путиным*, http://kremlin.ru/events/president/news/20796, access: 17.04.2014.

52 *Интервью немецкому телеканалу ARD,* http://kremlin.ru/events/president/news/47029, access: 17.11.2014.

53 Original name: "Крым. Путь на Родину".

54 *Крым. Путь на Родину*, https://russia.tv/brand/show/brand_id/59195/, access: 15.03.2015.

It should be emphasized that it was not only military personnel of the Russian Federation that took part in the occupation of Crimea butalso other military units were involved in the conflict. It is known that in the middle of February 2014, Kuban Cossacks arrived to Crimea along with the representatives of Crimean "Berkut"[55], who later played the role of the Crimean "self-defense" unit mentioned by the Russian President[56]. It is also acknowledged that Chechen fighters of battalion "Vostok" were noticed on the peninsula on March 5th[57]. Awarding the Medal of the Ministry of Defense of the Russian Federation "For Liberation of Crimea" to Chechen President Ramzan Kadyrov and Governor of Krasnodar Krai Oleksandr Tkachiev can be referred to as confirmation of the respective information and recognition of the role that these respective structures played in the annexation of Crimea[58].

Using this opportunity, we would like to pay more attention to this medal. One can find its picture on the Internet and see the inscription on the reverse side "For Liberation of Crimea 20.02.2014–18.03.2014". Thus, the beginning of liberation of Crimea is dated February 20th, which is the time when Viktor Yanukovych was still staying in Kyiv and governing Ukraine. Also, it is necessary to emphasize that we are talking about the medal from the Ministry of Defense of Russian Federation[59].

To describe the full picture of the Crimean occupation, I take the liberty of presenting the words of the retired officer of the Armed Forces of the Russian Federation, adviser to "Prime-Minister of the Autonomous Republic of Crimea" Serhii Aksionov, "Minister of Defense" of the so-called "Donetsk People's Republic" Ihor Ghirkin. After returning to Russia, in one of his interviews, he clearly stated that the representatives of the Crimean authorities remained loyal to the Kyiv government for some time, and "the required" decision they endorsed after use of physical enforcement[60].

---

55 A special militia unit whose representatives supported the regime of Yanukovych during the Revolution of Dignity, and illegally used force, special measures and weapons against peaceful Ukrainian protesters.

56 *Rosyjska operacja Krym – specnaz, najemnicy, Kozacy i Berkut*, http://alexjones.pl/pl/aj/aj-swiat/aj-gospodarka-swiatowa/item/25346-rosyjska-operacja-krym-specnaz-najemnicy-kozacy-i-berkut, access: 5.04.2014.

57 *Czeczeński batalion „Wostok" przejął budynki administracji obwodowej w Doniecku*, http://www.defence24.pl/news_czeczenski-batalion-wostok-przejal-budynki-administracji-obwodowej-w-doniecku, access: 5.06.2014; *Генштаб Украины: В Крыму замечен чеченский батальон «Восток»*, http://www.rosbalt.ru/ukraina/2014/03/05/1240559.html, access: 7.03.2014.

58 *Кадыров получил медаль "За освобождение Крыма"* http://censor.net.ua/news/288957/kadyrov_poluchil_medal_za_osvobojdenie_kryma, access: 10.06.2014; *Кадырова и Ткачева наградили медалями «За освобождение Крыма»*, http://lenta.ru/news/2014/06/07/kadyrov/, access: 15.06.2014.

59 *Эксперты назвали 12 фактов, как медаль «За возвращение Крыма» подставила РФ*, http://www.profi-forex.org/novosti-rossii/entry1008208512.html, access: 5.06.2014; *Медаль «За возвращение Крыма»*, https://ru.wikipedia.org/wiki/Медаль_«За_возвращение_Крыма», access: 5.06.2014.

60 *Стрелков признался, как на самом деле происходило «народное присоединение» Крыма к России*, http://kriminal.tv/news/strelkov-priznalsja-kak-na-samom-dele-proishodilo-narodnoe-

In fact, a similar situation occurred with the role of the Russian troops on the territory of Donbass in eastern Ukraine. In April 2014, there was another live question-and-answer session with the Russian President. During the event, one of the presenters asked Vladimir Putin what he thought about the accusations of the West and Kyiv, according to which Russia stood behind the events in the eastern Ukraine by organizing and financing them. He also asked if there were any Russian military units on the territory of Donbass. In response, the Kremlin leader called such accusations nonsense and added that "There are no Russian troops, or special services, or trainers in eastern Ukraine..."[61]. In a similar manner, Vladimir Putin stated this at the next meeting that took place a year later. In response to the question of the Russian politician and journalist Iryna Khakamada, the Russian President mentioned: "And finally, the question whether our troops are present in Ukraine? I tell you directly and clearly: There are no Russian troops in Ukraine"[62]. By the end of 2015, the rhetoric of Russian leader changed somewhat. Thus, within a large press conference held by Putin in December, he emphasized: "We have never said that there are no people there working on certain issues, including the military sphere, but that does not mean that regular Russian troops are present there. Feel the difference"[63].

In the context of the evaluation of the role of Russian troops on the territory of Donbass, the Russian President pronounced extremely important words at the international investment forum "Russia Invites" in October 2016. Answering the question of Congress ex-member Rick Boucher on US-Russian relations, Putin unexpectedly acknowledged the participation of the Russian army in the events in the East Ukraine. In particular, he mentioned: "... we had to, I want to emphasize it, had to protect the Russian-speaking population on the territory of the Donbass, had to respond to the aspirations of people living in Crimea to return it to the Russian Federation"[64].

Thus, in the case of the Donbass, as well as in the case of Crimea, the presence of Russian troops was gradually becoming more obvious. Moreover, the statements that "were expanding" the presence of Russian army in East Ukraine were made by the Russian President within various information events.

Undoubtedly, this transformation of the leadership position is demonstrative of the Kremlin. It shows the methods of Russian propaganda and the true face of the Russian leadership. It is important, especially considering some global players who traditionally used to admire Putin, and despite his criminal steps, continue to maintain the usual

prisoedinenie-krima-k-rossii.html, access: 25.01.2015.

61 *Прямая линия с Владимиром Путиным*, http://kremlin.ru/events/president/news/20796, access: 17.04.2014.

62 *Прямая линия с Владимиром Путиным*, http://kremlin.ru/events/president/news/49261, access: 16.04.2015.

63 *Большая пресс-конференция Владимира Путина*, http://kremlin.ru/events/president/news/50971, access: 17.12.2015.

64 *Инвестиционный форум ВТБ Капитал «Россия зовёт!»*, http://kremlin.ru/events/president/news/53077, access: 12.10.2016.

diplomatic contacts with Russia. It should also be important to the political forces in different countries that maintain contacts with Moscow and are supported by Russia, as well as to the citizens who support these respective political forces.

In fact, the participation of Russian troops and their leading role in the events on the territory of the East Ukraine is obvious. Moreover, one can trace the stages of accumulation of Russian participation in the processes on the territory of Donbass.

In April 2014, the new Ukrainian government had lost control over most major cities of Donetsk and Luhansk districts[65]. The Kremlin in these processes was presented with a few, but well prepared subversive groups[66] that have managed to organize the local pro-Russian activists against Kyiv. Surprisingly, Ihor Ghirkin spoke in a very interesting and open manner on this issue in November 2014. In his interview for the newspaper "Tomorrow," he clearly clarified the key role of his unit in the beginning of the aggression on the territory of Donbass: "But the trigger of the war was still pressed by me. If our squad did not cross the border, as a result, everything would be over, just like in Kharkov and Odessa. There would be several dozens of killed, burnt and arrested. And this would be the end of the story... But practically, the war machine was launched by our squad and it is still going on"[67].

The above cited information is very valuable, since it was announced on the Russian channel, and furthermore, by one of the most prominent contemporary leaders of terrorists.

The new trends within the Russian aggression emerged in the end of May, 2014. After the presidential elections, the Ukrainian army had intensified its activity which became evident within the fight for the liberation of the Donetsk airport on May, 26[68]. At the same time, the number of Russian troops and weapons increased in the Donbass region. One can consider the words of the self-proclaimed "Prime-Minister of Donetsk People's Republic" Oleksandr Borodai as a proof of it when he said that within the mentioned airport operation 33 Russians were killed[69]. Such a situation was quite logical, as sending mercenaries to Ukraine from the Russian Federation was organized by Russians at the national level. There were Cossack organizations involved and military registration and enlistment offices that were recruiting volunteers and the Ministry of

---

65 К. Машовець, *Хроніка війни на Донбасі: від мітингів до танків*, http://mediarnbo.org/2014/10/18/хроніка-війни-на-донбасі-від-мітингів/, access: 25.10.2014.

66 *Вторгнення військ РФ на сході країни відбулося – джерела*, http://www.pravda.com.ua/news/2014/04/12/7022207/, access: 5.05.2014.

67 И. Яковенко, «*Кто ты, Стрелок?*», http://risk-inform.ru/article_4894.html, access: 2.12.2014.

68 К. Машовець, *Хроніка війни на Донбасі: від мітингів до танків*, http://mediarnbo.org/2014/10/18/хроніка-війни-на-донбасі-від-мітингів/, access: 25.10.2014.

69 *W Doniecku zginęło 33 Rosjan. Po stronie rządu „walczą najemnicy, którzy wrócili z Syrii"*, http://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/w-doniecku-zginelo-33-rosjan-po-stronie-rzadu-walcza-najemnicy-ktorzy-wrocili-z-syrii,433776.html, access: 5.06.2014; *Ukraiński oficer: Co najmniej 200 zabitych terrorystów. Poddadzą się albo zlikwidujemy wszystkich*, http://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/ukrainski-oficer-co-najmniej-200-zabitych-terrorystow-poddadza-sie-albo-zlikwidujemy-wszystkich,432783.html, access: 5.06.2014.

Defense was supplying weapons to militants; border control services were assisting in crossing the Ukrainian-Russian border, and also Federal Safety Service that was controlling everything that was happening[70].

From June of the same year, the separatists, supported by Russian troops, began to take control of the Ukrainian-Russian border[71]. These actions opened the opportunities for the mass delivery of Russian mercenaries and military equipment to the Ukrainian territory. The newly elected President of Ukraine – Petro Poroshenko, was aware that the stabilization of the situation in the East without the assistance by other countries was not going to be possible. Therefore, he was determined to take full control over the Ukrainian-Russian border as the most urgent task for the Ukrainian army[72].

After the first complex successes of the Ukrainian militaries at the turning point of June – July, and also a successful attack on Luhansk and Donetsk during the last week of July, the separatists found themselves facing the threat of complete defeat, as it was mentioned later by Ihor Ghirkin[73]. The response to this situation was the systematic shelling of the Ukrainian units that were trying to take control of the border with the Russian territory[74]. Another threatening factor was the concentration of 42,000 Russian army troops that was ready to open aggression at the Ukrainian-Russian border[75].

Concurrently, the separatists and mercenaries started to get more and more weapons from Russia. It is known that in the end of July and the beginning of August they

---

70 *W Doniecku zginęło 33 Rosjan. Po stronie rządu „walczą najemnicy, którzy wrócili z Syrii"*, http://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/w-doniecku-zginelo-33-rosjan-po-stronie-rzadu-walcza-najemnicy-ktorzy-wrocili-z-syrii,433776.html, access: 5.06.2014; *Ukraiński oficer: Co najmniej 200 zabitych terrorystów. Poddadzą się albo zlikwidujemy wszystkich*, http://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/ukrainski-oficer-co-najmniej-200-zabitych-terrorystow-poddadza-sie-albo-zlikwidujemy-wszystkich,432783.html, access: 5.06.2014.

71 A. Łomanowski, R. Szoszyn, *Rosyjskie czołgi na Ukrainie*, http://www.rp.pl/artykul/1117576.html, access: 15.06.2014.

72 *Порошенко пообіцяв узяти кордон під контроль, армія перейшла в контрнаступ*, http://www.newsru.ua/ukraine/15jun2014/naobicav.html, access: 16.06.2014.

73 *«Кто ты, «Стрелок»?»*, http://zavtra.ru/content/view/kto-tyi-strelok/, access: 22.10.2014.

74 *Ежесуточно российские военные осуществляют 3-5 артиллерийских обстрелов украинских позиций – СНБО*, http://www.segodnya.ua/regions/donetsk/ezhesutochno-rossiyskie-voennye-osushchestvlyayut-3-5-artilleriyskih-obstrelov-ukrainskih-poziciy-snbo-540532.html, access: 1.08.2014; *Россия бомбит Донбасс*, http://www.donbassnews.info/news/201407000006.shtml, access: 30.07.2014; М. Верный. *Госдеп США обнародовал доказательства обстрела войсками РФ территории Украины,* http://www.mk.ru/politics/2014/07/27/gosdep-ssha-obnarodoval-dokazatelstva-obstrela-voyskami-rf-territorii-ukrainy.html, access: 30.07.2014; *Американська розвідка офіційно заявляє, що Росія веде обстріл України*, http://pro-vincia.com.ua/novini/news_podyi/13994-amerikanska-rozvdka-ofcyno-zayavlyaye-scho-rosya-vede-obstrl-ukrayini.html, access: 30.07.2014.

75 A. Wilk, W. Konończuk, *Wojna ukraińsko-rosyjska pod szyldem operacji antyterrorystycznej*, http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2014-08-06/wojna-ukrainsko-rosyjska-pod-szyldem-operacji-antyterrorystycznej, access: 24.08.2014.

received a lot of heavy weapons, including 17 tanks[76]. For comparison, it should be pointed out that in the beginning of July there were only 3 tanks in Sloviansk controlled by the most powerful terrorist group led by Ihor Ghirkin[77]. The supply of hi-technology weapons together with calculations became another innovation[78]. Among other things, exactly those steps on behalf of Russia resulted in the destruction of Malaysian Boeing 777 on July 17, 2014.

The increasing military activity from the Russian side did not lead to the expected results by the separatists and Kremlin. Although the Ukrainian militaries failed to take control over the border, the territory controlled by the militants decreased significantly, and the so-called "DNR" was separated from the "LNR" and divided into several parts, and the Ukrainian troops have actually surrounded Luhansk[79]. Under such circumstances, the Kremlin leadership used the open aggression strategy. On August 23, four battalion task groups of the regular Russian army entered the territory of Donbass[80]. As a result of their actions, the situation at the front changed radically: the Ukrainian troops lost control over large territories and incurred greater losses than those ones compared with several previous months[81].

Later, the Kremlin began to restore order on the occupied territories of Donetsk and Luhansk. They were systematically liquidating the odious gang groups' leaders who had their own opinion and did not want to obey those leaders appointed by Russia of the so-called "DNR" and "LNR"[82]. Also, the Cossack military units that played a very important role during the first months of aggression gradually disappeared from Donbass. Incidentally, the Don Cossacks chieftain Nikolai Kozitsyn made multiple

---

76 A. Wilk, W. Konończuk, *Wojna ukraińsko-rosyjska pod szyldem operacji antyterrorystycznej*, http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2014-08-06/wojna-ukrainsko-rosyjska-pod-szyldem-operacji-antyterrorystycznej, access: 24.08.2014.

77 *«Кто ты, «Стрелок»?»*, http://zavtra.ru/content/view/kto-tyi-strelok/, access: 22.10.2014.

78 *РФ начала перебрасывать в Украину боевые расчеты из числа российских военнослужащих*, http://zn.ua/UKRAINE/rf-nachala-perebrasyvat-v-ukrainu-boevye-raschety-iz-chisla-rossiyskih-voennosluzhaschih-148893_.html, access: 18.07.2014.

79 К. Машовець, *Хроніка війни на Донбасі: від мітингів до танків*, http://mediarnbo.org/2014/10/18/хроніка-війни-на-донбасі-від-мітингів/, access: 25.10.2014; *«Кто ты, «Стрелок»?»*, http://zavtra.ru/content/view/kto-tyi-strelok/, access: 22.10.2014.

80 *Як російські війська 23 серпня заходили на Донбас* http://tyzhden.ua/Society/126003, access: 25.12.2014; *Проміжний звіт ТСК з розслідування трагічних подій під Іловайськом. Повний текст*, http://www.pravda.com.ua/articles/2014/10/20/7041381/view_print/, access: 22.10.2014.

81 *Kijów: w Donbasie walczą cztery taktyczne grupy batalionowe armii Rosji*, http://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/kijow-w-donbasie-walcza-cztery-taktyczne-grupy-batalionowe-armii-rosji,463816.html, access: 2.09.2014; К. Машовець, *Хроніка війни на Донбасі: від мітингів до танків*, http://mediarnbo.org/2014/10/18/хроніка-війни-на-донбасі-від-мітингів/, access: 25.10.2014.

82 *Як Кремль і його "куратори" ліквідують непотрібних свідків. Хроніка вбивств ватажків бойовиків. ФОТОрепортаж*, http://ua.censor.net.ua/photo_news/410903/yak_kreml_i_yiogo_kuratory_likviduyut_nepotribnyh_svidkiv_hronika_vbyvstv_vatajkiv_boyiovykiv_fotoreportaj, access: 17.10.2016.

statements that indicated that his troops were executing the orders coming from the Kremlin. In particular, in November 2014, in his interview to Russian BBC service he emphasized that he obeys "only Putin and God"[83]. A few months later, in his interview to "Hazeta.Ru" Kozitsyn declared the following: "Higher than me is only Our Lord, and President Putin... Today Putin says that our people live on the territory of Donbass, and we are not going to leave them alone. Me and my Cossacks will help our President in this endeavour"[84].

As a result of diverse and systematic work on the territory of the Donbass, there were two army corps under the control of Russia; it was staffed with Russian mercenaries, local separatists and Russian soldiers. The number of them is traditionally estimated to be several thousand. For example, according to the data of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, there were 10,000 Russian career military men on the territory of Donbass at the end of 2016. The quantity of Russian troops is systematically changing within the rotation[85]. As a rule, they are not at the forefront of the conflict, but at the times part of important operations, such as, at Ilovaisk (August, 2014) or Debaltsevo (February, 2015) the major problems were solved by them. The command of military units was carried out by Russian officers[86]. Russia also undertook to supply terrorists with weapons. As of September 2016, the so-called "DNR" and "LNR" were armed with about 700 tanks, 1,200 armored combat vehicles, more than 1000 artillery systems and more than 300 multiple launch rocket systems[87].

## Conclusion

Russian "information aggression" supported by the Kremlin's significant resources is an essential destabilizing factor for the countries of Ukraine and the European Union. The threats associated with Russian propaganda have been repeatedly discussed at the European forums of the highest level. The EU response to the information threat on behalf of the Russian Federation was practical implementation of a series of strategic

---

83 *Атаман Козицын: я подчиняюсь только Путину и Богу*, http://www.bbc.com/russian/multimedia/2014/11/141112_v_ukraine_ataman_kozitsyn, access: 12.11.2014.

84 *Атаман Николай Козицын: «Надо мной только Господь Бог и Путин»,* http://rslovar.com/content/атаман-николай-козицын-«надо-мной-только-господь-бог-и-путин», access: 26.07.15.

85 *Війська РФ на Донбасі провели ротацію і отримали наказ продовжувати бої, – Шкіряк*, https://www.rbc.ua/ukr/news/voyska-rf-donbasse-proveli-rotatsiyu-poluchili-1482490997.html, access: 23.12.2016.

86 *Боєць «спецпризначення ДНР»: допомога Росії була вирішальною*, http://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/3497940-boiets-spetspryznachennia-dnr-dopomoha-rosii-bula-vyrishalnoui, access: 31.03.2015; *В «армійські корпуси» ОРДЛО вербуються бомжі та безробітні в якості гарматного м'яса*, http://zik.ua/news/2016/09/10/v_armiyski_korpusy_ordlo_verbuyutsya_bomzhi_ta_bezrobitni_v_yakosti_851332, access: 10.09.2016.

87 *Statement by the President of Ukraine during the General Debate of the 71st session of the United Nations General Assembly*, http://www.president.gov.ua/en/news/vistup-prezidenta-ukrayini-petra-poroshenka-na-zagalnih-deba-38237, access: 21.09.2016.

documents adopted by the European Parliament and the decision to create the European Centre for Hybrid Threats Resistance together with NATO.

In the context of the hybrid war pursued by the Russian Federation, the information responses and threats are a fundamental threat to Ukraine. Hence, it is an extremely important task to debunk Russian myths, which are generated and dispersed by the Kremlin. Discrimination of the Ukrainian ruling elite and their identification as the Nazis was one of the most favorite tricks used by Russian propaganda. The analysis of the outlined problem clearly indicates that such accusations are deprived of any validity. Instead, we can state that numerous cases of praising persons who quite openly, and in addition, for a long time, used to collaborate with the Nazi regime in Russia and at the highest level.

A vivid example of information manipulation is the process of rhetorical presentation and the manipulation of information by Russia in relation to the occupation of Crimea and the imperialistic events on the territory of Donbass by the Russian side. Undoubtedly, from the very beginning the role of Kremlin was evident to the experts, and later to the reporters. Ukraine and the international community have much direct and indirect evidence of military crimes committed by the Russian side. Instead, it was important how it was presented as propaganda in Russia. In practice, playing the key role in both cases, the leadership of the Russian Federation initially rejected any participation in these conflicts. Gradually, their rhetoric has changed and as of now, based on the words of the Russian President; it is known that it was him who controlled the operation of the Crimean peninsula occupation. Also, in October 2016, Vladimir Putin openly recognized the presence of Russian military in the processes occurring in the east of Ukraine.

**Abstract:** This article analyzes informational manipulation by the Russian Federation authorities which are used for getting away with criminal activity in Ukraine; the strengthening of the Kremlin`s authority on the international stage and the solution of foreign-policy tasks. Factual materials, which were studied while preparing this publication, gives reason to consider that Russian propaganda is destabilizing democracies and it constitutes a threat to the European continent. The article analyzes Russian manipulation connected with the use of such words as "neo-Nazi", "ultranationalists" and "Banderists" in relation to the new Ukrainian government authorities. The paper highlights the role of the Russian Federation and military in the process of the annexation of the Autonomous Republic of Crimea and the war in Donbass.

**Keywords:** the Russian Federation, manipulations, European Union, Ukraine, military aggression, propaganda

## Mity polityczne szerzone przez Rosyjską Federację na temat Ukrainy

**Streszczenie:** W artykule przeanalizowano manipulacje Federacji Rosyjskiej o charakterze informacyjnym, które są wykorzystywane do usprawiedliwienia działalności przestępczej na Ukrainie, wzmacniania autorytetu Kremla na arenie międzynarodowej, uprawiania polityki zagranicznej. Analizowany w trakcie przygotowania artykułu materiał faktologiczny daje podstawy do wniosku, że propaganda rosyjska jest obecnie istotnym czynnikiem destabilizującym, stwarzającym zagrożenie dla kontynentu europejskiego. Przeanalizowano przykłady manipulacji rosyjskiej, związane z używaniem przez nowe kierownictwo państwa ukraińskiego określeń: „neonazista", „skrajny nacjonalista" i „banderowiec", odzwierciedlono rolę przywództwa Rosji i rosyjskich żołnierzy w zajęciu terytorium Autonomicznej Republiki Krym i w czasie agresji na Donbasie.

**Słowa kluczowe:** Federacja Rosyjska, manipulacja, Unia Europejska, Ukraina, agresja wojenna, propaganda

## Политические мифы, распространяемые Российской Федерацией об Украине

**Аннотация:** В статье проанализированы манипуляции руководства Российской Федерации информационного характера, которые используются для оправдания преступной деятельности на Украине, усиление авторитета Кремля на международной арене, решения внешнеполитических задач. Фактологический материал, исследуемый в процессе подготовки публикации, дает основания для выводов, что российская пропаганда в настоящее время является существенным дестабилизирующим фактором, представляющим угрозу для европейского континента. Осуществлен анализ российских манипуляций, связанных с использованием в отношении нового украинского руководства терминов "неонацисты", "крайние националисты" и "бандеровцы", освещена роль руководства РФ и российских военных в процессе захвата территории Автономной республики Крым и агрессии на Донбассе.

**Ключевые слова**: Российская Федерация, манипуляции, Европейский Союз, Украина, военная агрессия, пропаганда

## Bibliography

*Czeczeński batalion „Wostok" przejął budynki administracji obwodowej w Doniecku*, http://www.defence24.pl/news_czeczenski-batalion-wostok-przejal-budynki-administracji-obwodowej-w-doniecku, access: 5.06.2014.

*Foreign Minister Sergey Lavrov delivers a speech and answers questions during debates at the 51st Munich Security Conference, Munich, February 7, 2015*, http://www.mid.ru/ru/press_service/minister_speeches/-/asset_publisher/7OvQR5KJWVmR/content/id/949358?p_p_id=101_INSTANCE_7OvQR5KJWVmR&_101_INSTANCE_7OvQR5KJWVmR_languageId=en_GB, access: 7.02.2015.

*Kijów: w Donbasie walczą cztery taktyczne grupy batalionowe armii Rosji*, http://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/kijow-w-donbasie-walcza-cztery-taktyczne-grupy-batalionowe-armii-rosji,463816.html, access: 2.09.2014.

Łomanowski A., Szoszyn R., *Rosyjskie czołgi na Ukrainie*, http://www.rp.pl/artykul/1117576.html, access: 15.06.2014.

*Rosyjska operacja Krym – specnaz, najemnicy, Kozacy i Berkut*, http://alexjones.pl/pl/aj/aj-swiat/aj-gospodarka-swiatowa/item/25346-rosyjska-operacja-krym-specnaz-najemnicy-kozacy-i-berkut, access: 5.04.2014.

*Russian Prime Minister Vladimir Putin interviewed by the German ARD TV channel*, http://archive.premier.gov.ru/eng/events/news/1758/, access: 29.08.2008.

*Statement by the President of Ukraine during the General Debate of the 71st session of the United Nations General Assembly*, http://www.president.gov.ua/en/news/vistup-prezidenta-ukrayini-petra-poroshenka-na-zagalnih-deba-38237, access: 21.09.2016.

*Ukraiński oficer: Co najmniej 200 zabitych terrorystów. Poddadzą się albo zlikwidujemy wszystkich*, http://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/ukrainski-oficer-co-najmniej-200-zabitych-terrorystow-poddadza-sie-albo-zlikwidujemy-wszystkich,432783.html, access: 5.06.2014.

*W Doniecku zginęło 33 Rosjan. Po stronie rządu „walczą najemnicy, którzy wrócili z Syrii"*, http://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/w-doniecku-zginelo-33-rosjan-po-stronie-rzadu-walcza-najemnicy-ktorzy-wrocili-z-syrii,433776.html, access: 5.06.2014.

Wilk A., Konończuk W., *Wojna ukraińsko-rosyjska pod szyldem operacji antyterrorystycznej*, http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2014-08-06/wojna-ukrainsko-rosyjska-pod-szyldem-operacji-antyterrorystycznej, access: 24.08.2014.

*Американська розвідка офіційно заявляє, що Росія веде обстріл України*, http://pro-vincia.com.ua/novini/news_podyi/13994-amerikanska-rozvdka-ofcyno-zayavlyaye-scho-rosya-vede-obstrl-ukrayini.html, access: 30.07.2014.

*А судьи кто?* http://yznai-ka.ru/publ/quot_a_quot/a_sudi_kto/1-1-0-18, access: 20.05.2012.

*Атаман Козицын: я подчиняюсь только Путину и Богу*, http://www.bbc.com/russian/multimedia/2014/11/141112_v_ukraine_ataman_kozitsyn, access: 12.11.2014.

*Атаман Николай Козицын: «Надо мной только Господь Бог и Путин»,* http://rslovar.com/content/атаман-николай-козицын-«надо-мной-только-господь-бог-и-путин», access: 26.07.15.

*Бисмарк о России и Украине*, http://journal-otechestvo.ru/bismark-rossia-ukraina/, access: 6.08.2015.

Большая пресс-конференция Владимира Путина http://kremlin.ru/events/president/news/50971, access: 17.12.2015.

*Боєць «спецпризначення ДНР»: допомога Росії була вирішальною*, http://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/3497940-boiets-spetspryznachennia-dnr-dopomoha-rosii-bula-vyrishalnoui, access: 31.03.2015.

*В «армійські корпуси» ОРДЛО вербуються бомжі та безробітні в якості гарматного м'яса*, http://zik.ua/news/2016/09/10/v_armiyski_korpusy_ordlo_verbuyutsya_bomzhi_ta_bezrobitni_v_yakosti_851332, access: 10.09.2016.

Васюнин И., *История не рассудит, а люди могут*, http://2005.novayagazeta.ru/nomer/2005/66n/n66n-s09.shtml, access: 8.09.2005.

Васюнин И., *«Примирение народов» завершилось панихидой с участием гитлеровцев*, http://scepsis.net/library/id_1225.html, access: 12.05.2007.

*«Вихід» російських військ із Сирії: чим варто перейматись Україні*, https://www.ukrinform.ua/rubric-polityc/1982935-vihid-rosijskih-vijsk-iz-sirii-cim-varto-perejmatis-ukraini.html, access: 16.03.2016.

*Війська РФ на Донбасі провели ротацію і отримали наказ продовжувати бої, – Шкіряк*, https://www.rbc.ua/ukr/news/voyska-rf-donbasse-proveli-rotatsiyu-poluchili-1482490997.html, access: 23.12.2016.

*Владимир Путин ответил на вопросы журналистов о ситуации на Украине.* http://kremlin.ru/events/president/news/20366, access: 4.03.2014.

*В Петербурге установили мемориальную доску с именем Маннергейма*, https://meduza.io/news/2016/06/16/v-peterburge-ustanovili-memorialnuyu-dosku-s-imenem-mannergeyma, access: 16.06.2016.

*Вторгнення військ РФ на сході країни відбулося – джерела*, http://www.pravda.com.ua/news/2014/04/12/7022207/, access: 5.05.2014.

*Генерал атаманам уже не люб*, http://www.ng.ru/regions/2008-01-31/7_krasnov.html, access: 31.01.2008.

*Генштаб Украины: В Крыму замечен чеченский батальон «Восток»*, http://www.rosbalt.ru/ukraina/2014/03/05/1240559.html, access: 7.03.2014.

*Горбачов спростував Путіна: НАТО не обіцяло не розширюватися. Це – міф*, http://www.eurointegration.com.ua/news/2014/11/9/7027580/, access: 9.11.2014.

Дедей В., *Россия уже окончательно запуталась в собственном безумии*, http://hyser.com.ua/community/rossiya-uzhe-okonchatelno-zaputalas-v-sobstvennom-bezumii-90666, access: 20.06.2016.

*Донские казаки выступили за реабилитацию атамана Краснова*, http://web.archive.org/web/20090924163525/http://www.mk.ru/59406/59406.html, access: 21.01.2008.

*Ежесуточно российские военные осуществляют 3-5 артиллерийских обстрелов украинских позиций – СНБО*, http://www.segodnya.ua/regions/donetsk/ezhesutochno-rossiyskie-voennye-osushchestvlyayut-3-5-artilleriyskih-obstrelov-ukrainskih-poziciy-snbo-540532.html, access: 1.08.2014.

*ЕС и НАТО создадут центр противодействия гибридным угрозам*, http://112.ua/mir/es-i-nato-sozdadut-centr-protivodeystviya-gibridnym-ugrozam-357634.html, access: 7.12.2016.

*Європарламент ухвалив резолюцію з протидії ворожій пропаганді Росії*, http://tsn.ua/svit/yevroparlament-uhvaliv-rezolyuciyu-z-protidiyi-vorozhiy-propagandi-rosiyi-811789.html, access: 23.11.2016.

*Європейські ультраправі на службі Путіна*, http://molotoff.info/texts/27-2009-09-16-18-49-39/6485-%D1%94vropejski-ultrapravi-na-sluzhbi-putina.html, access: 7.04.2014.

*Эксперты назвали 12 фактов, как медаль «За возвращение Крыма» подставила РФ*, http://www.profi-forex.org/novosti-rossii/entry1008208512.html, access: 5.06.2014.

*Зростання впливу праворадикалів у Європі як дестабілізуючий фактор єдності ЄС*, http://www.ukrpolitic.com/?p=13855&lang=ru, access: 7.11.2016.

*Инвестиционный форум ВТБ Капитал «Россия зовёт!»*, http://kremlin.ru/events/president/news/53077, access: 12.10.2016.

*Интервью немецкому телеканалу ARD*, http://kremlin.ru/events/president/news/47029, access: 17.11.2014.

*Інформаційна війна РФ проти України досягає результатів: В ЄС заявили про збільшення кількості симпатиків Кремля*, http://www.unian.ua/society/1269099-informatsiyna-viyna-rf-proti-ukrajini-dosyagla-rezultativ-v-es-zayavili-pro-zbilshennya-kilkosti-simpatikiv-kremlya.html, access: 18.02.2016.

*Кадырова и Ткачева наградили медалями «За освобождение Крыма»*, http://lenta.ru/news/2014/06/07/kadyrov/, access: 15.06.2014.

*Кадыров получил медаль "За освобождение Крыма"* http://censor.net.ua/news/288957/kadyrov_poluchil_medal_za_osvobojdenie_kryma, access: 10.06.2014.

Казанський Д., *«Плівки Глазьєва». Як Росія намагалася підпалити схід та південь України*, http://glavcom.ua/columns/denyskazanskiy/plivki-glazjeva-yak-rosiya-namagalasya-pidpaliti-shid-ta-pivden-ukrajini-368898.html, access: 25.08.2016.

*Керрі і Лавров домовилися про припинення вогню в Сирії*, https://www.ukrinform.ua/rubric-abroad/2080689-kerri-i-lavrov-domovilisa-pro-pripinenna-vognu-v-sirii.html, access: 10.09.2016.

Косяков С., *ЕС начал поиск средств для борьбы с российской пропагандой*, http://www.dw.com/ru/ес-начал-поиск-средств-для-борьбы-с-российской-пропагандой/a-18446244, access: 12.05.2015.

Кралюк П., *Бандера и Путин*, https://day.kyiv.ua/ru/article/podrobnosti/bandera-i-putin, access: 26.03.2014.

*Кремль витрачає на брехливу пропаганду мільярди доларів*, http://na.mil.gov.ua/26458-kreml-vitrachaye-na-brexlivu-propagandu-milyardi-dolariv, access: 12.11.2015.

*Крым. Путь на Родину*, https://russia.tv/brand/show/brand_id/59195/, access: 15.03.2015.

*«Кто ты, «Стрелок»?»*, http://zavtra.ru/content/view/kto-tyi-strelok/, access: 22.10.2014.

Кузнецов А. *Попытка реабилитации атамана Краснова*, http://alternathistory.com/popytka-reabilitatsii-atamana-krasnova, access: 3.05.2014.

*Ликвидация Мозгового: Плотницкий устранил конкурента. Какие последствия для террористов "ЛНР" и "ДНР"?* http://censor.net.ua/resonance/337405/likvidatsiya_mozgovogo_plotnitskiyi_ustranil_konkurenta_kakie_posledstviya_dlya_terroristov_lnr_i_dnr, access: 24.05.2015.

Машовець К., *Хроніка війни на Донбасі: від мітингів до танків*, http://mediarnbo.org/2014/10/18/хроніка-війни-на-донбасі-від-мітингів/, access: 25.10.2014.

*Медаль «За возвращение Крыма»*, https://ru.wikipedia.org/wiki/Медаль_«За_возвращение_Крыма», access: 5.06.2014.

Назаренко Т., *Фантомне військо. Як Україна протистоїть російській пропаганді*, http://tsn.ua/ukrayina/fantomne-viysko-443418.html, access: 22.06.2015.

*НАТО не обіцяло РФ заморозити розширення на Схід – Кондоліза Райс*, http://www.eurointegration.com.ua/news/2016/03/14/7046158/, access: 14.03.2016.

*НАТО та ЄС створять центр протидії гібридним загрозам*, http://www.bbc.com/ukrainian/news-38229661, access: 6.12.2016.

*Памятник нацистам в Москве*, http://scepsis.net/library/id_1400.html, access: 3.02.2006.

*Підтримка виборцями кандидата на пост Президента України в регіоні. Порошенко Петро Олексійович*, http://www.cvk.gov.ua/vp2014/wp302pt001f01=702pt021f01=134.html, access: 25.05.2014.

*Подписан договор о принятии Крыма и Севастополя в состав России*, https://ria.ru/politics/20140318/999999538.html, access: 18.03.2014.

*Позачергові вибори Президента України 25 травня 2014 року*, http://www.cvk.gov.ua/vp2014/wp300pt001f01=702.html, access: 25.05.2014.

*Полевой командир Мозговой убит под Луганском,* http://www.bbc.com/russian/international/2015/05/150524_ukraine_mozgovoi_killed, access: 24.05.2015.

Попович Д., *Маннергейм в Питере: какую ошибку совершил Путин*, http://inosmi.ru/politic/20160621/236915797.html, access: 21.06.2016.

*Порошенко Петр Алексеевич*, http://file.liga.net/person/404-petr-poroshenko.html, access: 11.01.2017.

*Порошенко пообіцяв узяти кордон під контроль, армія перейшла в контрнаступ*, http://www.newsru.ua/ukraine/15jun2014/naobicav.html, access: 16.06.2014.

Посівнич М., *Степан Бандера у німецьких тюрмах і концтаборах*, http://www.istpravda.com.ua/articles/2014/01/1/140665/, access: 1.01.2015.

*Правила життя Отто Бісмарка*, http://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/m/pz.pl?ps=13, access: 1.04.2016.

*"Президент". Фильм Владимира Соловьева*, https://www.youtube.com/watch?v=HyNcbVuDJyA, access: 25.04.2015.

*Проміжний звіт ТСК з розслідування трагічних подій під Іловайськом. Повний текст*, http://www.pravda.com.ua/articles/2014/10/20/7041381/view_print/, access: 22.10.2014.

*Протокол Центральної виборчої комісії "Про результати виборів народних депутатів України у загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі", 28 жовтня 2012 року*, http://www.cvk.gov.ua/info/zbvo_2012.pdf, access: 10.11.2012.

*Протокол Центральної виборчої комісії "Про результати виборів народних депутатів України у загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі", 26 жовтня 2014 року*, http://www.cvk.gov.ua/info/protokol_bmvo_ndu_26102014.pdf, access: 10.11.2014.

*Прямая линия с Владимиром Путиным*, http://kremlin.ru/events/president/news/20796, access: 17.04.2014.

*Прямая линия с Владимиром Путиным*, http://kremlin.ru/events/president/news/49261, access: 16.04.2015.

*Путин: Крым никогда не будет бандеровским*, http://vz.ru/news/2014/3/18/677740.html, access: 18.03.2014.

*Путин назвал украинцев "бандеровцами" и рассказал об аннексии Крыма*, http://ru.tsn.ua/politika/putin-nazval-ukraincev-banderovcami-i-rasskazal-ob-anneksii-kryma-422588.html, access: 26.04.2015.

*Російські авіаудари в Сирії провокують зростання потоку біженців*, http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=17974, access: 5.02.2016.

*Россия бомбит Донбасс*, http://www.donbassnews.info/news/201407000006.shtml, 30.07.2014.

М. Верный. *Госдеп США обнародовал доказательства обстрела войсками РФ территории Украины,* http://www.mk.ru/politics/2014/07/27/gosdep-ssha-obnarodoval-dokazatelstva-obstrela-voyskami-rf-territorii-ukrainy.html, access: 30.07.2014.

*Россия выводит войска из Сирии*, http://news.liga.net/news/world/9549370-rossiya_vyvodit_voyska_iz_sirii.htm, 14.03.2016.

*Русские пришли-2. Сколько стоит российская информационная война?* http://sprotyv.info/ru/news/kiev/russkie-prishli-2-skolko-stoit-rossiyskaya-informacionnaya-voyna?_utl_t=fb, access: 4.11.2015.

*РФ начала перебрасывать в Украину боевые расчеты из числа российских военнослужащих*, http://zn.ua/UKRAINE/rf-nachala-perebrasyvat-v-ukrainu-boevye-raschety-iz-chisla-rossiyskih-voennosluzhaschih-148893_.html, access: 18.07.2014.

*Столтенберг стурбований переміщенням авіаносної групи РФ в Середземне море: удари по Алеппо можуть посилитися*, http://www.unian.ua/world/1582767-stoltenberg-sturbovaniy-peremischennyam-avianosnoji-grupi-rf-v-seredzemne-more-udari-po-aleppo-mojut-posilitisya.html, access: 20.10.2016.

*Страха перед НАТО у нас нет, но нас вынуждают к ответным действиям: Путин*, https://regnum.ru/news/polit/1792376.html#ixzz3IY9evj9Q, access: 17.04.2014.

*Стрелков признался, как на самом деле происходило «народное присоединение» Крыма к России*, http://kriminal.tv/news/strelkov-priznalsja-kak-na-samom-dele-proishodilo-narodnoe-prisoedinenie -krima-k-rossii.html, access: 25.01.2015.

*США та Росія домовилися про перемир'я в Сирії*, http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/09/160910_syria_kerry_lavrov_sx, access: 10.09.2016.

*США: удар по гуманітарному конвою ООН в Сирії завдали російські літаки*, https://www.dilovyi.info/ssha-udar-po-gumanitarnomu-konvoyu-oon-v-syriyi-zavdaly-rosijski-litaky/, access: 21.09.2016.

*Турчинов, Александр Валентинович*, http://dosye.info/Турчинов,_Александр_Валентинович, access: 26.06.2015.

*Украинские захватчики, бандеровцы-нацисты и хунта: Чуркина опять «прорвало» в Совбезе ООН. Видеофакт*, http://www.bbcccnn.com.ua/podiyi/ukraynskye-zahvatchyky-banderovtsy-natsysty-y-hunta-churkyna-opyat-prorvalo-v-sovbeze-oon-vydeofakt/, access: 11.12.2015.

*Хронологія військових злочинів Росії в Сирії*, http://russiakills.com/ua/syria, access: 19.03.2016.

*Чехія посилить боротьбу з російською пропагандою*, https://www.ukrinform.ua/rubric-abroad/2148367-cehia-posilit-borotbu-z-rosijskou-propagandou.html, access: 29.12.2016.

*Як Росія розбомбила перемир'я в Сирії*, http://espreso.tv/article/2016/09/20/rosiyski_bomby_moskvu_zvynuvatyly_u_kryvavomu_viyskovomu_zlochyni_v_syriyi, access: 20.09.2016.

*Як Кремль і його "куратори" ліквідують непотрібних свідків. Хроніка вбивств ватажків бойовиків. ФОТОрепортаж*, http://ua.censor.net.ua/photo_news/410903/yak_kreml_i_yiogo_kuratory_likviduyut_nepotribnyh_svidkiv_hronika_vbyvstv_vatajkiv_boyiovykiv_fotoreportaj, access: 17.10.2016.

Яковенко И., *«Кто ты, Стрелок?»*, http://risk-inform.ru/article_4894.html, access: 2.12.2014.

*Як російські війська 23 серпня заходили на Донбас* http://tyzhden.ua/Society/126003, access: 25.12.2014.

*Яценюк Арсений Петрович*, http://file.liga.net/person/728-arsenii-yacenuk.html, access: 21.12.2016.

DOI:10.17951/we.2017.3.2.39. | Wschód Europy • Восток Европы • East of Europe vol 3, 2 / 2017

Алла Костовська
Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні
Національної академії наук України

# Поміж циганами і ромами: стереотипи й дискримінація в українських інтернет-змі

У 2013 році Координаційною радою Всеукраїнської правозахисної спілки «Коаліція з протидії дискримінації в Україні» запроваджено щорічну антипремію «Дискримінатор року». Її присуджують у кількох номінаціях особам та організаціям, котрі грубо порушують принципи рівності та недискримінації. Зокрема, у грудні 2016 року в номінації «Реально Г (ганебний дискримінаційний вчинок)» конкурсна комісія обрала «переможцем» сільську раду Лощинівки (Одещина), яка прийняла рішення примусово виселити ромів із села, чому передували погроми ромських домівок місцевим населенням. І це не зважаючи на прийняту Кабінетом Міністрів «Стратегію захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року».

Варто нагадати, що ромська спільнота є найменш інтегрованою і найбільш маргіналізованою нацменшиною не тільки в Україні, а й на теренах Євросоюзу. У *Стратегії захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року*[1] наголошено, що за даними Всеукраїнського перепису 2001 року 47,6 тис. осіб визначили свою належність до ромської національності. При цьому вони досі залишаються чи не найбільш соціально вразливою нацменшиною. Причини різні: низький рівень освіти, відсутність у багатьох ромів будь-яких документів, високий рівень безробіття, кочовий спосіб життя, певна ієрархія в закритих спільнотах тощо.

Разом з тим окремої уваги потребує проблема упередженого ставлення до ромів, створена культивуванням у суспільстві усталених стереотипів про них та нетолерантним висвітленням більшістю медіа новин, пов'язаних з представниками ромської спільноти. Саме цю проблему на прикладі матеріалів ЗМІ, при-

[1] *Стратегія захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року,* http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/201/2013#n10, 08.04.2013.

свячених ситуації в селі Лощинівка й опублікованих українською мовою в інтернет-мережі, та коментарів до них і буде проаналізовано у цій статті.

Під час збирання та дослідження матеріалів використовувався описовий метод, метод компонентного і семного аналізу, контент-аналіз, метод асоціативного експерименту, лінгвістичного моделювання.

Останнім часом простежується тенденція використання назви *роми* замість назви *цигани*, оскільки останню правозахисники вважають нетолерантною і рекомендують її уникати. У *Словнику української мови* знаходимо тільки визначення слова *цигани*: «Народність індійського походження, що живе невеликими групами майже в усіх країнах світу; особи, які належать до цієї народності»[2]. Отже, в час виходу словника (1980 р.) така назва не сприймалася як дискримінаційна. Натомість *Енциклопедія історії України*, видана в 2012 році, подає словникову статтю про цю національність саме під назвою *роми*[3].

Тривалий час і в Україні, і в багатьох інших країнах узвичаєним вважався екзонім *цигани* (пор.: білор. *цыганы*, болг. *цигани*, чес. *cikáni*, пол. *cyganie*, латв. *čigāni*, литов. *čigonai*, фр. *tsigane*, ісп. *gitano*, португ. *ciganos*, італ. *zingari*, угор. *cigányok* та ін). Попри це самі представники нацменшини вважають таку назву образливою і надають перевагу самоназвам *роми, ром*, що в перекладі означає «людина». З одного боку, самих лише нарікань і особистих уподобань ромів було б недостатньо для такого радикального перейменування. З іншого боку, стереотипи про цей народ, які століттями панували (і продовжують панувати) в суспільній свідомості, закріпилися і в мові. Це добре ілюструє добірка фразеологізмів: *крутити, як циган сонцем; ласий, мов циган на сало; хотіти, як циган копійку; мінятися, як циган; чорний, як циган; поштивий, як циган; багатий, як циган на блохи; циганське життя; циганська правда.* Як бачимо, наведені вислови мають переважно негативну конотацію, виставляючи ромів у не вельми привабливому світлі. Саме тому рекомендації вживати семантично нейтральний етнонім *роми* замість негативно забарвленого екзоніму *цигани* видаються цілком доречними.

Про актуальність згаданої проблеми в інших країнах свідчить, наприклад, збірник наукових праць *Медіа меншин. Меншини в «медіях»* (*Media mniejszości: mniejszości w mediach*)[4], окремий розділ якого присвячено образу національних та етнічних меншин. Образ ромської спільноти у ЗМІ Великопольського воєводства аналізує, зокрема, Патрик Павелчак. Дослідник виділяє 4 аспекти висвітлення образу ромів: як представників злочинного світу; як спільноту, що вже довгий час зазнає дискримінації; як активістів, що провадять активну культурну та соціальну діяльність; як людей, що в побуті зазнають великих злиднів.

---

[2] *Словник української мови*,Том 11, Київ 1980, с. 208.

[3] М. Тяглий, *Роми*, [в:] *Енциклопедія історії України*, Том 9, Київ 2012, с. 288.

[4] *Media mniejszości: mniejszości w mediach*, red. M. Adamik-Szysiak, E. Godlewska, Lublin 2014, s. 324.

Кармен Ер'явец у статті *Відображення в медіа дискримінації ромів у Східній Європі на прикладі Словенії*[5] теж робить спробу проаналізувати (тематично і структурно) новини для висвітлення проблеми дискримінації ромського населення. Вона доходить висновку, що ромів зображають переважно в негативному світлі, відповідні мовні сигнали помітні вже в заголовку, новини часто мають аксіологічний характер, чітко спостерігається явище криміналізації етносу.

Названі ознаки є складниками такого явища, як «мова ворожнечі». Сергій Колосов, вивчаючи питання конструювання соціальної ненависті в мовленні, визначив низку типових ознак мови ворожнечі[6], серед яких найзначущішими в аналізованому контексті вважаємо: неправомірне узагальнення (перенесення різних негативних рис окремих представників групи на всю групу, а також покладання провини за дії окремих представників на всю групу); формування й закріплення негативного стереотипу, образу групи; виключення можливості знайти спільну мову, компроміс; поляризація оцінок; оцінка стилю життя, традицій і культури однієї групи як неприродних, шкідливих, небезпечних.

Микола Кондратюк наголошує, що ЗМІ можуть створювати негативні настрої серед читачів і підвищувати рівень напруженості. Проте у конфліктах ЗМІ можуть відіграти не лише негативну роль, формуючи агресивне ставлення до противника конфлікту, мас-медіа можуть використати певні методи, які залагодять конфлікт і посприяють його вирішенню без матеріальних і людських утрат[7].

У свою чергу Михайло Кроз та Наталія Ратинова[8] виділяють основні методи впливу – переконання, навіювання, маніпуляцію – на основі яких будуються прийоми комунікативного впливу ЗМІ на читацьку аудиторію: експлуатація страхів і побоювань людей стати жертвами злочину; упереджена подача інформації; апеляція до думки компетентних (з погляду автора) експертів; опора на твердження авторитетних осіб; використання питальних форм як спосіб мовного впливу на аудиторію; тенденційний добір у повідомленні фактів і аргументів, що обґрунтовують та підтверджують позицію автора; маніпуляція статистичними даними, цитатами, свідченнями очевидців.

Перед безпосередньою спробою аналізу матеріалів інтернет-ЗМІ доречним вважаємо коротко описати ситуацію, що спричинила їхню появу. В селі Лощинівка на Одещині сталося вбивство 8-річної українки, в якому запідозрили друга сім'ї ромської національності. Односельці, почувши про це, влаштували

---

5 K. Erjavec. *Media Representation of the Discrimination against the Roma in Eastern Europe: The Case of Slovenia*, [w:] *Discourse & Society*, V. 12, 2001, p. 699–727.

6 С. Колосов. *Конструирование социальной ненависти в д*искурсе : автореф. дис. … канд. филол. наук, Тверь 2004.

7 М. Кондратюк, *Інформаційна війна та роль мас-медіа в міжнародних конфліктах*, [в:] *Вісник Харківської державної академії культури*, вип. 41, Харків 2013, с. 108–113.

8 М. Кроз, Н. Ратинова, *От языка вражды* к *возбуждению ненависти*: *проблемы судебно-экспертной оценки ксенофобских материалов СМИ*, [в:] *Язык вражды против общества*, сост. А. Верховский, Москва 2007, с. 226–247.

погроми будинків, які належали чи орендувалися іншими ромськими сім'ями. Останні, щоб уникнути самосуду, змушені були втікати із села. Сільрада підтримала рішення про примусове виселення. Варто згадати також те, що в результаті село покинули не всі ромські сім'ї, а лише ті, хто осів там відносно недавно – кілька років тому, тоді як три сім'ї старожилів, серед яких і родичі обвинуваченого, досі живуть в Лощинівці.

Джерельною базою дослідження стали україномовні інтернет-ЗМІ, насамперед загальноукраїнські, які мають широку читацьку аудиторію. До уваги було також взято сайти регіональних західноукраїнських ЗМІ, які хоча й мають меншу кількість читачів, проте їхній вплив є вагомим з огляду на те, що Західна Україна є найбільш густонаселеним ромами регіоном країни.

Насамперед відзначимо позитивну тенденцією поступової відмови ЗМІ від екзоніму *цигани* на користь етноніму *роми*. Показовим тут є випадок із матеріалом на сайті ТСН: спочатку було опубліковано новину під заголовком *Цигани відмовилися повертатися за речами в село, де сталися погроми*, однак невдовзі її було змінено на *Роми відмовилися повертатися за речами в село, де сталися погроми*.

Контент-аналіз опрацьованих матеріалів свідчить про те, що в більшості видань кількість слів з коренем *ром-* значно переважає кількість слів з коренем *циган-* (див. табл.). Траплялися статті, в яких взагалі відмовилися від останнього. Щоправда, тут можна говорити як про мовну політику видання загалом, як-от «Українська правда», так і про стиль окремих журналістів чи стиль цитованого джерела. До прикладу, у матеріалах, викладених на сайті «Дзеркало тижня», не спостерігаємо закономірної переваги одного над іншим. Трапилося також кілька статей, у яких досі переважає номінація *цигани* як, наприклад, у матеріалі *Цигани біжать від розправи з Лощинівки* ресурсу znaj.ua. На цю статтю варто звернути увагу з кількох причин: 1) чергове закріплення стереотипу про криміналізацію ромського етносу; 2) форма множини *цигани*, хоча підозрюваний у злочині один (і це досить тенденційно, що помітно в наступних аналізованих матеріалах); 3) використання теґу «цигани вбили дівчинку», що є абсолютно неприпустимим з погляду стандартів журналістики.

| № | Видання | Назва матеріалу | Співвідношення вжитих слів з коренями *циган-/ром-* |
|---|---|---|---|
| 1 | Дзеркало тижня (ДТ) | В Одеській області влаштували циганський погром і ухвалили виселити всіх ромів із села | 5/6 |
| 2 | ДТ | Лощинівський бунт | 11/26 |
| 3 | Лівий берег | Жителі Лощинівки Одеської області вимагають виселити циган із села | 3/6 |
| 4 | Українські Новини | Біля Ізмаїла люди вимагають негайно виселити ромів і спалити їх будинки | 1/8 |

| № | Видання | Назва матеріалу | Співвідношення вжитих слів з коренями *циган-/ром-* |
|---|---|---|---|
| 5 | Кореспондент | Саакашвілі прокоментував події в Лощинівці | 3/2 |
| 6 | 112 ua | Саакашвілі про погроми ромів у Лощинівці: Там реально притон | 0/4 |
| 7 | Українські реалії | Погроми ромів у Лощинівці влаштували болгари – журналіст | 1/2 |
| 8 | Інтерфакс | Поліція не знайшла наркотиків у зруйнованих будинках циган у Лощинівці | 3/5 |
| 9 | Znaj.ua | Цигани біжать від розправи з Лощинівки | 6/2 |
| 10 | Новини Закарпаття | Цигани жорстоко вбили невинне дитя | 1/0 |
| 11 | 24 канал | Є роми, а є цигани... Дитину вбили якраз таки цигани | 6/1 |
| 12 | Українська правда (УП) | Вбивство дитини на Одещині спровокувало масові заворушення | 0/1 |
| 13 | УП | Ромські погроми на Одещині: Хто перший кинув камінь? | 1/12 |
| 14 | Факти | Убивство у Лощинівці: Азов оголосив війну «циганській чумі» | 6/3 |
| 15 | Ukr.media | «Цигани геть! Якщо правоохоронці не покарають винного, ми влаштуємо другу „хвилю" погромів» - жителі с. Лощинівка | 1/5 |
| 16 | ТСН | Роми відмовилися повертатися за речами в село, де сталися погроми | 4/10 |
| 17 | Новое время | Вбивство у Лощинівці: Роми погодились виїхати із села | 2/10 |
| 18 | Тиждень.ua | Як Лощинівка дійшла до циганських погромів | 17/16 |
| 19 | УНІАН | Вбивство дівчинки на Одещині: з села Лощинівка виселяють всіх ромів | 1/9 |

На місцевому інформаційному ресурсі «Новини Закарпаття» було опубліковано новину *Цигани жорстоко вбили невинне дитя*. В заголовку насамперед впадає в очі різке негативно забарвлене протиставлення (жорстокий злочинець – невинна жертва). В тексті новини показовим є те, що про національну меншину немає жодної згадки, вказано лише: «*Також правоохоронці повідомили, що зловмисника, якого підозрюють у цьому зухвалому вбивстві, вдалося затримати*», що суперечить заголовку і тим самим автоматично спростовує наведену в ньому форму множини *цигани*. Важливо також наголосити на тому, що Закарпаття – це той регіон України, де проживає найбільше представників ромської національності. Тож подібне збурювання суспільної ненависті до ромів у цьому краї може мати особливо негативні наслідки і спричинити міжетнічні конфлікти.

Використання форми множини у двох наведених прикладах яскраво демонструє таку ознаку мови ненависті, як покладання провини за дії окремих представників на всю групу. Хоча підозрюваним у злочині виступає один представник етнічної меншини, винуватять у цьому всю меншину, що пояснює також загальну мотивацію селян в описаній ситуації.

В «Українських новинах» було опубліковано новину *Біля Ізмаїла люди вимагають негайно виселити ромів і спалити їх будинки*. Про те, що заголовок не відповідає реальності, можна зрозуміти з лід-абзацу: «*Думки жителів села Лощинівка, що біля Ізмаїлом, розділилися: одні пропонують дати місцевим ромам час, щоб зібрати речі і залишити населений пункт, інші наполягають на тому, щоб прямо зараз спалити будинки, де проживають представники цієї національності*». Тобто попри те, що не всі селяни прагнули розправи, саме цю вирвану з контексту фразу з певною спонукальною конотацією, посиленою прислівником *негайно*, винесено в заголовок, що створює у читача хибне враження про подію. У статті вжито також стилістично забарвлений вислів *мисливці за ромами*. «Мисливську» тематику продовжує фото до новини, підписане: «*Полювання на ромів під Ізмаїлом*».

Досить полярними виглядають і заголовки новин про реакцію на подію губернатора Одеської області Міхеїла Саакашвілі. Для прикладу, можна порівняти нейтральний заголовок видання «Кореспондент» – *Саакашвілі прокоментував події в Лощинівці*, і сайту 112.ua – *Саакашвілі про погроми ромів у Лощинівці: Там реально притон*. Імовірно, другий заголовок сформульовано саме так для більшого ефекту й більшої кількості переглядів, та це не виправдовує конструювання соціальної ворожнечі через маніпулювання словами високопосадовця.

Окремо слід звернути увагу на інший формат матеріалів – новини, передруковані з фейсбук-сторінок (а за останні роки персональні сторінки публічних осіб почали сприймати як окремі персоналізовані ЗМІ) авторитетних людей, лідерів думок чи різнопрофільних експертів. Щоб проілюструвати негативний ефект такого формату, наведемо два приклади.

У виданні «Українські реалії» опубліковано новину *Погроми ромів у Лощинівці влаштували болгари – журналіст*, що є цитуванням фейсбук-допису журналіста Дениса Казанського, який криміналізує не тільки ромську, а й болгарську нацменшину, тим самим начебто знімаючи відповідальність з українців і переносячи все в площину сутичок представників місцевої етнізованої мафії: «*І взагалі Бессарабія дуже строката в етнічному плані, і такі явища як етнічна мафія і сутички на національному ґрунті для цієї місцевості зовсім не рідкість*».

Ще однією публікацією такого формату, а заразом і ще одним підтвердженням розрізнення нейтральної/негативної семантики понять роми/цигани, є передрукований на інтернет-сторінці 24 каналу фейсбук-допис політолога і блогера Миколи Давидюка під заголовком *Є роми, а є цигани... Дитину вбили якраз таки цигани*. Тобто висловлення, які, очевидно, є вкрай суб'єктивними й упередженими подаються як окрема новина й передруковуються ЗМІ, за рахунок чого стереотипи ретранслюються на значно більшу аудиторію.

Також до засобів створення напруги й негативного ставлення читачів до ромської спільноти належить мілітарна лексика. Чи не в кожній другій статті йдеться про те, що «правоохоронці створили коридор», щоб роми могли безпечно залишити населений пункт. Використовують також лексему *війна*, що гіперболізує ситуацію й підносить її з рівня місцевого конфлікту до рівня національної загрози. Прикладом є новина *Убивство у Лощинівці: Азов оголосив війну «циганській чумі»*, опублікована на сайті «Фактів». Яскравий засіб експресивізації заголовку — вислів *циганська чума*. Цитоване в тексті повідомлення представників «Азову» є закликом до дій, спрямованих проти ромського населення, всім представникам якого приписують злочинну наркодіяльність: «*Ми готові не допустити фізичного насильства, яким загрожують представники етнічної мафії. Тепер ми починаємо боротьбу проти наркобізнесу по всій Одеській області, чекаємо на підтримку серед населення і добровольців, які будуть їздити разом з нами і ламати хребет циганській системі наркотрафіку!*».

На завершення доречно згадати також про коментарі як реакцію громадськості й відображення панівних настроїв. Видання «Дзеркало тижня» опублікувало на своєму сайті досить велику статтю *Лощинівський бунт*, у якій було зроблено спробу всебічного аналізу ситуації, подано факти, думки різних сторін – селян, губернатора області, правозахисників, голови місцевого ромського конгресу; щоправда, не наведено коментарів самих ромів-вигнанців. Причиною бунту журналістка називає бездіяльність влади й правоохоронних органів, а в тексті досить часто трапляються вкраплення художнього стилю й використання слів з емоційно-оцінним відтінком *(«Звістка про звіряче нічне вбивство дитини накрила село чорною хмарою гніву 27 серпня»; «Самосуд як засіб самозахисту»; «Свій же вихлюпнутий гнів селяни пояснили тим, що хотіли захистити своїх малолітніх дітей від свавілля циган»)*.

Коментарі читачів, залишені під статтею *Лощинівський бунт* на сайті видання «Дзеркало тижня», демонструють глибоку вкоріненість негативних стереотипів:

*«А лощинівцям – наш респект! Нарешті, дали відсіч* ***орді грабіжників****. Молодці!»*

*«Цікава логіка в автора. Спосіб життя ромів, які не працюють а живуть за рахунок обкрадання і грабунку місцевого населення, продажу наркотиків, не являється порушенням прав і дискримінацією місцевого населення ромами, а спроба населення захистити власні права (незаконними методами, так як із-за бездіяльності правоохоронних органів закон не діяв) вважається порушенням прав і дискримінацією ромів. Яких прав?* ***Жити за рахунок краж і грабунку? Не працювати, бути народом-паразитом****?»*.

Одним з видань, що намагається послідовно дотримуватися принципів толерантності й неупереджено висвітлювати інформацію, є «Українська правда». У новині *Вбивство дитини на Одещині спровокувало масові заворушення* про національну належність потенційного злочинця згадано тільки в прикінцевому реченні, а стаття *Ромські погроми на Одещині: Хто перший кинув камінь?* є ма-

теріалом, що роз'яснює погляди правозахисників на ситуацію, що склалася. Така подача інформації викликає обурення в деяких читачів, та, попри це, трапляються й поодинокі думки на захист ромів як меншини. Про це свідчать коментарі під згаданою новиною на сайті видання «Українська правда»:

«*Нічого не хочу казати, серед ромів теж є* ***нормальні люди, але це швидше виняток, а не правило***».

«*Жителі все вірно зробили,* ***циганва – це гнилий народ, який ніколи ніде не працював, завжди побирався і займався кражами****. Розповсюдження наркоти в їх середовищі процвітає, мусорня їх кришує, так, що гнати цю заразу вже давно пора з України, нехай забираються на свою батьківщину в Індію*».

«*Це* ***є ракова пухлина в українському суспільстві****. Отримують шалені гроші від держави (дєтскіє), ніде не працюють, до збройних сил не йдуть, постійно «сито й п'яно». Кількість циган зросла в Україні неймовірно (подяка уряду за фінансову підтримку). Ймовірно, кількість конфліктів буде зростати, на превеликий жаль...*»

«*Є* ***безліч ромів, котрі нормально і повноцінно інтегрувались в суспільство****. І ніхто крім них самих навіть і не згадує про їхнє походження – самі працюють, як можуть, їх діти вчаться. З іншого боку: в селі неподалік група ромів зайняли покинуту хату. З одного боку: вони* ***ведуть цілком нормальне господарство:*** *обробляють землю, розводять тварин. А з іншого боку: вся ця група щодня розповзається по оточуючих містечках і селах,* ***пристає до пасажирів електрички, клянчить в них.*** *Діти їх ніколи не ходили до школи і шанси цих дітей на нормальну інтеграцію в суспільство мінімальні...*»

«*Щоби вони там про себе не говорили, в основному це* ***нація нероб і злочинців****, яка з нормальними людьми ніколи не вживалася. Їм в Індії, звідки вони родом, треба створити свою державу і варитися у своєму соці, а не жебрати і красти між людьми!*»

Аналіз текстів інтернет-ЗМІ про ромів засвідчує: проблема дискримінації ромів залишається вкрай актуальною в світі та в Україні зокрема. Попри це, відчутними є результати роботи правозахисних українських та міжнародних організацій, що відстоюють засади толерантного висвітлення інформації в різного роду медіа. Індикатором можемо назвати поступову відмову від екзоніму *цигани* на користь етноніму *роми*. Частково ці зміни впроваджуються завдяки мовній політиці видань, частково – завдяки ініціативі окремих журналістів.

Особливо гостро проблема нетолерантного висвітлення подій за участю ромів стоїть у західному регіоні, де представників цієї національності проживає найбільше і де така поведінка ЗМІ може завдати більшої шкоди. Використовуючи «мову ворожнечі» ЗМІ зображують ромів переважно як представників злочинного світу: злодіїв, убивць, наркоторговців, таким чином узагальнюючи негативні риси окремих представників групи на всю групу і в підсумку маємо криміналізацію національності. Такі новини мають яскраво виражений аксіологічний характер і експлуатують страхи людей стати жертвами злочину. Інколи

подібне навіювання відбувається за рахунок використання вибіркових фейсбук-дописів окремих лідерів думок.

Для того, щоб змінити ситуацію, слід користуватися правильною термінологією, перевіряти статистичні дані, уникати поляризації оцінок, тенденційного добору фактів і цитат, не допускати невиправданих узагальнень, які можуть слугувати для створення у свідомості читачів образу рома як ворога, відповідального за певні негативні явища, чи злочинця, що потенційно становить загрозу.

Прикладом толерантного висвітлення теми можуть стати новини й статті, в яких не акцентується увага на національності суб'єкта, якщо це прямо не стосується описуваної теми; матеріали про позитивний досвід, пов'язаний із ромами, їхні індивідуальні життєві історії; тексти, що спростовують стереотипні уявлення про ромів, зокрема руйнують стійку асоціацію із злочинним способом життя; статті, що привертають увагу до потреб та проблем, а також випадків дискримінації цієї етнічної меншини.

Перспективою подальших досліджень є ширший розгляд проблеми функціонування мови ворожнечі щодо різних суспільних груп у контексті вербалізації категорії толерантності/нетолерантності в текстах українських ЗМІ.

**Анотація:** Метою цієї статті є визначення особливостей дискримінації ромів в українських онлайн-ЗМІ на прикладі одного інформаційного приводу – сільська рада села Лощинівка (Одещина) прийняла рішення примусово виселити ромів із села, чому передували погроми ромських домівок місцевим населенням. Актуальність цієї роботи зумовлена частим використанням мови ворожнечі та дискримінації ромської спільноти в Україні. Ця проблема особливо гостро стоїть у західному регіоні, де представників цієї національності проживає найбільше. В статті звернено увагу на методи, за допомогою яких медіа конструюють громадську думку, та способи їх імплементації. Також було зроблено вибірку матеріалів інтернет-ЗМІ, присвячених згаданому випадку, проаналізовано їхні заголовки. Індикатором певних позитивних зрушень на мовному рівні можна назвати поступову відмову від екзоніму *цигани* на користь етноніму *роми*. Попри це, ЗМІ зображують ромів переважно як представників злочинного світу: злодіїв, убивць, наркоторговців, таким чином узагальнюючи негативні риси окремих представників групи на всю групу і в підсумку маємо криміналізацію всієї національності. Такі новини мають яскраво виражений аксіологічний характер і експлуатують страхи людей стати жертвами злочину. Інколи подібне навіювання відбувається за рахунок використання вибіркових фейсбук-дописів окремих лідерів думок. Аналіз репрезентативних коментарів до таких матеріалів підтверджує глибоку вкоріненість негативних стереотипів щодо ромської спільноти серед широких верств населення.
Розгляд матеріалів інтернет-ЗМІ з погляду розпалювання мови ненависті й функціонування етнічних стереотипів може бути ефективним способом створення критеріїв для лінгвістичної експертизи та впровадження мови порозуміння.

## Между цыганами и ромами: стереотипы и дискриминация в украинских интернет-СМИ

**Аннотация**: Целью данной статьи является определение особенностей дискриминации ромов в украинских онлайн-СМИ на примере одного информационного повода – сельский совет села Лощиновка (Одесская область) принял решение принудительно выселить ромов из села, чему предшествовали погромы ромских домов местным населением. Актуальность этой работы обусловлена частым использованием языка вражды и дискриминации ромского сообщества в Украине. Эта проблема особенно остро стоит в западном регионе, где представителей этой национальности проживает больше всего. В статье обращено внимание на методы, с помощью которых медиа конструируют общественное мнение, и способы их осуществления. Также было сделано выборку материалов интернет-СМИ, посвященных упомянутому случаю, проанализированы их заголовки. Индикатором определенных положительных сдвигов на языковом уровне можно назвать постепенный отказ от екзонима цыгане в пользу этнонима ромы. Несмотря на это, СМИ изображают ромов преимущественно как представителей преступного мира: воров, убийц, наркоторговцев, таким образом обобщая негативные черты отдельных представителей группы на всю группу и в итоге имеем криминализацию всей национальности. Такие новости имеют ярко выраженный аксиологический характер и эксплуатируют страхи людей стать жертвами преступления. Иногда подобное внушение происходит за счет использования выборочных фейсбук-сообщений отдельных лидеров мнений. Анализ репрезентативных комментариев к таким материалам подтверждает глубокую укорененность негативных стереотипов по отношению к ромской общине среди широких слоев населения.

Рассмотрение материалов интернет-СМИ с точки зрения разжигания языка ненависти и функционирования этнических стереотипов может быть эффективным способом создания критериев для лингвистической экспертизы и внедрения языка понимания.

**Ключевые слова:** язык ненависти, ромы, электронные СМИ, стереотипы

## Między Cyganami a Romami: stereotypy i dyskryminacja w ukraińskich mediach elektronicznych

**Streszczenie:** Celem artykułu jest określenie stopnia rozpiętości dyskryminacji Romów w ukraińskich mediach elektronicznych na przykładzie jednego wydarzenia dotyczącego podjęcia decyzji przez wiejską radę wsi Loschynivka (Obwód odeski, Ukraina) o przymusowym wyeksmitowaniu Romów z tej miejscowości; poprzedzały to zdarzenie pogromy Romów i ich mieszkań przez miejscową ludność. Aktualność niniejszej pracy została podkreślona przytoczeniem używanej w stosunku do tej społeczności mowy nienawiści i przykładami dyskryminacji Romów na Ukrainie. Problem ten jest najbardziej widoczny w zachodnim regionie, ponieważ mieszka tam najwięcej przedstawicieli romskiej narodowości. W artykule zwrócono uwagę na metody, za pomocą których media konstruują opinię publiczną, a także określono sposoby ich implementacji. Wybrano również materiały z mediów elektronicznych, poświęconych wspomnianemu wydarzeniu, przeanalizowano ich tytuły. Wskaźnikiem pewnych pozytywnych przesunięć na poziomie językowym jest częściowa zmiana egzonimu „Cyganie" na etnonim „Romowie". Mimo to media przedstawiają Romów przeważnie jako przedstawicieli środowiska przestępczego: złodziei, zabójców, sprzedawców narkotyków, w ten sposób przenosząc negatywne cechy

pojedynczych osób na całą grupę, co w wyniku daje kryminalizację całej narodowości. Przekazywanie takich wiadomości ma aksjologiczny charakter i eksploatuje lęki ludzi, którzy boją się zostać ofiarami przestępstwa. Niekiedy podobna sugestia odbywa się z użyciem wyrywkowych postów na Facebooku wyjętych z kontekstu. Analiza podobnych komentarzy potwierdza istnienie negatywnych stereotypów na temat Romów wśród szerokich warstw ludności.
Rozpatrzenie materiałów z punktu widzenia rozpalania mowy nienawiści i funkcjonowania etnicznych stereotypów może być efektywnym sposobem stworzenia kryteriów dla ekspertyzy lingwistycznej i wprowadzenia języka porozumienia.
**Słowa kluczowe:** mowa nienawiści, Romowie, media elektroniczne, stereotypy

## Between Gypsies and Roma: discrimination and stereotypes in the Ukrainian online newspapers

**Abstract:** The purpose of this article is to define the features of discrimination against the Roma people in the Ukrainian online newspapers illustrated by the case of one news break –Loschynivka village (Odessa region, Ukraine) decided to forcibly evict Roma people from the village, before that there were destruction of the Roma homes by the local population. The necessity of such work was entailed by frequent use of hate speech and discrimination of the Roma community in Ukraine. This problem is particularly acute in the western region, home to most of the Roma. Special attention is paid to methods of media *manipulation* and their implementation. A sample of online newspaper articles, dedicated to this case, was made and titles were analyzed. We can say that rejection of the exonym of *Gypsies* in favor of ethnonym *Roma* is indicator of positive changes at the language level. Despite this, the Internet media depict the Roma primarily as representatives of the criminal world: thieves, killers, drug dealers. Generalization of negative features from representatives of the group leads to the criminalization of the entire nationality. Such news are of an evaluative character, journalists exploit the fears of people to become victims of a crime. Sometimes such suggestions occur through the use of selective opinions contained within Facebook leaders' posts. Some representative feedback under the articles has been also analyzed.
Consideration of the online newspapers in terms of hate speech and ethnic stereotypes functioning can be an effective way to formulate linguistic expertise criteria and implementation of language of tolerance.
**Keywords:** hate speech, xenophobia, tolerance, Roma people, online newspapers, stereotypes

## Література

Erjavec K., *Media Representation of the Discrimination against the Roma in Eastern Europe: The Case of Slovenia*, [w:] *Discourse & Society*, V. 12, 2001, p. 699–727.

*Media mniejszości: mniejszości w mediach*, red. M. Adamik-Szysiak, E. Godlewska, Lublin 2014, s. 324.

Колосов С.А., *Конструирование социальной ненависти в* дискурсе: автореф. дис. канд. филол. наук, Тверь 2004.

Кондратюк М. О., *Інформаційна війна та роль мас-медіа в міжнародних конфліктах*, [в:] *Вісник Харківської державної академії культури*, вип. 41, Харків 2013, с. 108–113.

Кроз М., Ратинова Н., *От* языка вражды к возбуждению ненависти: проблемы судебно-экспертной оценки ксенофобских материалов СМИ, [в:] *Язык вражды против общества,* сост. А.Верховский, Москва 2007, с. 226–247.

*Словник української мови*, Том 11, Київ 1980, с. 208.

*Стратегія захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року,* http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/201/2013#n10, 08.04.2013.

Тяглий М.І., *Роми* [в:] *Енциклопедія історії України*, Том 9, Київ 2012, с. 288.

# BEZPIECZEŃSTWO EUROPY WSCHODNIEJ

DOI:10.17951/we.2017.3.2.53. | Wschód Europy • Восток Европы • East of Europe vol 3, 2 / 2017

Григорий Перепелица
Институт международных отношений
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко, Украина

# Восточная Европа как эпицентр геополитического соперничества

В условиях трансформации мировой системы международных отношений в сторону многополярности и обострения межцивилизационных противоречий геополитический ландшафт Европы тоже претерпевает существенные изменения. Изменения эти обуславливаются прежде всего восстановлением влияния старых и появлением новых центров силы в Европе. Взаимодействие этих центров силы и определяет этот общий геополитический ландшафт, а также комплекс безопасности в Европе. Такое взаимодействие в форме геополитического соперничества рано или поздно приводит к разделению Европы на сферы влияния и фрагментации европейского континента на определенные субрегионы. Что в этом геополитическом смысле представляет собой Восточная Европа и какой ее геополитический кодекс? Другой важный вопрос: что случилось с этим европейским геополитическим ландшафтом за последнюю четверть века и какое место занимает в нем Восточная Европа?

## Новые или старые геополитические тренды Восточной Европы?

В период холодной войны Европа была разделена на две сферы влияния между Западом и СССР. Консенсус о таком разделении был закреплен в Ялтинско-Потсдамской системе международных отношений, на основе которой была построена биполярная система международной безопасности. Восточная и Центральная Европа входили в сферу влияния СССР, а Западная Европа была под контролем Запада. Важным дополнением к этой системе был ряд нейтральных стран, которым отвели роль «буферных зон» и которые не принадлежали ни к каким военно-политическим блокам. Наличие таких зон в определенной степени обеспечивало стабильность на европейском континенте при наличии перманентного соперничества между НАТО и Варшавским пактом.

Однако, такая стабильность представляется временной. Цикл ее существования определяется промежутками между войнами, не превышающими 25–35

лет. Геополитика как наука указывает на то, что существование таких промежутков стабильности между войнами зависит от процесса развития центров силы в Европе. В период холодной войны такими центрами силы были Запад и СССР. Развитие центров силы требует их пространственного расширения, а значит и захвата новых сфер влияния. Такое пространственное расширение может осуществляться путем экспансии, интеграции, реинтеграции, и в конце концов – военной оккупации «буферных зон». Распад Варшавского договора и СССР кардинально изменил геополитическую ситуацию в Европе.

Какие последствия для геополитического ландшафта Европы имело окончание холодной войны? Падение биполярной системы привело к образованию трех геополитических зон в Европе: Западной, Центрально-Восточной и Восточной. Западная Европа в геополитическом смысле не претерпела существенных изменений, за исключением образования такой структуры как ЕС в дополнение к существующему НАТО. Геополитические изменения в Восточной Европе были впечатляющими. Во-первых, Центральная Европа и часть Восточной Европы, страны которой входили в Варшавский пакт и социалистический лагерь, оказались в «вакууме безопасности», или геополитическом вакууме. Во-вторых, с распадом СССР к традиционному пониманию региона Восточной Европы добавилась «новая» Восточная Европа. Такое «расширение» Восточной Европы состоялось в результате распада СССР и образования на его территории новых независимых государств. В этот «новый» регион Восточной Европы включаются такие страны как Украина, Беларусь, Молдова.

Термин «новая Восточная Европа» был введен для обозначения постсоветских стран, которые находятся в Восточной Европе, граничат между Россией и Европейским Союзом. Этот термин, как отмечает известный российский политолог Аркадий Мошес, отражает главное: во-первых, образование сообщества, в котором «постсоветский» компонент идентичности постепенно заменяется «европейским» или «квази-европейским», а во-вторых, промежуточное, отдельное от России и от Запада геополитическое положение[1]. По утверждению директора Московского Центра Карнеги Д. Тренина, Новая Восточная Европа обладает целым рядом специфических черт, которые отделяют ее от России и других регионов Европы. «Это и осознание каждой из трех стран своей культурной, цивилизационной принадлежности к Европе и ориентация на образование национального государства как наиболее важной задачи»[2]. Граждане же стран, образовавшихся на территории Восточной Европы в большинстве своем идентифицируют себя и свои страны скорее с Европой, чем с Россией.

Таким образом, Восточная Европа как геополитическая категория в постбиполярный период стала включать в себя Центрально-Восточную Европу и Новую Восточную Европу. Центрально-Восточная Европа образовалась как

[1] А. Мошес, *Россия и новая «промежуточная» Европа*, „Pro et Contra" 2010, июль-октябрь, с. 129.
[2] Д. Тренин, *Россия и Новая Восточная Европа*, ПОЛИТ.РУ, 22 апреля 2010.

следствие советской деоккупации, а Новая Восточная Европа – как следствие распада СССР. Россия расценила такую трансформацию геополитического ландшафта Восточной Европы как «геополитическую катастрофу», поскольку потеряла свое влияние на этот европейский регион. Однако она не потеряла амбиций вернуть его под свой собственный контроль. Итак, в начале XXI века Россия вновь заявила о себе как о центре силы в Европе с претензией на свою сферу доминирования. Так возродилось старое геополитическое противоречие между Западом и Россией, которое со временем переросло в геополитическое соперничество, в котором сама Восточная Европа стала его эпицентром. В таком случае Восточная Европа оказалась в роли «буферной зоны» между Западом и Россией.

Какую роль ей будет отведено в новой геополитической конфигурации? Повторит ли Восточная Европа свою судьбу времен Второй мировой войны, когда она была сначала разделена между Германией и СССР и потом поглощена Германией в ходе войны, а затем Советским Союзом после ее окончания? Этот исторический опыт указывает на то, что Европа в условиях геополитического соперничества окажется под влиянием того центра, который превалирует в силе. Поэтому, в зависимости от этого баланса сил, Восточная Европа окажется или разделенной между Россией и Западом, или будет поглощена одной из них. Такая ситуация поглощения одним из геополитических игроков рассматривается другим оппонентом как угроза собственной национальной безопасности и посягательство на его внешний суверенитет.

## Роль Восточной Европы в новой геополитической конфигурации

Исчезновение «буферных зон» между геополитическими соперниками становилось важной предпосылкой начала войны, или же по крайней мере закладывало геополитическое противоречие между ними. Восточная Европа в таком случае будет рассматриваться одной стороной как «плацдарм» для дальнейшего наступления, а другой – как передовой эшелон стратегической обороны.

Следовательно, в условиях дисбаланса в силе, Россия не может удержать Восточную Европу под своим контролем, поэтому Запад и начал свое постепенное расширение на этот регион путем принятия стран Центрально-Восточной Европы в НАТО и ЕС. Одновременно Запад приступил к реализации проекта «Большой Европы» без границ, линий разграничения, провозглашением неделимости европейской безопасности для всех стран европейского континента. Россию также пытались привлечь к этому проекту, поскольку считалось, что без нее построить систему европейской безопасности невозможно. Но теперь становится очевидным, что «Большую Европу» как и систему европейской безопасности невозможно построить вместе с Россией, а не без нее. Ведь Россия как государство создано по принципу «Анти-Запад». Все западное, европейское воспринимается Россией как враждебное и ложное. Миссия России по замыслу российских идеологов и геополитиков заключается в том, чтобы уничтожить Запад, а не в том, чтобы его укреплять.

Такие противоречивые представления о Западе приобретают форму жизненно важного интереса и воплощаются затем в реальную политику, в зависимости от международных условий и возможностей России. Отталкиваясь от координатной оси Анти-Запад, Россия естественно позиционирует свое геополитическое место как «Восток». Это означает, что символ «Востока» является мощным фактором геополитической идентичности России. Неслучайно называя свое цивилизационное пространство «Евразия», россияне делают ударение на корень «азия». Само же название «Евразия» служит определением того, что в отличие от азиатской религии, россияне являются христианами. Вторым важным фактором антизападной конструкции Российского государства и российского общества является православие. Оно освящало непрерывную российскую экспансию как способ существования русского сообщества и их имперского государства. Российский «Восток» как оппозиция Запада – это, прежде всего, «восточное православие», которое не имеет ничего общего с Туранским «Востоком» и тем «Востоком», что «есть делом изящным» (то есть мусульманским)[3].

Одна из главных функций московского православия – вживлять в российское национальное самосознание неразрывную связь между православной религиозной идентичностью и имперской природой российского государства. ***Собственно в материализации этой имперской сущности России и состоит священная миссия русского народа.*** Таким образом, московское православие наделяет русский народ мессианской миссией, будто бы он сверхнация, носитель евразийской цивилизации. Великорусский народ подается московским православием как единственный законный наследник античности (имеется в виду Византийское наследство) и христианской имперской идеи, несет в истории мессианскую идею. Эта идея, «которая не имеет ничего собственно русского, потому что эта христианская идея заключается собственно в том, что пути истории идут через Россию. Мировое призвание России заключается в настоящее время в том, чтобы остановить пагубное движение западных цивилизаций. Если Россия не сумеет выполнить эту задачу, христианский мир придет к своему окончательному падению» (Георгий Давыдов)[4].

Таким образом получается, что священная миссия русского народа состоит в сборе «Святой Руси» «как единой антитезы аморальному Западу, который олицетворяет в себе силы мирового зла во главе с США. Так имперская экспансия России дополняется религиозной экспансией московского православия против Запада. Современную интерпретацию движения России на Запад – «Византиизации Запада» озвучил советник президента В. Путина С. Марков.

Как отмечает Сергей Марков: «Мы наследники византийской европейской традиции, и наша миссия – обеспечить воссоединение Европы как двух частей

[3] *Україна-Росія: концептуальні основи гуманітарних відносин*, за наук. ред. О. П. Лаповенка, Київ: Стилос, 2001, с. 126.

[4] Цит. за: *Україна-Росія: концептуальні основи гуманітарних відносин*, с. 359.

бывшего единого целого, которое распалось. Это великая идея и великая миссия – возродить единство и силу европейской цивилизации»[5]. «Да, мы – вместе с украинцами, белорусами, грузинами, армянами, болгарами, румынами – есть византийской частью большой европейской цивилизации. Но нам сегодня, еще придется осознать себя в этом качестве наследников византийской традиции в европейской цивилизации. Европа, которая имела общий корень – античность, в свое время разделилась на Западную, образованную различными королевствами и отделенной от них церковью, и Восточную, где было единство империи, соединенной с церковью»[6].

Что означает такая интерпретация европейской идентичности в мировоззренческом и геополитическом смысле? Конечно, не объединение Европы, поскольку такое объединение двух частей Европы уже состоялось в рамках ЕС и НАТО путем их расширения на Восток. В действительности, это означает: *во-первых*, византиизацию Европы, как процесс противоположный ее вестеризации; *во-вторых*, обоснование ведущей роли России в этом процессе, который должен обеспечить ее полное доминирование над этой частью византиизированной Европы, *в-третьих*, расширение границ российской государственности, как наследницы империи византийского типа, соединенной православьем.

Украине в такой мировоззренческой концепции отводится центральное место (центровая роль) в реализации этого цивилизационного проекта византиизации Европы. Ее центровое положение в Восточной Европе, православное население и доминирование православной церкви Московского патриархата делает ее идеальным полигоном и плацдармом для воплощения такого цивилизационного проекта. На самом деле такая византиизация способна привести не к объединению, а только к расколу Восточной Европы, поскольку византийская и западная традиция базируются на принципиально различных ценностях, и очевидно, что этот раскол будет проходить по территории Украины и внутри украинского социума. Как отметил сам С. Марков, Европа, построенная на западных ценностях, состоит из независимых национальных государств и отделенной от них церкви. Европу византийского типа составляет единая империя, соединенная с церковью. Следовательно, воплощение Россией этого византийского цивилизационного проекта для Украины означает фактическое отчуждение ее от современной европейской цивилизации, построенной на демократических ценностях.

Поэтому очевидно, что эта либеральная идея демократизировать Россию скорее всего была направлена на изменение антизападной природы ее государственности, а не только на привитие российскому обществу демократических ценностей. Впрочем, процесс расширения НАТО и ЕС на центрально-восточ-

[5] С. Марков, *Европеизировать институты, сохранив русскую идентичность*, [в:] *Российское государство: вчера, сегодня, завтра*, под ред. И.М. Клямкина, Москва; Новое из-во, 2007, с. 244.

[6] Там же, с. 239.

ную часть Восточной Европы не решил проблемы ее безопасности, поскольку вопрос Новой Восточной Европы остался неопределенным. Именно эта часть Восточной Европы оказалась в вакууме безопасности. С завершением расширения НАТО и ЕС на Восток, Восточная Европа оказалась разделенной, а ее роль «буферной зоны» сократилась до границ Новой Восточной Европы. Такая ситуация спровоцировала желание России вернуть себе эту часть Восточной Европы путем ограничения государственного суверенитета Украины, Молдовы, Грузии, а также «сателизации» Беларуси и Армении. Так Россия реанимировала имперский проект путем «реинтеграции» и поставила вопрос о пересмотре результатов Холодной войны и однополярного мирового порядка.

Как отреагировал Запад на такие амбиции и претензии России на Восточную Европу? **Во-первых,** Запад прекратил расширение НАТО и ЕС на Новую Восточную Европу; **во-вторых**, выдвинул программу «Восточного партнерства», которая должна была закрепить положение этой части Восточной Европы в качестве «буферной зоны» как пояса стабильности и обезопасить Европу от мягких угроз и России; **в-третьих**, занял пассивную позицию, пытаясь вернуть Россию к диалогу и стратегическому партнерству. Цель, которую преследовал Запад всеми этими действиями – сохранить существующий пост-биполярный порядок в Европе. Но для достижения этой цели в Европе не хватает единодушия. Одни считали, что расширение НАТО и ЕС было ошибочным. Другие были убеждены в том, что надо было учесть комплекс «обиженной России» за результаты Холодной войны. Поэтому, мол, Россию надо было задобрить в чем-то уступив интересами Грузии и Украины. Стало очевидным, что Запад больше боялся распада России, чем угрозы с ее стороны. Россия же почувствовав слабость Запада начала геополитическое наступление на Восточную Европу, целью которого является «поглощение» Новой Восточной Европы и установление геополитического контроля над Центрально-Восточной Европой. Первую цель она реализует преимущественно военным путем, вторую – путем гибридной войны.

Россия, поставив цель закрепить за собой статус-кво одного из двух основных центров силы в Европе, прекрасно осознает центровое положение Восточной Европы на геополитическом ландшафте всей Европы. И в этом положении Восточная Европа может играть разную роль: не только роль связующего звена, но и роль буфера, роль форпоста, роль плацдарма. В условиях многополярного мира такая роль определяется более мощным полюсом. За последние годы Россия получила над Западом ряд геополитических преимуществ. **Во-первых**, она закрепила за собой статус влиятельного центра именно в Европе – геополитического полюса. **Во-вторых**, Россия задекларировала сферой своей геостратегической ответственности тот регион Восточной Европы, который не принадлежит ни НАТО, ни ЕС, то есть Новую Восточную Европу. И радикальных возражений со стороны этих ведущих организаций на такую претензию она не получила. **В-третьих**, России удалось в значительной степени нивелировать дисбаланс в силе с Западом и перевести отношения с ним с асимметричных в симметрич-

но-асимметричные, и таким образом достичь определенного паритета в этих отношениях. Символическим событием в приближении отношений между Западом и Россией к их симметричному типу стало подписание «Пражского» договора о СНВ между США и РФ в апреле 2010 года. Следует отметить, что тенденция к изменению баланса силы в пользу России стала возможной не столько за счет усиления самой России, сколько вследствие ослабления Запада.

Усиление разногласий между США и Европой, противоречия и отсутствие консенсуса внутри ЕС по поводу его отношений с Россией, последствия глобального финансово-экономического кризиса, изменение внешнеполитических приоритетов в американской внешней политике при президентстве Б. Обамы и ослабление ведущей роли США в мире, в конечном счете привело к «перезагрузке» отношений с Россией. Все это значительно ослабило позиции Запада в отношениях с Россией в борьбе за эту восточную часть геополитического пространства Европы. С другой стороны, авторитарный режим позволял российскому руководству, в отличие от консенсусной демократии Запада, быстро мобилизовать необходимые для внешнеполитических целей ресурсы, консолидировать общество и добиться достижения определенного паритета интересов с Западом, по крайней мере в отношении Восточной Европы.

Таким образом, «битва за Новую Восточную Европу» будет определять конечный результат этой геополитической борьбы, поскольку от ее присоединения к европейскому или российскому геополитическому пространству будет зависеть дальнейшее расширение сферы геополитического доминирования одного из геополитических игроков то ли на Запад, то ли на Восток. Присоединив «Новую Восточную Европу», Россия может с этой стратегической позиции продолжать свое дальнейшее геополитическое наступление на центрально-восточную часть Восточной Европы и навязывать собственную нормативную силу Западной Европе. Таким образом, перед Россией В. Путина открывается исторический шанс совершить геополитический бросок в Европу.

## Геополитическая битва за Восточную Европу ещё впереди: кто станет ее победителем?

Первым этапом в осуществлении такого броска должна быть реинтеграция постсоветского пространства и полное поглощение его Россией. Без Украины решение такой стратегической задачи не имеет смысла. В условиях, когда Украина отказалась от российских реинтеграционных проектов и выразила намерение подписать Соглашение об ассоциации с ЕС, военно-силовой сценарий оказался единственным путем реализации этой стратегической задачи. Военная оккупация Украины и ликвидация ее государственности развязывала России руки для поглощения всего постсоветского пространства.

Решение этой стратегической задачи обеспечивало бы возвращение Новой Восточной Европы в российскую сферу влияния, установление жесткого внешнего управления Кремля над этой частью Европы. Это сделало бы невозможным

реализацию Евросоюзом и НАТО любых интеграционных проектов, связанных с дальнейшим расширением евроатлантической цивилизации на Восток и вернуло бы ситуацию в Европе во времена начала холодной войны, когда Россия де-факто установила свой контроль над большей частью Европы и заставила бы Запад вернуться к Ялтинско-Потсдамской системе международных отношений. Воссоздание биполярной региональной системы в Европе – «Ялта-2», вывело бы Россию не только на позиции доминирующей силы в Европе, но и дало бы все основания занять место мировой державы в иерархии глобальной системы международных отношений. Расчёт на то, что США потеряют мировое лидерство до 2025 года, вселяет в российское руководство надежду занять вместо США это опустевшее место.

Таким образом, устранение присутствия США не только с постсоветского пространства, но и из Европы, а также из других ключевых геостратегических регионов мира вроде Ближнего Востока, позволит России заполнить этот геополитический вакуум и восстановить глобальное доминирование. Стратегия России по восстановлению глобального доминирования основывается на создании глобальной антиамериканской коалиции, ослаблении американского влияния в стратегически важных регионах, где США сталкиваются с вызовами своим интересам, изменении баланса силы в отношениях с НАТО и расколе ЕС.

Очевидно, что под влиянием российско-украинской войны проект построения «Большой Европы» будет окончательно похоронен, а мечтателям об интеграции России в объединенное европейское сообщество надо забыть как минимум на полвека. Новая Восточная Европа по результатам этого конфликта, очевидно, будет разделена между Западом и Россией, так как сегодня под его влиянием она превратилась из буферной зоны в фронтовую зону. При этом, в зону европейской интеграции кроме стран Балтии, Польши, Румынии и Болгарии войдут такие страны как Украина и возможно Грузия. Армения, Азербайджан и Беларусь будут оставаться в сфере российского влияния. Молдова вместе с Приднестровьем останутся в неопределенном статусе геополитических анклавов. Такой сценарий наиболее вероятен при условии хотя бы частичного выполнения Россией Минских соглашений по урегулированию конфликта на Донбассе, когда российско-украинский конфликт все же удастся погасить. Однако такой сценарий не решит основного геополитического противоречия между Россией и Западом, поскольку дает все основания для новой вспышки этого конфликта, но уже в значительно больших масштабах.

Восточная Европа превратилась в зону противостояния, эпицентром которой является Украина. От того, выживет ли Украины, зависит будущее всей Восточной Европы. Слабая реакция Запада на российскую военную агрессию против Украины не оставляет В. Путину надежды на то, что ее оккупацией Россия сможет изменить мировой порядок в свою пользу. Таким образом, Путин будет провоцировать Запад на более глобальный конфликт. Из этого следует вывод, что ***сценарий крупномасштабной войны против Украины*** *будет наиболее*

*вероятный с началом новой войны между Западом и Россией*, как это произошло с Польшей в 1939 году. В таком случае **война между Россией и НАТО начнется именно с территории Украины.** Следовательно, вероятность этой войны будет определяться поведением Запада и России, а также их взаимными реакциями на действия друг друга. Синтезом такого взаимодействия будут наиболее вероятные сценарии прогнозируемого процесса. Поэтому глубокий прогноз на долгосрочную перспективу невозможен без учета более влиятельных внешних факторов, которые будут определять взаимоотношения между Западом и Россией.

В краткосрочной и среднесрочной перспективе глубиной до 2018-2020 гг. тенденция дальнейшего ослабления Запада и Украины и усиления России вероятно сохранится. Ведь России удалось пережить негативные последствия от падения мировых цен на нефть и введения западных санкций, сокращение инвестиций и трудовых ресурсов. В 2016 году российская экономика начала выходить из рецессии. Медленно на 0,3% начал расти ВВП, замедлилась инфляция, возобновился рост реальных доходов населения и компаний, стабилизировался курс российского рубля.

Гибридная война России против Запада также принесла ей значительные успехи. США в значительной мере стали более зависимыми от России в решении международных проблем безопасности, чем наоборот. Проблема ядерной программы Ирана, война в Сирии, борьба с ИДИЛ являются наглядным тому подтверждением. Европа более ощутила внедрение своих санкций против России, чем наоборот. Очевидно, что Европа со временем откажется от таких санкций и будет поощрять Россию вернуться к экономической кооперации. Россия, благодаря действию денег и российской пропаганды, значительно усилила антизападные силы в Европе, в результате чего лишила США, НАТО и ЕС политических, экономических и военно-стратегических преимуществ на постсоветском пространстве.

Своей гибридной войной Россия значительно углубила кризис ЕС и нарастание дезинтеграционных тенденций внутри сообщества. Стимуляцию сирийских беженцев в Европу, антиамериканских и евроскептических настроений среди членов ЕС можно считать реальными невоенными победами России над Западом. России удалось временно заблокировать через голландский референдум ратификацию Соглашения об ассоциации Украины с ЕС и заставить НАТО отказаться от расширения на Восток. В большей степени Запад будет проявлять все большую готовность вернуться к отношениям с Россией по принципу «бизнес как обычно», забыв о своих цивилизационных ценностях и незыблемости международного права.

НАТО не смогло адекватно и оперативно отреагировать на российскую военную угрозу. НАТО позволило своим военным прийти в упадок, а само превратилось из оборонной в организацию по безопасности. Вместо перехода к стратегии регионального сдерживания России, Альянс пытается вернуть ее к стратегическому партнерству, что говорит о психологической неготовности Альянса к кон-

фронтации с Россией, и тем более к войне с ней. Россия же воспринимает это как психологическую капитуляцию Альянса, что еще больше подогревает ее агрессивные намерения.

В среднесрочной перспективе Россия будет наращивать свое военное присутствие вблизи границ НАТО и устраивать постоянные военные провокации. Будет увеличиваться антинатовская истерия внутри страны и дискредитация НАТО среди населения стран Европы. Создавая с НАТО жупел главной угрозы, руководство России будет убеждать своих граждан в том, что для отвода этой угрозы необходимо увеличивать военные расходы, отказаться от экономической модернизации и сократить социальные расходы.

Одновременно такая милитаристская пропаганда будет способствовать усилению страхов в европейских странах перед возможной войной между Россией и НАТО, что приведет к потере солидарности в действиях организации по обеспечению коллективной обороны. Такими действиями Россия будет подталкивать Запад согласиться на создание нового порядка с позиции силы, тем более, что баланс силы на восточных границах НАТО уже сместился в пользу России.

Исходя из такого расклада соотношения сил в среднесрочной перспективе после наращивания военного присутствия, вполне возможной станет эскалация какого-нибудь военно-политического кризиса, вплоть до полноценной войны. Профессор политологии Калифорнийского университета Эдвард Уокер одним из таких сценариев считает упреждающий удар России по Эстонии, Латвии и Литве. «С тех пор, как в прошлом году кризис между НАТО и РФ стал по-настоящему серьезным, существует и угроза атаки Москвы по странам Балтии. В данном случае целью был бы захват операционного контроля над регионом Балтийского моря к востоку от линии Калининграда-Готланда до того, как НАТО сможет подготовиться к обороне. Затем Москва могла бы сказать, что готова применить тактическое ядерное оружие для защиты захваченных позиций. Кремлю пришлось бы поставить на то, что западные лидеры не рискнут воевать с ядерной державой ради трех небольших стран на европейской периферии. Затем он мог бы попытаться договориться о новом порядке в Европе с позиций силы»[7].

Такой сценарий в случае обострения кризиса представляется вполне вероятным в среднесрочной перспективе. В такой ситуации территория Украины, как уже отмечалось, может стать театром крупномасштабной войны. В долгосрочной перспективе, судя по наметившейся в конце первого – начале второго десятилетия XXI века тенденции, будет происходить как деградация России, так и дальнейшая дезинтеграция Запада, что приведет к ослаблению внешнего воздействия обоих ключевых игроков.

[7] *Пять ходов Кремля. Чего ждать от Путина, — американский профессор*, http://news.eizvestia.com/news_politics/full/523-pyat-hodov-kremlya-chego-zhdat-ot-putina-amerikanskij-professor, access: 24.07.2015

В третьем десятилетии наступит волна экономического кризиса в России, скажется негативное влияние экономических санкций, будут свернуты большие инвестиционные проекты, увеличится дефицит государственного бюджета, иссякнет стабилизационный фонд, если не прекратятся, то существенно сократятся капиталовложения в экспортно-ориентированные отрасли экономики. Будет происходить постепенное сокращение трудоспособного населения и падение производительности труда. В результате выполнить амбициозные военные программы будет крайне сложно, что снова приведет к падению боеспособности вооруженных сил и военной мощи России.

С другой стороны, США будут терять свои позиции в мире. «Внутренние трудности и длительные проблемы на мировой арене истощат США, деморализуют американское общество, сделают непривлекательной американскую социальную систему, пробудят сомнения в мировом первенстве Америки, и в неспокойном мире к 2025 году де-факто положат конец господству Штатов в XXI веке, которое они когда-то самонадеянно провозгласили. Но кто же тогда на него сможет претендовать?»[8] – задается вопросом Збигнев Бжезинский. Ослабление Америки породит ее равнодушие к европейским делам, окончательно подорвет евроатлантическую солидарность, на которой держится НАТО. Европа окажется в опасности перед вызовом духовной деградации и дезинтеграции.

## Выводы и прогноз

Учения «Запад – 2017» показали, что в военном отношении Запад не сможет противостоять России в захвате ею Новой Восточной Европы, включая страны Балтии. Запад не сможет удержать статус-кво и вернуться к мировому порядку, сложившемуся после окончания холодной войны. Если бы не было расширения НАТО, Россия уже восстановила бы контроль над Центрально-Восточной Европой. У Запада нет стратегии сдерживания России и ресурсов для ее реализации. Поэтому на среднесрочную перспективу наиболее вероятными могут быть 3 сценария геополитической ситуации в Восточной Европе.

1. Разделение Восточной Европы на российскую и европейскую зоны влияния, и образование при достижении консенсуса между Россией и Западом биполярной региональной системы безопасности в Европе.

2. Поглощение Россией Новой Восточной Европы и установление контроля над всей Восточной Европой при условии дальнейшего ослабления Запада.

3. Образование межрегионального объединения стран Восточной Европы при ослаблении России и Запада.

[8] З. Бжезінський, *Стратегічне бачення. Америка і криза глобальної влади*, Львів: Літопис, 2012, с. 64.

**Аннотация:** Тренды глобальной системы международных отношений к многополярности открыли России окно возможностей вернуть себе статус мировой державы и восстановить контроль над Восточной Европой, без которого россияне не представляют будущего своей страны. В статье показана роль Восточной Европы в возобновляющемся геополитическом противостоянии между Россией и Западом. Автор описывает планы России, которые направлены на разрушение существующего мирового порядка и восстановление геополитического доминирования в Европе.
Особую опасность, как утверждается в статье, такая реваншистская политика России представляет для стран Новой Восточной Европы. Присоединив «Новую Восточную Европу», Россия может с этой стратегической позиции продолжать своё дальнейшее геополитическое наступление на Центральную Европу и навязывать собственную нормативную силу Западной Европе. Автор также даёт оценку и прогноз негативных последствий геополитического наступления России на Запад для европейской безопасности.
**Ключевые слова:** Восточная Европа, геополитическое наступление России, многополярность, стратегическое положение, мировая держава, баланс силы, европейская цивилизация, буферная зона

## Europa Wschodnia jako epicentrum rywalizacji geopolitycznej

**Streszczenie:** Tendencje wielobiegunowości w globalnym systemie stosunków międzynarodowych otworzyły Rosji okazję do odzyskania statusu potęgi światowej i odzyskania kontroli nad Europą Wschodnią, bez której Rosjanie nie wyobrażają sobie przyszłości swojego kraju. Artykuł pokazuje rolę Europy Wschodniej w odrodzonej konfrontacji geopolitycznej między Rosją a Zachodem. Autor opisał plany Rosji, której celem jest zniszczenie istniejącego porządku światowego i przywrócenie dominacji geopolitycznej w Europie.
Szczególne niebezpieczeństwo, jak stwierdzono w artykule, taka rewanżystyczna polityka Rosji niesie w stosunku do krajów „Nowej Europy Wschodniej". Przyłączając „Nową Europę Wschodnią", Rosja może kontynuować swoją dalszą geopolityczną ofensywę na Europę Środkową oraz narzucić swoją normatywną siłę wobec Europy Zachodniej. Autor ocenił i przygotował prognozę dalszych negatywnych skutków geopolitycznej ofensywy Rosji na Zachód dla bezpieczeństwa europejskiego.
**Słowa kluczowe:** Europa Wschodnia, geopolityczna ofensywa Rosji, wielobiegunowość, pozycja strategiczna, potęga światowa, równowaga sił, cywilizacja europejska, strefa buforowa

## Eastern Europe as the epicenter of geopolitical compounds

**Abstract:** The trends in the global system of international relations towards to multipolarity have opened a window of opportunity for Russia to regain the status of the world power and regain control over Eastern Europe, without which Russians do not represent the future of their country. The article shows the role of Eastern Europe in the resurgent geopolitical confrontation between Russia and the West. The author describes Russia's plans, which are aimed at destroying the existing world order and restoring geopolitical domination in Europe.

As stated in the article, such a revanchist policy of Russia is particularly dangerous for the countries of New Eastern Europe. By joining the "New Eastern Europe", Russia can continue its further geopolitical offensive to Central Europe from this strategic position and impose its own normative force on Western Europe. The author also assesses and forecasts the negative consequences of Russia's geopolitical offensive to the West as well as the threats it poses for the European security.
**Keywords:** Eastern Europe, geopolitical offensive of Russia, multipolarity, strategic position, world power, balance of power, European civilization, buffer zone

## Источники и литература

### Монографии:

Бжезінський З., *Стратегічне бачення. Америка і криза глобальної влади*, Львів: Літопис, 2012, с. 168.

Марков С., *Европеизировать институты, сохранив русскую идентичность*, [в:] *Российское государство: вчера, сегодня, завтра*, под ред. И. М. Клямкина, Москва; Новое из-во, 2007, с. 624.

*Україна – Росія концептуальні основи гуманітарних відносин*, за наук. ред. О.П. Лаповенка, Київ: Стилос, 2001, с. 476.

### Статьи:

Мошес А., *Россия и новая «промежуточная» Европа*, „Pro et Contra", 2010, июль-октябрь.

Тренин Д., *Россия и Новая Восточная Европа*, ПОЛИТ.РУ, 22 апреля 2010.

### Интернет источники:

*Пять ходов Кремля. Чего ждать от Путина, — американский профессор*, http://news.eizvestia.com/news_politics/full/523-pyat-hodov-kremlya-chego-zhdat-ot-putina-amerikanskij-professor, access: 24.07.2015.

DOI:10.17951/we.2017.3.2.67. | Wschód Europy • Восток Европы • East of Europe vol 3, 2 / 2017

Olena Khylko
Institute of International Relations,
National Taras Shevchenko University of Kyiv, Ukraine

# Security options for Eastern Europe

In spite of the attempts of the West to create an area free form dividing lines Europe becomes more and more fragmented due to the ongoing geopolitical rivalry, struggle for leadership and lack of established and commonly recognized rules of the game. The EU, the US and Russia rely on different values, apply different norms and interpret existing international law, bi- and multilateral instruments in different ways. Russia raises its assertiveness as an instrument to enhance its positions on the world arena and expand room for maneuvering. Expanding its sphere of influence is perceived in Russian strategic culture as a security ring from time to time jeopardized by the opponent West. The concept of Russia as a "besieged fortress"[1] is not wallowed in the mists of the time but still explains Russian strategic behavior, foreign and security politics. The EU strives for the security zone on its eastern borders and the best option to do that is deeper integration of neighbors and convergence of national politics with those of the EU. The line between these visions, strategies and ambitions becomes a vulnerable and fragile zone.

When we look at the map of Europe, we can distinguish the security and economic systems shaped by the EU and NATO as well as one in the East shaped by Russia (Eurasian Economic Union with its Customs Union (EEU), Collective Security Treaty organization (CSTO)) and a marginal zone embracing Ukraine, Georgia and Moldova. And these three states constitute a grey zone in Eastern Europe now.

Why do we attribute these states to the grey zone in Eastern Europe? Here in this article the author relies on the broad concept of Eastern Europe embracing the states to the east from Germany and Austria, including the Balkans, Baltic states and South Caucasus. The key dividing line for distinguishing the grey zone is membership in integration structures like the EU or EEU or security structures like NATO or CSTO. In mid-term perspective, after the EU and NATO finish absorbing the Balkans, Ukraine,

[1] O. Lytvynenko, *The Talons of the Double-Headed Eagle: A Sketch of Russian Strategic Culture*, Royal College of Defence Studies, London 2013, p. 34.

Georgia and Moldova will remain the only grey zone in Europe. As for Belarus and Armenia, both are members of the EEU as well as CSTO. Azerbaijan, though united together with the EU-inclined Georgia and Armenia in the Eastern Partnership Program, has never declared its intention to join either EU or NATO. It's foreign policy priorities are very diverse and prioritize relations with the US, Iran, Persian Gulf states as well as Russia.

Currently when the Russian-Ukrainian conflict is evolving NATO strengthens conventional deterrence within its Eastern Flank reacting to the Russian military activity the grey zone appears to be more and more isolated and lacking security mechanisms. The strategic rebalancing is aggravated by posturing the three states at the crossroad of the Russian-crafted anti-access/area-denial (A2AD) exclusion zones (especially regarding militarization of Crimea) and on the other hand of NATO deployed military forces in Poland, Baltic states, Bulgaria and Romania. These processes outline the margins of the grey zone in Eastern Europe more and more clear and eloquent.

So, in this article the author concentrates on the security options for the grey zone in Eastern Europe that is of great importance not only for the states their selves, but for the whole Europe as well.

## 1. Specific features of the grey zone

What is the essence of the grey zone and what particular common features do the states share? States are attributed to the grey zone when they stay outside of any regional security mechanisms or institutions and do not experience any credible security guarantees; do not have efficient tools of security provision and resilience building; face permanent potential or real challenges; stay between two opposing security systems actors of which exert significant impact on the marginal states; relations with the neighboring powers are burdened with the asymmetry of power interaction; states have weak political and economic systems that is used by external actors as a leverage of pressure; states lack strictly defined foreign policy orientation and have hardly predictable perspectives.

In this sense they jeopardize regional security and risk to be or to be transformed into an object of foreign and security policy of a stronger power together with possible loosing of statehood.

Grey zones as well as marginal states were widely discussed in geopolitical surveys like "statterbelts" by Sol Cohen, Joseph Partsch Mitteleuropa, Halford Mackinder's and Nicholas Spykman's ideas[2] of marginal zones; in security regionalism of Barry Buzan and Ole Waever who distinguished states-insulators and states-overlays[3]. Ukraine, Georgia and Moldova can also be called "countries in-between", "stuck in the middle" or "shared

[2] S. Cohen, *Geography and Politics in a World Divided*. – London, 1963, p. 18; K. Dodds, D. Atkinson, *Geopolitical Traditions. A century of geopolitical thought*, London 2000, p. 27–51.

[3] B. Buzan, O.Waever, *Regions and Powers: The Structure of International Security*, New York 2003, p. 28.

neighbourhood" – a term commonly used since the EU Neighbourhood Policy emerged indicating an area between the EU and Russia, in fact area of geopolitical rivalry and contention. Common denominator for these states is shared challenges and threats of both internal and external nature. For Ukraine, Georgia and Moldova they are:

- Security deficit and protracted conflicts;
- Parts of territories occupied by Russian troops with quasi-state entities under Moscow's control;
- Ongoing military provocations or even hostilities in case of Ukraine (for example, Russian provocations in Georgia in 2015 when Russia moved the internal demarcation line between South Ossetia and the main territory of Georgia a few hundred meters further into Georgia);
- Permanent Russia's attempts to subordinate internal and external policy to Moscow, to limit the sovereignty, to impose Russia-lead integration projects;
- Strong Russian influence via corrupted politicians, business, criminals, media, Russian Orthodox Church;
- Economic pressure via open and hidden Russia-imposed restrictions on trade with the CIS countries, including transit restrictions;
- Lack of reliable security guarantees and of allies, limited Western support. The very idea of security guarantees was highly discredited by the Budapest Memorandum on Security Assurances[4] of 1994 which granted Ukraine security assurances of great powers for its nuclear disarmament;
- Internal threats: inconsistent reforms, political turbulence, weak economies.

The majority of these threats shaped the so called "negative identity" of these three states meaning that all of them perceive as a principle common threat first and foremost Russian revisionism. Staying under the pressure of Russian policy directed at making the states of the grey zone "weak states" wallowed in corruption, dependence, authoritarian regime and deprived of the strategic goals – thus establishing the control over their domestic and foreign policy.

All the three states have Russian troops on their territory, face economic sanctions from Moscow, are subject to Russian media influence that broadcast Kremlin-invented reality (it is less in Georgia with a lesser percent of Russia-speaking population, but it is very tangible in Ukraine). In Moldova, the nearly 50% of the population receives most of its news from the Russian media[5]. Operational group of Russian forces in Transnistria being the continuation of the USSR 14th army are not the phenomenon of independence period. Russian troops still stay at the territory of recognized by it as independent Abkhazia and South Ossetia though obliged to be withdrawn by Oct. 1,

[4] Верховна Рада України http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/998_158 "Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї", last entrance: 2.12.2017

[5] The German Council on Foreign Relations (DGAP), https://dgap.org/sites/default/files/article_downloads/ostpolitik_workingpaper_herbst.pdf J. Herbst *"Forsaken Territories? The Emergence of Europe's Grey Zone and Western Policy"*, last entrance: 2.12.2017.

2008. Militarization by Russia of the annexed Crimea and undeclared and unrecognized presence of Russian forces at the territory of quazi-states Luhansk and Donetsk Peoples' Republics is the most recent example of Russian assertiveness in the grey zone.

Grey zone pose challenges by its only existence for both – the states embraced in it and the external actors. In case of Ukraine, Georgia and Moldova such challenges include risks of loosing sovereignty, independence and statehood; staying outside regional security mechanisms/institutions; lacking efficient tools of security provision and resilience building; unstable political, economic and security situation; unfavorable environment for reforms; lack of foreign investments.

Preserving the grey zone in Eastern Europe pose a set of challenges for the EU and NATO. Grey zones will stay a field of permanent tensions and contention between the West and Russia with constant instability on the EU/NATO Eastern borders and military trainings Zapad-2017 serves as a bright illustration. Permanent threat of large-scale military conflict with respective negative consequences for the whole region will not contribute to mutual trust and transparency. Such instability invites Russia to create new grey zones of destabilization as an instrument of Moscow's foreign policy (like it was in Montenegro in 2016 or Serbia). Russia will proceed with skillful exploitation of crafted by it phenomenon of instability to promote its own version of the world order and security order. The Draft on the European Security Treaty[6] of 2009 proves this thesis.

## 2. Security options for the grey zone states

United by common threats and challenges the grey zones states can search for joint options to escape from the marginal status. Regarding strategic environment and aiming to overcome the existing threats and challenges the grey zone states may navigate within the following options:

1. Maintaining current status quo.
2. Neutrality with strong guarantees of major powers.
3. Relying on strengthened/modified international security mechanisms (OSCE, UN) or establishing new ones.
4. Sub-regional cooperation and alliances (Bi / Multi).
5. Bilateral security agreements with the US.
6. Joining one of the existing security systems.

**2.1. Current status quo** can be considered as the worst but most possible option especially for the short-term perspective. This would mean an ongoing instability with risks of aggravation favorable only for Russia although not meeting Moscow's ultimate goals. The principle drawback is preserving the asymmetric interdependence with Russia as

[6] Official Internet Resources of the President of Russia http://en.kremlin.ru/events/president/news/6152 "The draft of the European Security Treaty", November 29, 2009, last entrance: 3.12. 2017.

well as tools of control by the Russian Federation over the states' foreign policy orientation. In this scenario the states will always be the region of high strategic and geopolitical contention.

The only possible advantage of this option is the realization by Ukraine, Georgia and Moldova of the necessity to rely just only on their own forces and build resilience. Ukraine has done the first step – indicating such approach its recent National Security Strategy[7] version.

### 2.2. Neutrality (with strong guarantees of major powers)

Among the three states of the grey zone Moldova is neutral and it is written in the Constitution while Georgia is not and Ukraine just declared its intention to be a neutral state in the Declaration of the Sovereignty of 1990 but since that time has never fixed this status in the national legislation. Nor this status is supported by any international instrument and guarantees like Austria, Ireland or Switzerland has. Budapest assurances are perceived in Ukraine as absolutely discredited mechanism of securing though it didn't promise any guarantees indeed. Ukraine experienced the non-bloc or non-aligned status from 2010 to 2014. Such status was directed at reducing Russian pressure on Ukraine accommodating its anxiety regarding Ukraine's NATO drift. But this did not exempt her from Russian primarily economic and energy pressure coupled with military one in 2014.

The proponents of this idea[8] in the West stress neutral status would help the West to feel more comfortable by accommodating Moscow in its neighborhood at least in order to provide its cooperation on issues such as defeating the Islamic State, Syrian issue or Iranian denuclearization talks. The proponents of "finlandization" version[9] (that means EU membership without NATO) believe Russia will accept these states' drift towards the EU. But as the prospect of Ukrainian Association agreement showed as well as Moldovan approaching the EU and the last presidential elections, it seems to be an illusion. Russia always considered neutral/non-allied status of Ukraine and Moldova as a temporary compromise and just a stage on the way of incorporating them to the Moscow-initiated integration structures.

---

[7] Верховна Рада України http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/287/2015 "Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року "Про Стратегію національної безпеки України", 26 May, 2015, last entrance: 15.09.2017.

[8] The German Council on Foreign Relations (DGAP), https://dgap.org/sites/default/files/article_downloads/ostpolitik_workingpaper_herbst.pdf J.Herbst *"Forsaken Territories? The Emergence of Europe's Grey Zone and Western Policy"*, last entrance: 02.12.2017.

[9] The Washington Post, https://www.washingtonpost.com/opinions/henry-kissinger-to-settle-the-ukraine-crisis-start-at-the-end/2014/03/05/46dad868-a496-11e3-8466-d34c451760b9_story.html?utm_term=.55f27ab33ece "*Henry Kissinger: To settle the Ukraine crisis, start at the end*", March 5, 2014, last entrance: 30.09.2017; Bloomberg, https://www.bloomberg.com/news/articles/2014-04-11/brzezinski-sees-finlandization-of-ukraine-as-deal-maker "*Brzezinski Sees Finlandization of Ukraine as Deal Maker*", April12, 2014, last entrance: 30.09.2017.

Swiss neutrality as well as Austrian is guaranteed by the great states. Any of them will hardly provide such guarantees for Ukraine or Georgia regarding Russian interest and engagement in their domestic development as well as foreign and security politics.

As recent trends show neutral European states like Sweden and Finland revise their status considering it as irrelevant in current environment and such that does not provide their security. Discussions on joining NATO are more and more spread in domestic political discourses. At last, this option will retain the grey zone that is favorable neither for the three states nor for Europe.

### 2.3. Strengthening of OSCE and UN or establishing new international security mechanisms: No prospects in the mid-term perspective

The value of the UN and OSCE in dealing with the problems of the grey zone is essential but they lack efficient tools of influence to provide peace and stability in the three states. The UN has a toolbox of peacemaking instruments that could be applied but for all the UN missions the consent of the states participants is needed except of peace-enforcement mission that is irrelevant first of all because Russia will never recognize its role in destabilizing the states. This is the principle reason why no decision can be provided via the UN Security Council where Russia sits as a permanent member. The OSCE has its monitoring missions in the conflict zones. They fulfill important work but cannot bring resolution to the conflicts. The need in reforming both international organizations is discussed during a long time and obviously will not be provided in the near-term future.

So, as the practice shows, the first three options do not seem to be efficient and relevant. Let us analyze another three.

### 2.4. Sub-regional cooperation and alliances

Among the reasons driving two or more states to security cooperation can be mutually beneficial results of cooperation that will bring a new quality and conquering a common threat or challenge. Ukrainian-Polish Military Cooperation is a good illustration of bilateral cooperation directed at enhancement of mutual security. Defense Concept of the Republic of Poland 2017 as well as the National Security Strategy of Ukraine 2015 consider Russia as a principle threat – for the first time. Among the principle illustrations of such cooperation are:

- Agreement between Ukraine, Poland and Lithuania on the establishment of a joint military unit (with the headquarter in Lublin (opened in January 2016)). The Brigade includes over 4,000 soldiers with the three years term of office with the possibility of further extension. Executed and planned participation in the "Saber Guardian" command-and-control exercise in Bulgaria, the "Rapid Trident" exercise (by the US Army in Ukraine), exercises "Maple Arch 17" at the training ground in Poland.

- General Agreement between the Cabinet of Ministers of Ukraine and the Government of the Republic of Poland on Cooperation in Defense Sphere (signed in Warsaw on December 2, 2016);
- Agreement on Strategic Cooperation between Polish armaments company "Lubawa S.A." and UKROBORONPROM (2014) (modern helmets and bulletproof vests were supplied);
- Polish private armaments company "WB Electronics", a producer of UAV (drones) and observation systems, capable of operating day and night, entered the Ukrainian market and significantly improved the equipment of unmanned systems in Ukrainian units;
- projects discussed on construction of a Polish-Ukrainian multi-role helicopter as well as modernizing of the owned by the Polish army ones with the Ukrainian Motor Sich engines. Ukrainian experience in missile technology, design of radar and early warning systems, may be of interest for Poland[10].

And regardless the fact that Ukraine has tense relations with its neighbors, they realize the benefits of such bilateral cooperation as well as subregional one in the face of common threat. According to the Polish Public Opinion Research Center's report[11], in February 2015 75% of the Poles considered Russian aggression as a threat for their country's security. Here they stay very close in their security concerns to Ukraine and Baltic states and more distant from those of the V4 who are more loyal towards Russia.

In this context the Intermarium concept originally Polish idea of geopolitical nature comes to be relevant with its security component. The Combined military capacity of Poland, Ukraine and Lithuania could be the most powerful in Europe, including 380 thousand of military personnel, over 2,000 of tanks, over 800 pieces of multiple-launch rocket systems and over 600 military aircrafts.

GUAM as a previous experience of subregional cooperation between Ukraine, Georgia, Moldova together with Azerbaijan in economic, energy and security domain failed because of the lack of political will, external support, changing political views in Moldova together with lack of financial resources for implementation of the projects declared. Visegrad 4+1 format is another idea for subregional cooperation in security domain where Ukraine is interested to be included. But due to the tense in relations with neighbors is postponed. One more example of Ukraine's participation in multilateral format is the EU battle groups like "HELBROC" and Visegrad EU battlegroup.

[10] The Warsaw Institute Review https://warsawinstitute.org/defense-cooperation-between-poland-and-ukraine-present-state-and-prospects/ A.Romanowska, "*Defense Cooperation between Poland and Ukraine: Present State and Prospects*", June 2017, last entrance: 6.12.2017.

[11] Pew Research Center http://www.pewglobal.org/2015/06/10/1-nato-public-opinion-wary-of-russia-leary-of-action-on-ukraine/ "*NATO Public Opinion: Wary of Russia, Leery of Action on Ukraine*", June, 2015, last entrance: 6.12.2017.

### 2.5. Bilateral security agreements with the US

The idea of reliance on powerful allies like the US is very popular in Ukraine since Russian aggression. Ukraine looked for the status of the US Major Non-NATO ally (MNNA) in 2014 when the Ukraine Freedom Support Act[12] was approved by the US Congress. But the Obama administration stressed the importance of the distinctive partnership with NATO as a prerogative and denied the MNNA status. The second appeal is made to the Trump administration but yet without success.

What does the MNNA status mean in the US foreign policy practice? According to the Section 2350a(f)(2) of Title 10, United States Code and Section 517 of the Foreign Assistance Act of 1961 (with the amendments) the status of a strategic ally envisage granting significant military and financial aid to a strategically "close ally" (like Israel, Japan, South Korea etc.); intelligence sharing; training on a bilateral or multilateral basis under reciprocal financial arrangements; commercial leasing of certain defense articles; loans of materials, supplies and equipment for cooperative R&D projects and testing and evaluation; permits firms of the country to bid on certain USG contracts for maintenance, repair or overhaul of DOD equipment outside the Continental US; joint counterterrorism research & development projects; to have U.S.-owned War Reserve Stockpiles on its territory outside of U.S. military installations etc.[13]

For Ukraine the MNNA status would have first and foremost a symbolic essence like a tool and leverage of Russia deterrence. But still Ukraine should keep in mind the words of the Canadian Foreign Minister Chrystia Freeland, a Ukrainian by origin, who gave a clear answer, why one should invest in his own defense rather than rely on an ally: "Some think, some even say, we should therefore free ride on U.S. military power. Why invest billions to maintain a capable, professional, well-funded and well-equipped Canadian military? The answer is obvious: To rely solely on the U.S. security umbrella would make us a client state. And although we have an incredibly good relationship with our American friends and neighbors, such a dependence would not be in Canada's interest. That is why doing our fair share is clearly necessary[14]".

Another form of bilateral rapprochement with the US in the security domain is the conclusion of the defense cooperation treaties which would also have a symbolic meaning in case of the grey zone states. But the main obstacle here is lack of trust between the partners as well as circumspective approach towards risks of aggravating relations with Russia.

---

[12] Congress.Gov https://www.congress.gov/bill/113th-congress/senate-bill/2828/text S.2828 – "Ukraine Freedom Support Act" of 2014, last entrance: 30.11.2017.

[13] GlobalSecurity.Org, https://www.globalsecurity.org/military/agency/dod/mnna.htm *"Major Non-NATO Ally (MNNA)"*, last entrance: 7.12.2017.

[14] Government of Canada, https://www.canada.ca/en/global-affairs/news/2017/06/address_by_ministerfreelandoncanadasforeignpolicypriorities.html *"Address by Minister Freeland on Canada's foreign policy priorities"*, June 6, 2017, last entrance: 1.12.2017.

### 2.6. Joining one of the existing security systems

Disappearance of grey zone that is favorable first of all for the states included in it first and foremost because this would mean reducing Russian pressure and shift from the object of geopolitical rivalry to subject of regional interaction and contributor of regional security.

While Georgia and Ukraine has NATO membership aspirations and move gradually to this direction, Moldova is on its way of defining foreign policy and security strategy. Georgia is listed among potential candidates for NATO membership, it was granted special Enhanced Opportunities Partnership pattern of relations. The polls constantly show rising popularity of EU and NATO accession in both states. In Ukraine according to polls of 2017[15] 69% favor the accession to the EU with 31% against, and with 56% for joining NATO with 44% against. In Georgia according to the polls of 2017[16], support for the EU integration is 80% and 68% for NATO.

Regarding Moldova the situation is very disputable. Here the sympathies to the Eurasian Economic Union are dominant: 52% of citizens would vote for Moldova's integration with the Eurasian Economic Union (30% against) and with 42% with the European Union (36% against)[17]. The issue of NATO joining is not even included in the poll as Moldova does not discuss such an option being a neutral state.

One of the main drawbacks of this version is time. Membership perspective is a mid- or long-term perspective. And the states need security now.

A huge challenge now is adherence by many influential and experienced politicians and experts to the idea of sharing by the three states a two-dimensional approach in foreign policy due to their geopolitical position and historic experience. Ukrainian example of balancing between the European and Eurasian (Russia-led) dimensions in its foreign policy during more than 20 years led to highly dangerous implications jeopardizing not only national but regional security.

#### *Exploitation of existing toolbox*

While the prospect of EU/NATO membership is rather remote the existing framework for cooperation between EU/NATO and the three states provides a broad security toolbox. The whole logic of bilateral relations is driven today by building resilience aimed at crafting security and defense capabilities of the states to withstand threats and aggression by their own forces.

---

[15] Kyiv International Institute of Sociology, http://www.kiis.com.ua/?lang=eng&cat=reports&id=713&page=1 *"Geopolitical orientations and attitude of the residents of Ukraine to the independence of Ukraine"*, 20 VIII 2017, last entrance: 1.10.2017.

[16] National Democratic Institute and CRRC Georgia – April 2017, https://www.ndi.org/publications/ndi-poll-georgians-increasingly-support-eu-and-euro-atlantic-aspirations-view-russia *"NDI poll: Georgians increasingly support EU and Euro-Atlantic aspirations; view Russia as a threat"*, May 2017, last entrance: 1.10.2017.

[17] News Agency Infotag, http://www.infotag.md/populis-en/246302/ *"52% Moldovans stand for integration with EAES and 42% with EU - Opinion Poll"*, May 25, 2017, last entrance: 1.10.2017.

*Resilience* is a comprehensive concept developed within the Euro-Atlantic community to respond to a new array of hybrid threats by combining civilian, economic, commercial and military capabilities. During the NATO Warsaw Summit, resilience was adopted as the guiding principle being defined as "society's ability to resist and recover easily and quickly from internal or external shocks, combining civilian, economic, commercial and military factors[18]." NATO principal approach today is: projecting stability that is in the words of the Secretary General Jens Stoltenberg "using our (NATO) forces to train others to fight"[19].

*Deepening cooperation with the EU.* All the three states enjoy the benefits of the Association Agreement and Deep and Comprehensive Free Trade Area (DCFTA) since 2013 for Moldova and 2014 for Ukraine and Georgia. Moldova was the first to establish a visa free travel regime in 2014 followed by Ukraine and Georgia in 2017. All the three are embraced by the Eastern Partnership Program focusing on good governance, reforming public energy sector, public administration and justice sector reforms, agriculture and rural development, police reform, support for SMEs, academic mobility, enhancement of civil society, energy partnership.

The EU fulfils Border Assistance Mission to Moldova and Ukraine (launched in 2005) and Advisory Mission to Ukraine for Civilian Security Sector Reform (since 2014 EUAM), established the post of the EU Special Representative for the South Caucasus and the crisis in Georgia as well as the EU Monitoring Mission (EUMM).

The EU engagement in Russian-Ukraine conflict is demonstrated by the sanctions imposed on Russia, humanitarian aid delivered to the eastern territories of Ukraine, internally displaced persons, financing of early recovery and peacebuilding operations.

*Deepening cooperation with NATO*

After Ukraine and Georgia failed to obtain the Membership Action Plan at NATO Bucharest summit of 2008 the states stood on the way to achieve NATO standards on a voluntary basis. Ukraine being guided by the distinctive partnership status in relations with NATO articulated its membership ambitions in the recent National Security Strategy and Military Doctrine of Ukraine. The distinctive partnership equips Ukraine with consultation mechanisms it exploits during the conflict. Among the tools NATO proposes for the resilience building of Ukrainian security and defense sector special place possess Comprehensive Assistance Package for Ukraine aimed at strategic advice and assistance including critical infrastructure protection, security and defense sector reform, education and training, de-mining and countering improvised explosive

[18] North Atlantic Treaty Organization https://www.nato.int/cps/ic/natohq/topics_132722.htm "*Resilience and Article 3*", 22 June, 2016, last entrance: 20.09.2017.

[19] North Atlantic Treaty Organization, http://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_129758.htm'*Projecting Stability: Charting NATO's Future', Speech by NATO Secretary General Jens Stoltenberg*, 6 August, 2016, last entrance: 20.09.2017.

devices in Donbas, and the operation of outdated weaponry. A complex of Programs and Trust funds, strategic communications efficiency among the public authorities are efficient mechanisms of resilience and capacities building. In 2017 NATO Mission to Ukraine was officially launched as a demonstration of deepening relations.

NATO sees Georgia as its most plausible member the illustration of what can be granting Georgia the Enhanced Opportunities partnership together with Sweden, Finland, Australia and Jordan. Georgia develops Defense and Related Security Capacity Building. Joint Training and Evaluation Centre to drill Georgian military units and allies was launched. Substantial NATO-Georgia Package (SNGP) includes support to thirteen areas of defense and security-related sectors as well as advisory support.

Moldova having less sentiments to NATO exploits Individual Partnership Action Plans, Defense and Related Security Capacity Building aimed at transformation of Moldova's armed forces, and deeper engagement in the areas of cyber security, defense education, building integrity, ammunition storage and safety, security sector reform, improving defense capabilities.

All the three states use the toolbox of the Partnership for Peace program that hosts a lot of bilateral programs like, for example, Professional Development Program (Ukraine and Georgia) that has a special significance for training current and future generation of military servants.

## 3. Recommendations

1. Ukraine, Georgia and Moldova should consolidate cooperative efforts between them as well as efforts with external partners aimed at preventing conservation of the grey zone. Special attention should be paid to common diplomatic and information efforts abroad, counter-propaganda and cyber security issues.
2. The states should consistently exploit the existing mechanisms of cooperation between them and the EU as well as NATO. The variety of tools provided by these actors to the states of the grey zone in case of their full and efficient exploitation can give rich benefits for the states' security.
3. With regard to the long-term perspective of accession to the EU and NATO Ukraine, Georgia and Moldova should maintain and develop their resilience and reduce their dependence on Russia in such key spheres as: energy, banking sector, media. While Georgia and Ukraine reduced their dependence on Russian energy resources to a minimum (Ukraine doesn`t but Russian gas since 2015 but imports coal for the thermal stations from Russia, and just 10% of Georgian gas import comes from Russia) 80 percent of Moldovan electricity and all natural gas come from a single source – Russia. Besides, a huge debt attributed to Moldova for the Transnistria gas consuming from Russia that enhance Moldovan dependence on the latter.
4. Exploitation of all possible options of bilateral and multilateral cooperation should be applied with a special attention to those which enforce resilience and do not contradict the goals of European and Euroatlantic integration.

**Abstract:** The European continent remains fragmented with Eastern Europe as the most vulnerable region where the grey zone comprising Ukraine, Moldova and Georgia lacks security and challenges regional security. "Countries in-between" were distinguished in a grey zone basing on common internal and external threats; staying outside major functioning security and economic systems shaped by the EU/NATO and EEU/CSTO, actors of which exert a significant impact on the marginal states; burdened by asymmetry of power interaction with neighboring states and entities; weak and unstable political and economic systems.

United by common threats and challenges the grey zones states can search for joint options to escape from the marginal status. Thus, regarding strategic environment and aiming to overcome the existing threats and challenges the grey zone states may navigate within the following options: maintaining current status quo; neutrality with strong guarantees of major powers; relying on strengthened / modified international security mechanisms or establishing new ones; sub-regional cooperation and alliances; bilateral security agreements with the US; joining one of the existing security systems. The author stresses that the most viable and efficient are the last three ones.

**Keywords:** regional security, Eastern Europe, grey zone, countries-in-between, EU, NATO, Russia, the US, Ukraine, Georgia, Moldova

## Opcje bezpieczeństwa dla Europy Wschodniej

**Streszczenie:** Kontynent europejski pozostaje rozdrobniony, a Europa Wschodnia jest najbardziej narażonym regionem, w którym szara strefa obejmująca Ukrainę, Mołdawię i Gruzję nie jest bezpieczna i stanowi wyzwanie dla bezpieczeństwa regionalnego. „Kraje pośrednie" wyróżniono w szarej strefie na podstawie wspólnych zagrożeń wewnętrznych i zewnętrznych: pozostawanie poza głównym funkcjonującym systemem bezpieczeństwa i systemami gospodarczymi ukształtowanymi przez UE/NATO i EUG/CSTO, których aktorzy wywierają znaczący wpływ na państwa marginalne; obciążenie asymetrią interakcji władzy z sąsiednimi państwami i podmiotami; słabe i niestabilne systemy polityczne i gospodarcze.

Zjednoczeni wspólnym zagrożeniami i wyzwaniami państwa szarej strefy mogą szukać wspólnych opcji, aby uciec od marginalnego statusu. I tak, w odniesieniu do środowiska strategicznego i dążenia do przezwyciężenia istniejących zagrożeń i wyzwań stany szarych stref mogą poruszać się w ramach następujących opcji: utrzymanie obecnego status quo; neutralność z silnymi gwarancjami mocarstw; poleganie na wzmocnionych/zmodyfikowanych mechanizmach bezpieczeństwa międzynarodowego lub ustanawianie nowych; współpraca subregionalna i sojusze; dwustronne umowy bezpieczeństwa z USA; dołączenie do jednego z istniejących systemów bezpieczeństwa. Autor podkreślił, że najbardziej opłacalne i skuteczne są te trzy ostatnie.

**Słowa kluczowe:** bezpieczeństwo regionalne, Europa Wschodnia, strefa szara, kraje pośredniczące, UE, NATO, Rosja, USA, Ukraina, Gruzja, Mołdawia

## Альтернативы безопасности для Восточной Европы

**Аннотация:** Европейский континент по-прежнему фрагментирован и Восточная Европа в нем выступает как наиболее уязвимый регион, где серая зона, в которую входят Украина, Молдова и Грузия, испытывает дефицит безопасности и откуда исходят вызовы региональной безопасности. «Промежуточные страны» были выделены в серую зону на основании общих внутренних и внешних угроз: остаются вне основных функционирующих систем безопасности и экономики, сформированных ЕС/НАТО и ЕЭП/ОДКБ, субъекты которых оказывают значительное влияние на пограничные государства; обремененные асимметрией силового взаимодействия с соседними государствами и объединениями; слабые и нестабильные политические и экономические системы. Объединенные общими угрозами и вызовами, государства серой зоны могут искать совместные варианты выхода из пограничного статуса. Таким образом, учитывая стратегическое пространство и стремление к преодолению существующих угроз и вызовов государства серой зоны могут выбирать из следующих опций: сохранение текущего статус-кво; нейтралитет с мощными гарантиями великих держав; опора на усиленные/измененные механизмы международной безопасности или создание новых; субрегиональное сотрудничество и альянсы; двусторонние соглашения о безопасности с США; присоединение к одной из существующих систем безопасности. Автор подчеркивает, что наиболее эффективными являются последние три.

**Ключевые слова**: региональная безопасность, Восточная Европа, серая зона, промежуточные государства, ЕС, НАТО, Россия, США, Украина, Грузия, Молдова

## Bibliography

Bloomberg, https://www.bloomberg.com/news/articles/2014-04-11/brzezinski-sees-finlandization-of-ukraine-as-deal-maker *"Brzezinski Sees Finlandization of Ukraine as Deal Maker"*, April12, 2014, last entrance: 30.09.2017.

Buzan B., Waever O., *Regions and Powers: The Structure of International Security*. New York 2003, p. 570.

Cohen S., *Geography and Politics in a World Divided*. – London, 1963.

Congress.gov, https://www.congress.gov/bill/113th-congress/senate-bill/2828/text S.2828 - Ukraine Freedom Support Act of 2014, last entrance: 30.11.2017.

Dodds K., Atkinson D., *Geopolitical Traditions. A century of geopolitical thought*, London 2000, p. 392.

GlobalSecurity.org, https://www.globalsecurity.org/military/agency/dod/mnna.htm "*Major Non-NATO Ally (MNNA)*", last entrance: 7.12.2017.

Government of Canada, https://www.canada.ca/en/global-affairs/news/2017/06/address_by_ministerfreelandoncanadasforeignpolicypriorities.html *"Address by Minister Freeland on Canada's foreign policy priorities"*, June 6, 2017, last entrance: 1.12.2017.

Kyiv International Institute of Sociology, http://www.kiis.com.ua/?lang=eng&cat=reports&id=713&page=1 *"Geopolitical orientations and attitude of the residents of Ukraine to the independence of Ukraine"*, 20 VIII 2017, last entrance: 1.10.2017.

Lytvynenko O., *The Talons of the Double-Headed Eagle: A Sketch of Russian Strategic Culture*, Royal College of Defence Studies, London, 2013, p. 34.

National Democratic Institute and CRRC, https://www.ndi.org/publications/ndi-poll-georgians-increasingly-support-eu-and-euro-atlantic-aspirations-view-russia "*NDI poll: Georgians increasin-*

*gly support EU and Euro-Atlantic aspirations; view Russia as a threat*", May 2017, last entrance: 1.10.2017.

News Agency Infotag, http://www.infotag.md/populis-en/246302/ "*52% Moldovans stand for integration with EAES and 42% with EU - Opinion Poll*", May 25, 2017, last entrance: 1.10.2017.

North Atlantic Treaty Organization, http://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_129758.*htm'Projecting Stability: Charting NATO's Future', Speech by NATO Secretary General Jens Stoltenberg*, 6 August, 2016, last entrance: 20.09.2017.

North Atlantic Treaty Organization, https://www.nato.int/cps/ic/natohq/topics_132722.htm "*Resilience and Article 3*", 22 June, 2016, last entrance: 20.09.2017.

Official Internet Resources of the President of Russia, http://en.kremlin.ru/events/president/news/6152 "The draft of the European Security Treaty", November 29, 2009, last entrance: 3.12.2017.

Pew Research Center, http://www.pewglobal.org/2015/06/10/1-nato-public-opinion-wary-of-russia-leary-of-action-on-ukraine/ "*NATO Public Opinion: Wary of Russia, Leery of Action on Ukraine*", June, 2015, last entrance: 6.12.2017.

The German Council on Foreign Relations (DGAP), https://dgap.org/sites/default/files/article_downloads/ostpolitik_workingpaper_herbst.pdf J. Herbst *"Forsaken Territories? The Emergence of Europe's Grey Zone and Western Policy*", last entrance: 2.12.2017.

The Warsaw Institute Review, https://warsawinstitute.org/defense-cooperation-between-poland-and-ukraine-present-state-and-prospects/ Romanowska A., *"Defense Cooperation between Poland and Ukraine: Present State and Prospects"*, June 2017, last entrance: 6.12.2017.

The Washington Post, https://www.washingtonpost.com/opinions/henry-kissinger-to-settle-the-ukraine-crisis-start-at-the-end/2014/03/05/46dad868-a496-11e3-8466-d34c451760b9_story.html?utm_term=.55f27ab33ece "*Henry Kissinger: To settle the Ukraine crisis, start at the end*", March 5, 2014, last entrance: 30.09.2017.

Верховна Рада України, http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/998_158 «Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї», last entrance: 2.12.2017.

Верховна Рада України http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/287/2015 "Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року "Про Стратегію національної безпеки України", 26 May, 2015, last entrance: 15.09.2017.

DOI:10.17951/we.2017.3.2.81. | Wschód Europy • Восток Европы • East of Europe vol 3, 2 / 2017

Наталия Ротар
Черновицкий национальный університет имени Юрия Федьковича, Украина

# Дискурс европейской идентичности Украины: измерение безопасности

Идентичность государства, будучи множественной, изменчивой, социально конструируемой, динамичной, связанной с историческим и политическим контекстами и стратегиями политических акторов структурой, в системе международных отношений преимущественно зависима от того, на каких принципах и совокупностью каких акторов она конструируется, в каком геополитическом пространстве утверждается и функционирует. Измерение безопасности европейской идентичности Украины приобретает особую актуальность в контексте агрессии со стороны Российской Федерации, которая на фоне сохранения постсоветских моделей организации институтов власти, инертных по своей сути и ориентированных на воспроизводство, а не на трансформацию, является угрозой не только безопасности, но и государственности Украины.

Предмет исследования – дискурс европейской идентичности Украины в измерении безопасности – побуждает определиться с концептуальными рамками двух категорий: идентичность и безопасность, которые являются ключевыми в исследовании дискурса европейской идентичности Украины с позиций формирования и поддержания в стабильном статусе европейского пространства безопасности. Европейская идентичность позиционируется и воспринимается научным сообществом прежде всего как социальный конструкт, прямо связанный и одновременно зависящий от институциональных характеристик и параметром интеграционных процессов. Поэтому исследовательский потенциал категории «идентичность» определяется нами в рамках конструктивистской парадигмы, в первую очередь в пределах методологических позиций Александра Вендта[1], который позиционируя государства в качестве основных субъектов ми-

[1] A. Wendt, *Collective Identity Formation and the International State*, "American Political Science Review", 1994, Vol. 88, № 2, p. 384–396; R. Jepperson, A. Wendt, P Katzenstein, *Norms, identity, and culture in national security*, [in:] *The Culture of National Security*, Ed. P. Katzenstein, New York, 1996, p. 33–75; A. Wendt, *Social theory of international politics* (Cambridge Studies in International

ровой политики, понимает их как самоорганизующиеся образования, построенные на внутренних дискурсивных практиках отдельных лиц и социальных групп. Как конструкты, которые существуют в коллективном знании многих людей, государства не зависят от мыслей и идей какого-либо одного человека, а обладают «корпоративной» идентичностью суверенного актора, не привязанной к взаимодействию с другими государствами[2].

Важным методологическим принципом понимания идентичности государства является положение А. Вендта о том, что идентичность государства, основанная на внутриполитических процессах и опирающаяся на них, может изменять идентичность и интересы государств, независимо от взаимодействия в системе международных отношений[3]. Применимо к сущностным характеристикам европейской идентичности Украины, эта идея позволяет определить, каким образом соотношение внутренних и внешних импульсов, отображаемых в идентичностях граждан и элит, влияет на процесс её европейской интеграции.

Исходя из принципов конструктивистской парадигмы исследования идентичности как фактора безопасности, с целью определения направленности дискурса европейской идентичности Украины, нами были выделены три переменные: (1) структурный контекст как система общепринятых базовых европейских ценностей, которая провоцирует формирование общего для стран Европы понимания сути, задач и функций безопасности (чем прочнее согласие относительно угроз, тем проще и быстрее проходит формирование коллективной идентичности); (2) системные процессы, отображаемые в установлении динамической плотности взаимодействия и транснациональном сближении норм и ценностей, поддерживаемых большинством населения государств-членов Европейского Союза; (3) стратегические процедуры, как сотрудничество Украины и ЕС, в ходе которого изменяется общее для всех участников знание, влияющее на их идентичность. Стратегические процедуры, как основа процесса эволюции международного сотрудничества в форме интеграции, сталкиваются с двумя ограничениями: во-первых, процесс эволюции является постепенным и медленным, а во-вторых, он предполагает, что акторы не идентифицируют друг друга негативно. Однако, акторы системы международных отношений всегда имеют возможность «планирования Другого» и определения его ролей относительно себя, что провоцирует изменения в системе международных отношений и безопасности. Преднамеренная трансформация Другого определяется исчезновением консенсуса в отношении обяза-

Relations: 67), Cambridge 2003, p. 450; A. Wendt, *Anarchy Is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics*, "International Organization", 1992, Vol. 46, № 2 (Spring), p. 391–425; A. Wendt, *Collective Identity Formation and the International State*, "American Political Science Review", 1994, Vol. 88, № 2 (June), p. 384–396; A. Wendt, *Constructing International Politics*, "International Security", 1995, Vol. 20, № 1 (Summer), p. 71–81.

2 A. Wendt, *Social theory of international politics* (Cambridge Studies in International Relations: 67), Cambridge, 2003, p. 207–209, 224–226.

3 *Ibidem*, p. 235–236.

тельств и идентичности, что со временем начинает сопровождаться критическим анализом старых представлений о себе и других, о структурах взаимодействия, благодаря которым существовал консенсус и который постепенно перерастает в необходимость изменить идентичность и интересы Других, с целью поддержания стабильности системы взаимодействия[4].

Для определения сущности безопасности как контекста и цели европейской идентичности Украины мы использовали идеи критических исследований безопасности, которые расширяют проблемное поле исследования безопасности за счет (1) актуализации вопросов, которые могут быть публично представлены сквозь призму безопасности (в этот перечень входит и идентичность); (2) интеграции вопросов о нормативном выборе субъектов формирования пространства безопасности и ценностного контекста в его исследовании[5].

Методологические принципы изучения идентичности и безопасности, очерченные выше, позволяют в наиболее широком виде обозначить взаимосвязь этих двух явлений, которая проявляется в: сопоставимости ценностей, имеющих отношение к процессу принятия политических решений; способности субъектов пространства безопасности своевременно и адекватно реагировать на проблемы друг друга; прогнозируемости действий субъектов пространства безопасности относительно друг друга; условиях, которые вынуждают государства координировать свою политику; факторах, способствующих появлению взаимного доверия и коллективной идентичности. Именно взаимосвязь геополитической идентичности государства и пространства безопасности в его макроизмерении актуализирует значение категории «границы» в современных международных отношениях, и не только в их правовом значении. Р. Уокер, обосновывая символическое значение границ, указывает на то, что любая «субъектность производит свой внешний мир»: «Мы находимся здесь, вы – там, они – еще где-то. Мы можем впустить вас к себе, а они будут отосланы домой. Каждый должен знать свое место, не только в иерархиях статусов, классов и социальных порядков, но и в территориальном пространстве»[6]. Привлеченная нами методологическая позиция Р. Уокер позволит достаточно четко определить место и значение Украины для символических границ идентичности Европейского Союза и его государств-членов.

## Европейская идентичность Украины: дискурс политической элиты

Для идентификации с ЕС особое значение приобретает проблема наделения политического пространства объединения такими смыслами, которые способны превратить европейскую идентичность национального государства в инстру-

[4] A. Wendt, *Anarchy Is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics*, "International Organization", 1992, Vol. 46, № 2 (Spring), p. 398–400.

[5] B. McSweeney, *Review: Identity and Security: Buzan and the Copenhagen School,* "Review of International Studies", 1996, Vol. 22, № 1, p. 81–93.

[6] R. B. J. Walker, *The Doubled Outsides of the Modern International*, "Ephemera", 2006, Vol. 6(1), p. 57.

ментальную характеристику политического процесса как на национальном, так и европейском уровнях политики. В современной политической науке постепенно утверждается научная позиция, согласно которой европейские идентичности государств-членов ЕС, сконструированные их национальными политическими элитами, могут быть объединены в четыре группы. Во-первых, это интерпретации европейской идентичности национального государства, основанные на прагматическом дискурсе ЕС как объединении, которое не имеет границ, поддерживает существование свободного рынка и способствует региональной безопасности. Эта модель европейской идентичности формирует менее стабильную идентичность, поскольку выбирая свободный рынок как основной маркер идентификации с Европой, он оставляет границы и государственные, и европейские, и границы европейской идентичности аморфными, открытыми и неопределенными. Вторая группа интерпретаций европейской идентичности национального государства опирается на нормативный дискурс ЕС как ограниченного ценностями объединения. Именно нормативный дискурс способен сформировать наиболее устойчивую смысловую модель европейской идентичности, поскольку ценностные маркеры идентификации устанавливают четкие границы идентичности. Третья группа интерпретаций европейской идентичности национального государства, сконцентрирована вокруг дискурса ЕС как свободного от границ, основанного на праве, постнационального союза, формирует нестабильную европейскую идентичность. Четвертая группа интерпретаций европейской идентичности национального государства основана на стратегическом дискурсе ЕС как глобального субъекта, участвующего в системе международных отношений на основе принципа многосторонности, гуманитарной помощи и обеспечения безопасности[7]. Этот вариант интерпретации европейской идентичности становится наиболее привлекательным для национальных политических элит, поскольку позиционирует ЕС как проект, а не процесс, способный реагировать на глобальные вызовы, такие как экономический кризис, изменение климата, бедность или терроризм, и наделен потенциалом формирования достаточной степени стабильных европейских идентичностей.

Определение модели европейской идентичности, наиболее соответствующей политической стратегии Украины как потенциального члена ЕС и отображающей базовые элементы национальной политической культуры, является приоритетной задачей её политической элиты. Говорить о начале формирования такой модели представляется возможным, начиная с событий Революции достоинства 2013–2014 годов, во время которой европейская интеграция была артикулирована элитой как политическая стратегия её деятельности и всего последующего развития Украины. Основными маркерами дискурса политической

[7] Н. Ю. Ротар, *Структура й динаміка європейської ідентичності в політичному просторі Європейського Союзу* "Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія Міжнародні відносини", 2017, № 6 (355), с. 46–53.

элиты Украины, которые определяют смысловые характеристики модели европейской идентичности государства, в период 2014 – 2017 годов были Соглашение об ассоциации между Украиной и ЕС и безвизовый режим между Украиной и ЕС, которые отображают процесс европеизации: «постепенный процесс переориентации направления и формы политики до того уровня, когда политическая и экономическая динамика Европейского Сообщества/Европейского Союза становится частью организационной логики национальной политики и принятия политических решений»[8].

Подписание Соглашения об ассоциации между Украиной и ЕС происходило в два этапа: 21 марта 2014 года во время Внеочередного Саммита Украина – ЕС была подписана политическая часть Соглашения (Раздел 2. «Политический диалог и реформы, политическая ассоциация, сотрудничество и конвергенция в сфере внешней политики и политики безопасности) и Заключительный акт саммит; 27 июня 2014 года Президентом Украины П. Порошенко, руководством Европейского Союза и главами государств и правительств 28 государств-членов ЕС была подписана экономическая часть Соглашения (Раздел III «Юстиция, свобода и безопасность», Раздел IV «Торговля и вопросы, связанные с торговлей», Раздел V «Экономическое и отраслевое сотрудничество», Раздел VI «Финансовое сотрудничество и положения по борьбе с мошенничеством»), которые вместе с остальным текстом Соглашения составили единый документ[9].

Соглашение об ассоциации, которое после длительного процесса ратификации, вступило в силу в полном объеме 1 сентября 2017 года, по своему тематическому охвату определяло качественно новый формат отношений между Украиной и ЕС на принципах политической ассоциации и экономической интеграции и являлось ориентиром системных социально-экономических реформ в Украине. Считаем необходимым подчеркнуть, что подписанное Соглашение предполагает формирование модели европейской идентичности Украины в определенных направлениях, которые ускоряют и, со временем, обеспечивают разрыв европейской Украины с Украиной советской: *ценностное направление* предполагает постепенное сближение Украины с ЕС и все большее её участие в программах на уровне политической сферы ЕС; *правовое направление* сориентировано на усиление верховенства права, уважения прав человека и основных свобод; *направление безопасности* конкретизировано как поддержание мира и стабильности в региональном и международном масштабах на принципах ООН и ОБСЕ; *экономическое направление* базируется на создании углубленной и всеобъемлю-

[8] R. Ladrech, *Europeanization of Domestic Politics and Institutions: The Case of France,* "Journal of Common Market Studies", 1994, Vol. 32, № 1, vol. 32, p. 7, 69–88, 69.

[9] Верховна Рада України, http://zakon2.rada.gov.ua, *Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони*, доступ: 8.06.2017.

щей зоны свободной торговли и завершении превращения Украины в государство с функционирующей рыночной экономикой[10].

План мероприятий по имплементации Соглашения на 2014-2017 годы[11] предусматривал около 490 кратко- и среднесрочных задач во всех сферах сотрудничества между Украиной и ЕС, определенных Соглашением. Однако, в соответствии с «Отчетом о выполнении Соглашения об ассоциации между Украиной и Европейским Союзом в 2016 году»[12], речь идет в основном о принятых или предлагаемых инициативах. Таким образом политическая элита сообщает о состоянии гармонизации украинского законодательства с законодательством ЕС и реализации части acquis, необходимой для реализации Соглашения, но умалчивает о сложном состоянии процесса его реализации.

Вопрос безвизового режима имел для Украины цивилизационное измерение и является отображением усиления её европейской идентичности. 18 декабря 2015 года Еврокомиссия одобрила отчет о выполнении Украиной Плана действий по визовой либерализации и в апреле 2016 года рекомендовала Совету ЕС предоставить стране безвизовый режим. Однако дискуссия внутри ЕС относительно того, отменять ли визы для граждан Украины, не прекращалась достаточно длительное время и была связана со страхами относительно негативных последствий, к которым может привести введение безвизового режима с Украиной. Несмотря на доминирование в политической элите идеи о том, что ЕС должен пойти на определенный компромисс в вопросе визовой либерализации, поскольку украинцы доказали готовность защищать европейские ценности даже ценой личной безопасности и жизни, среди политических сил, представленных в украинском парламенте, наиболее жесткую линию против принятия соответствующего законодательства публично проводили как крайние левые (законодательно запрещенная сегодня Коммунистическая партия Украины), так и крайне правые – партия Всеукраинское объединение «Свобода», хотя большинство электората этой партии поддерживали курс Украины на интеграцию в ЕС, а её лидер О. Тягнибок был одним из трех ключевых политических фигур Евромайдана[13]. Тем не менее, 26 апреля 2017 года послы стран-членов при Совете ЕС утвердили законодательный регламент об отмене визового режима

[10] Верховна Рада України, http://zakon2.rada.gov.ua, *Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони*, доступ; 8.06.2017.

[11] Верховна Рада України, http://zakon3.rada.gov.ua, Розпорядження Кабінету Міністрів України *Про імплементацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони* від 17 вересня 2014 року № 847-р", доступ: 12.06.2017.

[12] Кабінет Міністрів України, http://www.kmu.gov.ua, *Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом в 2016 році*, доступ: 4.05.2017.

[13] *Заклик до ЄС – час вступати в ГРУ. Очікування України від Європейського Союзу*, Київ, 2014, с. 12.

для Украины, 17 мая Соглашение о безвизовом режиме Украины с ЕС было подписано и 11 июня официально вступило в силу. Оценивая значение этого политического шага ЕС, Президент Украины П. Порошенко подчеркнул, что для визовой либерализации Украина воплотили в жизнь 144 реформы и назвал день официального подписания решения о безвизовом режиме историческим днем: «это абсолютно исторический день для моей страны, для моей 45-миллионной нации»[14], поскольку Украина возвращается в европейскую семью, окончательно прощаясь с советской и российской империями.

Таким образом, дискурс европейской идентичности, характерный для политической элиты Украины в период 2014–2017 годов указывает на то, что он, во-первых, был ориентирован на формирование высокого уровня динамической плотности взаимодействия Украины и Европейского Союза и имел системный характер, во-вторых, отображал шансы и тенденции институционального обновления политической власти. Однако, в этот период украинская элита сократила свои усилия, сориентированные на транснациональное сближение норм и ценностей граждан Украины и граждан стран-членов ЕС, что нашло свое отображение в европейских идентичностях украинцев.

## Европейская идентичность Украины: дискурсивные практики граждан Украины

Для определения сущности основных показателей европейской идентичности граждан Украины необходимо определить, насколько и почему они (не)ощущают себя европейцами, как относятся к идее европейской интеграции Украины, как оценивают уровень своей (не)информированности относительно институтов и процедур ЕС. Наиболее важным показателем, который отображает процесс идентификации граждан Украины с европейской идентификационной матрицей, является показатель признания себя европейцем. В мае 2013 года только 34% украинцев считали себя европейцами, тогда как 55% не идентифицировали себя с ними. По сравнению с 2008 годом, этот показатель вырос на 9%, но более важным является уменьшение доля тех, кто не считал себя европейцем на 15% (в 2008 году таких было 70%, в 2013 году – 55%)[15]. Именно в этот период сформировался набор маркеров, при помощи которых устанавливается идентификационная связь украинцев с европейцами. По мнению граждан Украины, для того, чтобы ощущать себя европейцем, необходимы: определенный уровень материального благосостояния (58,8%); чувство защищенности законом (40,5%); уважение ценностей демократии и прав человека (32,4%); возможность ездить в европейские страны без виз (24,5%); чувство свободы (15,2%); возможность избирать себе власть на

[14] 24 канал, https://24tv.ua, *Порошенко про безвіз: "Україна прощається з радянською та російською імперіями*, доступ: 17.05.2017.

[15] Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва», http://dif.org.ua, *М. Золкіна, Українське суспільство: чи відчуваємо ми себе європейцями?*, доступ: 2.03.2017.

свободных демократических выборах (14,6%)[16]. Такой набор маркеров идентификации указывает на то, что граждане Украины имеют достаточно полное представление о том, что такое европейская идентификационная матрица и готовы к её инструментальному использованию. События «Революции достоинства» увеличили количество украинцев, которые идентифицировали себя как европейцев до 45,3%, однако в мае 2014 года этот показатель опускается фактически до уровня прежних значений и составляет 37,6%[17], но в ноябре 2015 года впервые количество украинцев, которые идентифицировали себя с европейцами (47%) начинает доминировать над количеством тех, кто таковыми себя не считает (42%)[18].

Отношение граждан Украины к вступлению Украины в ЕС, как отображение динамики формирования европейской идентичности украинцев, стало особо заметным после Оранжевой революции 2004 года и уже начиная с 2006 года позитивные оценки евроинтеграционного процесса начинает преобладает над негативными[19]. По данным национальных опросов общественного мнения в Украине относительно европейской интеграции, проведенных в 2006–2011 годах Фондом «Демократические инициативы имени Илька Кучерива» и Украинской социологической службой, в этот период количество граждан, которые поддерживали идею европейской интеграции Украины увеличилось с 43,7% до 46,0%[20]. Однако, эти изменения не были настолько радикальны, чтобы говорить о преобладании европейских ориентаций, поскольку поддержку евроинтеграции Украины демонстрировало лишь относительное большинство украинских граждан.

Катализатором евроинтеграционных устремлений граждан Украины стала Революция достоинства, начало которой было положено отказом В. Януковича от подписания Соглашения об ассоциации с ЕС. Однако именно это требование оставалось одним из главных требований всего периода Майдана, даже на третий месяц протестов подписать Соглашение требовали 49% непосредственных участников событий. Это заметно меньше, чем количество требовавших отправить в отставку президента В. Януковича (85%) или освободить арестованных участников протестов (82%), однако заметно больше, чем настаивающих на освобождении Ю. Тимошенко (30%)[21].

---

16 Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва», http://dif.org.ua, *М. Золкіна, Українське суспільство: чи відчуваємо ми себе європейцями?*, доступ: 2.03.2017.

17 Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва», http://dif.org.ua, *М. Золкіна, Європейська інтеграція як потенціал для консолідації українського суспільства*, доступ: 24.02.2017.

18 Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва», http://dif.org.ua, *Як українці розуміють євроінтеграцію: очікування та настрої суспільства (25 лютого 2016)*, доступ: 4.09.2016.

19 Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва», http://dif.org.ua, *Золкіна М. Ставлення населення України до європейської та євроатлантичної інтеграції України*, доступ: 16.11.2016.

20 Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва, http://dif.org.ua, *Ukrainians opt for EU Membership, in Particular the Youth*, доступ: 4.10.2017.

21 *Заклик до ЄС – час вступати в ГРУ. Очікування України від Європейського Союзу*, Київ, 2014, с. 6.

Осенью 2016 года 45,8% граждан Украины её главным внешнеполитическим приоритетом определяли отношения со странами ЕС. Чаще всего это было характерным для жителей Западного и Центрального регионов (соответственно 75,5% и 52,8%), в Южном, Восточном регионах и на Донбассе приоритет сотрудничеству с ЕС отдавали соответственно 27,0%, 23,7% и 30,3% респондентов. 49,7% граждан считали, что Украине нужно вступать в Европейский Союз, 35,3% отрицали такую необходимость. Если на Западе и в Центре Украины большинство респондентов поддерживали вступление в ЕС (соответственно 77,4% и 55,8%), то на Востоке, Донбассе и Юге преобладали и доминировали те, кто выступали против вступления в ЕС (соответственно 57,6%, 52,8% и 44,0%). Чем моложе были респонденты, тем чаще они поддерживали вступление Украины в ЕС (среди тех, кому от 18 до 29 лет – 56%, среди тех, кому 60 и более лет – 41,1%[22]). Для 19,2% респондентов введение безвизового режима для Украины оценивалось как очень важное, 25,7% – скорее важно, 22,3% – мало важное 26,7% – совсем не важное. Если в Западном и Центральном регионах большинство опрошенных считали введение безвизового режима со странами ЕС очень или скорее важным, то на Юге, Востоке и Донбассе – мало или совсем не важным. Заинтересованность во введении безвизового режима тем выше, чем моложе респонденты. Среди тех, кому от 18 до 29 лет, 61,2% ответили, что для них это очень или скорее важно, тогда как среди тех, кому 60 и более лет – только 17,5%[23].

В середине 2017 года впервые фиксируется так называемый синдром усталости от ЕС. Результаты опроса, проведенного Институтом мировой политики в рамках «Программы содействия общественной активности» свидетельствуют о том, что 39% украинцев убеждены в необратимости европейской интеграции Украины, 22% респондентов считают, что Украина может отказаться от европейской интеграции в любой момент, а 28% считают, что в Украине не происходят процессы европейской интеграции. Наиболее убеждены в необратимости европейской интеграции Украины люди с высшим образованием (46%). Ярким проявлением «синдрома усталости» можно считать тот факт, что 25% респондентов поддерживают идею создания нового регионального союза с участием Украины (без участия России), а 22,5% считают, что Украине не нужно членство в любом объединении. Одновременно, большинство граждан Украины (52%) не верят в то, что нейтральный статус способен защитить страну от агрессии России. Больше всего скептиков относительно нейтрального статуса проживает в Восточном регионе Украины (44%), как, впрочем, и тех, кто не определился по этому вопросу (28%)[24].

---

[22] Центр Разумкова, http://razumkov.org.ua, *Зовнішньополітичні орієнтації громадян України. Результати соціологічного дослідження*, доступ: 21.02.2017.

[23] *Ibidem.*

[24] Інститут світової політики, http://iwp.org.ua, *Що думають українці про євроінтеграцію? (29 червня 2017)*, доступ: 2.10.2017.

После Революции достоинства у 58% респондентов отношение к ЕС не изменилось, у 14% – улучшилось, у 24% – ухудшилось. Ухудшение или улучшение отношения к ЕС существенно отличается в зависимости от пола и образования респондентов: женщины оказались более евроскептически настроенными – улучшение отношения отметили 10% респонденток (против 18% респондентов-мужчин), а ухудшение – 2% (среди мужчин – только 20%). Также среди респондентов со средним и неполным высшим образованием уровень евроскептицизма почти вдвое выше (31% и 28% соответственно) по сравнению с более образованными респондентами (16%). Большинство респондентов, у которых отношение к ЕС изменилось к худшему, в ответ на открытый вопрос объясняют это ухудшением уровня жизни и состоянием экономики в стране (63%), потерей Украиной своих территорий и продолжением военных действий (7%), недостаточной поддержкой со стороны ЕС в противостоянии с Россией (менее 1%)[25]. В данном контексте важно обратиться к ассоциативному ряду, которым оперируют украинцы в процессе идентификации с ЕС. Половина опрошенных вообще не смогла назвать какую-либо ассоциацию, а самые популярные ответы не набрали даже 10% уровня поддержки респондентов. Среди наиболее часто упоминаемых ассоциаций встречались: улучшение уровня жизни (9%), цивилизованность, культурные ценности, европейские стандарты (9%), страны Европы (8%), 3% респондентов ассоциируют ЕС с ухудшением уровня жизни.

Для (не)идентификации украинцев как европейцев важной является информация об имплементации Соглашения об ассоциации. Такую информацию хотели бы знать 45% украинцев, тогда как 55% довольны уровнем своей осведомленности в этом вопросе. Примечательно, что больше всего состоянием выполнения Украиной Соглашения об ассоциации интересуются пожилые люди (48%), в региональном контексте – жители Западного региона (54%).

Таким образом, европейская идентичность, отображенная на уровне граждан Украины, свидетельствует о зависимости, которая существует между характером и интенсивностью евроинтеграционного дискурса политической элиты и внешнеполитическими ориентациями украинцев. Проанализированная выше динамика распространения евроинтеграционных идентичностей в украинском обществе позволяет выделить четыре группы граждан Украины, для которых характерны те или другие особенности восприятия евроинтеграционного дискурса политической элиты: (1) граждане с поляризованной идентичностью демонстрируют исключительную ориентацию на евроинтеграцию Украины как единственную приемлемую для них и для Украины геополитическую идею и непримиримое дистанцирование от всех Других; (2) для граждан с лояльной идентичностью характерно умеренное отрицание отдельных положений официального евроинтеграционного дискурса, которые связаны с возможными проблемами в социально-экономической сфере; (3) граждане с отрицательной иден-

[25] *Ibidem.*

тичностью характеризуются недостаточно устойчивыми евроинтеграционными ориентациями и резким отрицанием возможности поддержки политической силы только на основании её проевропейской позиции; (4) граждане с апатичной идентичностью наделены отсутствием четко оформленных и осознанных установок на поддержку или отрицание любого вектора внешней политики и геополитического выбора Украины.

## Украина как Другой в европейском дискурсе идентичности

Начало официального наделения смыслами любого Другого в европейском дискурсе идентичности и одним из первых шагов в процессе конструирования европейской идентичности как политической было подписание «Декларации о европейской идентичности» (1973), в которой она позиционировалась как (1) общие наследие, интересы, особые обязательства и степень единства европейского сообщества; (2) самопозиционирование в системе мировой политики; (3) отражение динамичности процессов объединения в Европе: «Европейская идентичность будет развиваться в зависимости от динамического создания Единой Европы. В своих внешних связях члены Девятки предлагают постепенно формировать определения своей идентичности относительно других стран или групп стран. Они считают, что при этом они укрепят свое единство и внесут свой вклад в создание действительно европейской внешней политики»[26]. На уровне национальных политик европейская идентичность очерчивалась как возможность «идентифицировать себя с согласованными и лучше контролируемыми стремлениями к общему благу, с переориентацией экономических ресурсов на коллективные интересы, уменьшением регионального и социального неравенства, децентрализацией и участием в принятии решений», что приведет к формированию «нового типа общества, более демократической Европы»[27]. Первоначально идея европейской идентичности позиционировалась как идея политического отмежевания ЕС от других политических актеров в системе международных отношений. С формированием и развитием системы политических институтов ЕС вопрос европейской политической идентичности становится предметом внутриполитического дискурса ЕС и его членов.

Очерченный контекст интерпретации европейской идентичности, определяет тот каркас её смысловых рамок, который провоцирует позиционирование Украины как девиантного Другого. Именно такие оценки характерны для официального, экспертного и общественного дискурсов. Хотя в Украине существенную информационную поддержку получила Резолюция Европарламента от 27 февраля

[26] The University of Luxembourg's, http://www.cvce.eu, *Declaration on European Identity (Copenhagen, 14 December 1973)*, доступ: 18.10.2017.

[27] European Commission, https://ec.europa.eu, *Report by Mr Leo Tindemans, Prime Minister of Belgium, to the European Council [Bulletin of the European Communities. – Supplement 1/76]*, доступ: 14.11.2017.

2014 года, один из пунктов которой гласит: «Европарламент отмечает, что статья 49 Договора Евросоюза относится ко всем европейским странам, включая Украину, которая может подать заявку на членство в ЕС»[28]. В информационном пространстве Украины это было представлено как то, что впервые в истории Европарламент дал Украине перспективу членства, хотя почти сразу после Оранжевой революции, в начале 2005 года, Европарламент почти единогласно уже одобрял резолюцию, в которой четко были определены подобные перспективы членства Украины в ЕС[29].

На официальном уровне ЕС было признано, что вступление в силу Соглашения об ассоциации окончательно изменило многовекторность внешней политики Украины, «приближая Киев к ЕС и другим западным институтам, ближе, чем когда-либо прежде»[30]. В контексте российских вызовов суверенитету Украины это указывает на окончание эпохи геополитического выбора Украины, и, соответственно, её европейскую идентичность как результат этого выбора. Однако, именно Революция достоинства, аннексия Крыма и российская оккупация части Донецкой и Луганской областей Украины сделали её членство в ЕС и НАТО более отдаленным, чем когда-либо, и успех Соглашения об ассоциации в конечном итоге будет определяться социальным и экономическим прогрессом страны.

Президент Европейской комиссии Жан-Клод Юнкер, подчеркивая готовность Европы играть определенную результативную роль на международной арене («Я хотел бы, чтобы мы сыграли свою роль в наибольших конфликтах, которые существуют, зная, что на некоторые из них наше влияние мало и чрезвычайно мало. Но мы должны объединиться с другими, чтобы сделать мир более значимым состоянием, чем в настоящее время»[31]), достаточно четко отрицает европейскую идентичность Украины. Констатируя, что в настоящее время ведется 60 войн по всему миру, Жан-Клод Юнкер артикулирует внимание аудитории на том, что «ни одной из 60 нет в Европе, если я игнорирую Украину, которая не является «европейской» в смысле Европейского Союза»[32]. Согласно официально заявленной позиции европейского политика геополитическая идентичность Украины сегодня пребывает в маргинальном виде: «Я видел, что мой друг Порошенко несколько дней назад говорил здесь: Украина – это Европейский Союз, и это НАТО. На дан-

[28] European Parliament, http://ukraine-eu.mfa.gov.ua, *European Parliament resolution on the situation in Ukraine of 27 February 2014*, доступ: 8.06.2017.

[29] European Parliament, http://www.europarl.europa.eu, *European Parliament resolution on the results of the Ukraine elections, Strasbourg, 13 January, 2005*, доступ: 8.06.2017.

[30] European Parliament, http://www.europarl.europa.eu, *The state of implementation of the associations and free trade agreements with Ukraine, Georgia and Moldova with a particular focus on Ukraine and systemic analysis of key sectors (November 2017-PE 603836)*, доступ: 18.10.2017.

[31] Commission européenne, http://europa.eu, *Discours du Président Juncker à la conférence des ambassadeurs de l'UE Bruxelles, le 29 août 2017*, доступ: 18.10.2017.

[32] *Ibidem.*

ный момент это ни то, ни другое»[33]. Выход Украины из маргинального идентификационного статуса, официальный европейский дискурс связывает с улучшением отношений между ЕС и Россией («не существовало европейской безопасности на протяжении многих веков без России. Европейский Союз составляет 5,5 миллионов квадратных километров, Россия – 17,5. Еще есть вопросы?»). Их улучшение не предполагает отказа от европейских ценностей и принципов, признания аннексии Крыма «и всего остального, что мы ассоциируем в связи с Россией»[34], наоборот все заинтересованные акторы международных отношений, и Украина в том числе, должны искать решение этого вопроса в парадигме европейской идентичности.

Определение сущности Украины, как Другого для ЕС, важно рассмотреть и в контексте формирования идеологии процесса его реформирования. «Белая книга о будущем ЕС», опубликованная Европейской комиссией накануне Римского саммита 25 марта 2017 года, определяет пять возможных сценариев дальнейшей эволюции Европейского Союза к 2025 году: первый сценарий предлагает оставить все, как есть, продолжая движение в уже заданном направлении, фокусируясь на создании плана проведения положительных реформ; второй сценарий ориентирует на постепенное сужение деятельности ЕС в пределах общего рынка и фактический отказ от идей безопасности, политической и ценностной составляющих ЕС; согласно третьему сценарию, эволюция ЕС предполагает интеграцию по отдельным направлениям в виде «коалиций желающих», что может усложнить процедуры принятия решений внутри ЕС и снизить эффективность его деятельности, но вопросы отношений с третьими странами, к которым относится и Украина, будут решаться на уровне структур ЕС от имени всех стран-членов; четвертый сценарий предполагает привлечение стран-членов к ускоренной интеграции, но в ограниченном, меньшем количестве сфер, преимущественно инноваций, торговли, обороны и безопасности; пятый сценарий предполагает возможность усиления интеграционного движения для всех стран-членов («федерализация» ЕС). Обсуждения и выбор вариантов должны завершиться к июню 2019 года, когда будут проходить очередные выборы в Европейский парламент и будут закончены переговоры о выходе Великобритании из ЕС. Таким образом, процесс дальнейшего расширения ЕС в предложениях Европейской Комиссии фактически снят с повестки дня до 2025 года, а неопределенность будущего формата ЕС четко указывает на то, что Украина останется еще на достаточно долгое время за пределами символических границ европейской идентичности. В рамках данного документа Украина как Другой наделяется смыслами партнера, который способствует утверждению роли «Европы как позитивной глобальной силы»[35], а сформированная перспектива вступления в ЕС,

[33] *Ibidem.*

[34] *Ibidem.*

[35] European Commission, https://ec.europa.eu, *White Paper on the Future of Europe. Reflections and scenarios for the EU27 by 2025*, доступ: 14.11.2017.

которая не имеет четких временных рамок и ориентиров относительно её реализации, как «мощный инструмент для обеспечения стабильности и безопасности вдоль наших [ЕС – *прим. автора*] границ»[36].

Идентификационный разрыв между Украиной и ЕС конкретизируется в оценках европейских экспертов относительно необходимости дальнейшего сближения. Наиболее распространенными стереотипами и страхами относительно Украины являются следующие: «Существует угроза, что трудовой рынок Евросоюза заполонят украинские рабочие»; «Безвизовый режим с Украиной несет угрозу, учитывая миграционный кризис в Европе и войну в Украине»; «Мигранты из Украины несут угрозу увеличения преступности в государствах-членах ЕС»; «Безвизовый режим между Украиной и ЕС разозлит Россию»; «Украина – коррумпированная страна, поэтому План действий по визовой либерализации она не выполнила полностью»; «Отмену виз для Украины нужно привязать к внедрению нового жесткого механизма, который приостанавливает действие безвизового режима»; «Либерализация визового режима навредит Украине, потому что исчезнет главный рычаг влияния на правительство для проведения реформ»; «Украина не контролирует части своей территории, а следовательно, существует риск контрабанды и торговли людьми через территорию Украины в ЕС»; «Слишком мало украинцев получило биометрические паспорта, поэтому нельзя сказать, что безвизовый режим важен для большинства украинцев»; «Украина осуществляла реформы не для отмены виз, а сама для себя. Досадно, если украинцы не понимают важности изменений и находятся в такой зависимости от внешнего воздействия»[37].

Конкретизируя смысловое наполнение идентификационного образа Украины, обратимся к двум примерам, в которых отражается его трансформация. Первый из них связанный с позицией, наиболее полно отображенной в идеях французского профессора парижского Университета Пантеон-Ассас Филиппа де Лара, который описывает восприятие европейцами Украины с позиций феномена «ленты Мебиуса», когда в восприятии и идентификации тех или иных процессов можно переходить с одной стороны на другую, от экзальтации к предупреждению, и наоборот. Ученый утверждает, что у французов нет стабильного представление о событиях в Украине, с одной стороны, она идентифицируется ими как европейская нация, и изменения, которые происходят, соответствуют духу Европы, с другой стороны, политические процессы в Украине соотноси-

[36] *Ibidem.*

[37] Інститут світової політики, https://www.eurointegration.com.ua, *Десять страхів європейців. Чому Євросоюзу не варто відтерміновувати безвізовий режим із Україною. В експертному опитуванні взяли участь: Кармен Клаудін (Іспанія), Стівен Блоксман (Бельгія), Річард Янгс (Бельгія), Ольга Бурлюк (Бельгія), Георгі Готев (Бельгія), Петр Колар (Чехія), Мартін Малек (Австрія), Міхаель Фройнд (Австрія), Сьюзен Стюарт (Німеччина), Штеффен Добберт (Німеччина), Андрей Матісак (Словаччина), Марко ді Ліддо (Італія), Стефанія Скіпані (Італія), Йос Бунстра (Нідерланди)*, доступ: 8.06.2017.

мы с худшими образцами националистических движений. Сложности в формировании стабильных маркеров идентичности относительно Украины усугубляются и глубоким кризисом идентичности в самом ЕС, который проявляется в забвении и непонимании смыслов феноменов границ и наций. Вторая позиция в восприятии Украины, представленная идеями чешского публициста и дипломата М. Жантовского, аккумулирует идеи, характерные для экспертной среды стран Восточной Европы: «В отличие от наших западных коллег, мы всегда были ближе к Украине, мы всегда знали, что Украина существует, и она не была для нас какой-то неизвестной страной. И то, что мы знали об Украине, мы знали через культуру, через литературу»[38]. Таким образом, в ЕС не существует стабильного набора маркеров, который может использоваться гражданами и национальными элитами для определения политических и геополитических характеристик Украины как Другого, что порождает определенную осторожность и способствует увеличению дистанции между Я (Европа) и Другой (Украина).

В идентификации Украины гражданами стран-членов ЕС и наделении её определенными характеристиками Другого важно различать два периода. Первый период, который начался со времени установления независимости Украины в 1991 году и длился до событий Революции достоинства 2013 года, можно назвать периодом европейского открытия Украины, для которого характерным был процесс наделения смыслами Украины как Другого. Особенностями второго периода, который начался с событиями Революции достоинства и длится до сегодняшнего дня, является ревизия маркеров идентификации Украины и определение дистанции между Я (в первую очередь, ЕС ) и Другой (Украина).

Доминирующие смыслы Украины как Другого, которые сформировались в период 1991–2013 годов, достаточно точно отражены в результатах опроса, проведенного в рамках комплексной стратегии позиционирования Украины за границей в Германии, Испании, Франции, Великобритании и Италии в 2010 году. В соответствии с ними почти 64 % респондентов никогда не интересовались Украиной или помнят лишь отдельные факты из новостей, 22% имеют поверхностные знания об Украине и только 14% достаточно хорошо, поскольку бывали или регулярно бывают в стране, интересуются новостями. Из пятерки опрошенных стран наиболее низкий уровень осведомленности относительно Украины был зафиксирован во Франции, где 77% ничего не слышали об Украине, самый высокий – в Италии, где подобный показатель был зафиксирован на уровне 3%. (Это связано, в первую очередь с тем, что именно Италия стала одной из тех европейских стран, куда были сориентированы основные миграционные потоки из Украины). В период 1991–2013 годов Украина для европейцев была, прежде всего, аграрной (66%) и религиозной страной (55%). Только половина опрошенных считали, что Украина – это европейская страна, при этом 20% затруднились

[38] Громадський простір, https://www.prostir.ua, *Образ України за кордоном як "стрічка Мебіуса" [27.04.2016]*, доступ: 16.09.2016.

в определении географического статуса Украины, а 5 % указали на то, что она «определенно не европейское» государство. Идентифицируя Украину в системе маркеров европейской идентичности, опрошенные граждане стран-членов ЕС хотели видеть Украину демократической (25%), открытой (15%) и экономически стабильной (14%) страной, безопасной и доступной для туристов (10%); членом ЕС (9%); политически стабильной (5%); современной и модернизированной (4%); гостеприимной (3%); традиционной и самобытной (3%), космополитической (2%) и независимой от влияния России (2%)[39].

Начиная с Революции достоинства на уровне граждан стран-членов ЕС идентификационный образ Украины как Другого определяется через соотношение сторонников аргументов в пользу присоединения Украины к ЕС в будущем и сторонников аргументов против возможного членства Украины в ЕС. По результатам опросов, аргументы в пользу присоединения Украины к ЕС поддерживаются меньшим числом респондентов: только 31% считают, что Украина должна быть членом ЕС, поскольку она является частью Европы (доминирует в Польше и Германии); 30% соглашаются, что членство Украины в ЕС является способом защиты Украины от дальнейших посягательств России (доминирует в Польше и Испании); 30% придерживаются позиции, что Украина должна иметь такие же права на членство в ЕС, как и другие государства (доминирует в Испании, Польше и Италии). Важно отметить, что достаточно высокий процент опрошенных отмечает выгоды от возможного членства Украины и для ЕС: 15% респондентов считают, что это расширит стабильное европейское пространство, 12% – будет способствовать экономическому росту ЕС[40].

Аргументы против присоединения Украины к ЕС сконцентрированы вокруг структурного контекста идентичности как отображения общепринятых европейских ценностей. Препятствием для членства Украины в ЕС, по мнению граждан государств-членов ЕС, являются коррупция (35%), олигархия (26%) и бедность (22%)[41]. Таким образом, необходимость преодоления коррупции является главным условием предоставления Украине членства, наиболее высокого уровня этот показатель достиг в Германии (44%) и Польше (45%), где необходимость преодоления олигархии считают такой же проблемой, как и преодоление коррупции (45%). 20% респондентов считают, что Украина должна доказать свою преданность европейским ценностям, что указывает на необходимость не только позиционировать приверженность европейским ценностям, но и соотносить их с референтной моделью. Доминирование аргументов против европейской интеграции Украины усиливается и негативным ассоциативным рядом, который выстраивается в сознании граждан государств-членов ЕС вокруг образа Украины. Три наиболее распространенных ассоциации – война, Россия, бедность –

[39] Бренд «Україна», https://brandukraine.org, "Дослідження", доступ: 8.05.2017.

[40] *Що думають європейці про Україну*, Київ 2015, с. 9.

[41] *Ibidem*, с. 10.

способствуют воспроизводству идентификационных маркеров относительно Украины, которые только усугубляют её восприятие как девиантного Другого относительно собственной модели европейских ценностей. Отметим, что украинцы хотели бы, чтобы Украина ассоциировалась у европейцев с богатой страной (72%); европейскими ценностями (42%); туризмом (37,4%); Европой (29,8%); Революцией достоинства (22,0%); региональным лидерством (21,5%)[42].

## Выводы

Интенсивность и распространение дискурса европейской идентичности в политическом пространстве Украины находится в большей зависимости от внешних стимулов со стороны ЕС, нежели от внутренних импульсов, задаваемых украинскому обществу национальной политической элитой. Период 2014–2017 годов стал наиболее значимым для укрепления системы общепринятых европейских ценностей в Украине, что привело к формированию общего со странами Европы понимания сути, задач и функций безопасности. В первую очередь это связано с формированием согласия относительно угроз, безопасности, которые исходят от Российской Федерации, что привело к установлению взаимодействия между ЕС и Украиной на уровне высокой плотности и сближению норм и ценностей, поддерживаемых большинством населения государств-членов ЕС. Однако, предложенные ЕС стратегические процедуры сотрудничества не достаточно полно имплементированы во внутриполитические процессы и систему государственного управления Украины, что влияет на сознательное увеличение дистанции между Я (ЕС) и Другой (Украина) во время «планирования Другого».

**Аннотация:** Автор анализирует формирование и структуру дискурса европейской идентичности Украины в измерении безопасности. Использование методологических принципов конструктивизма и критических исследований безопасности позволили обосновать, что интенсивность и распространение дискурса европейской идентичности в политическом пространстве Украины находится в большей зависимости от внешних стимулов со стороны ЕС, нежели от внутренних импульсов, задаваемых украинскому обществу национальной политической элитой. Период 2014–2017 годов стал наиболее значимым для укрепления системы общепринятых европейских ценностей в Украине, что привело к формированию общего со странами Европы понимания сути, задач и функций безопасности. Дискурс европейской идентичности, характерный для политической элиты Украины, был ориентирован на формирование высокого уровня динамической плотности взаимодействия Украины и Европейского Союза и имел системный характер; представлял шансы и тенденции институционального обновления политической

[42] Інститут світової політики, https://www.dropbox.com, *Що думають українці про Україну?*, доступ: 8.06.2017.

власти. Однако, в этот период украинская элита сократила свои усилия, сориентированные на транснациональное сближение норм и ценностей граждан Украины и граждан стран-членов ЕС, что нашло свое отображение в европейских идентичностях украинцев. Предложенные ЕС стратегические процедуры сотрудничества не достаточно полно имплементированы во внутриполитические процессы и систему государственного управления Украины, что влияет на сознательное увеличение дистанции между Я (ЕС) и Другой (Украина) во время «планирования Другого».
**Ключевые слова:** европейская идентичность, дискурс идентичности, Украина, Европейский Союз, безопасность

**Wymiar bezpieczeństwa w dyskursie o europejskiej tożsamości Ukrainy**

**Streszczenie:** Autorka przeanalizowała kształtowanie i strukturę dyskursu tożsamości europejskiej Ukrainy w wymiarze bezpieczeństwa. Korzystanie z metodologicznych zasad konstruktywizmu i badań nad bezpieczeństwem mogą pomóc udowodnić, że intensywność i rozprzestrzenianie się dyskursu tożsamości europejskiej w przestrzeni politycznej Ukrainy jest bardziej zależne od bodźców zewnętrznych z UE niż z wewnętrznych impulsów podanych przez ukraińskie społeczeństwa krajowej elicie politycznej. Okres 2014–2017 był najbardziej istotny dla wzmocnienia systemu wspólnych wartości europejskich na Ukrainie, które doprowadziły do powstania wspólnego zrozumienia w europejskich krajach, zadań i funkcji bezpieczeństwa. Dyskurs tożsamości europejskiej, która jest charakterystyczna dla elit politycznych Ukrainy, skupiła się na tworzeniu wysokiego poziomu dynamicznej interakcji pomiędzy Ukrainą a Unią Europejską i ma charakter systemowy; odzwierciedla szanse i tendencje instytucjonalnej odnowy władzy politycznej. Jednak w tym okresie ukraińska elita zredukowała swoje wysiłki ukierunkowane na ponadnarodowe zbliżenie norm i wartości obywateli Ukrainy i UE obywateli państw członkowskich, co znalazło odzwierciedlenie w europejskiej tożsamości Ukraińców. Proponowana procedura współpracy strategicznej UE nie jest odpowiednio realizowana w krajowych procesach politycznych i systemach kontroli państwowej Ukrainy, co wpływa na zwiększenie odległości pomiędzy świadomym I (UE) i Innych (Ukraina) podczas „planowania Innych".
**Słowa kluczowe:** Europejska tożsamość, dyskurs tożsamościowy, Ukraina, Unia Europejska, bezpieczeństwo

**The security dimension of the discourse of the European's identity of Ukraine**

**Abstract:** The author analyzes the formation and structure of the discourse of the European identity of Ukraine in the security dimension. The use of the methodological principles of constructivism and critical security studies allowed us to justify that the intensity and spread of the discourse of the European identity in the political space of Ukraine is more dependent on external stimuli from the EU than on internal impulses given to the Ukrainian society by the national political elite. The period between 2014–2017 was the most significant for strengthening of the system of generally accepted European values in Ukraine, which led to the formation of a common understanding of the essence, tasks and functions of security among European countries. The discourse of the European identity, characteristic of the political elite of Ukraine, was focused on the formation of a high level of the dynamic density of interaction between Ukraine and the European Union and had a systemic character; it reflected the chances and tendencies of institutional renewal of political power. However, during this period

the Ukrainian elite reduced its efforts focused on transnational convergence of norms and values of Ukrainian citizens and citizens of EU member states, which found its reflection in the European identities of Ukrainians. The EU's strategic cooperation procedures are not fully implemented in Ukraine's internal political processes and the system of government which affects the deliberate increase in the distance between the I (EU) and the Other (Ukraine) during the "planning of the Other".
**Keywords:** the European identity, identity discourse, Ukraine, the European Union, security

## Источники и литература

### Документы и правовые акты

European Commission, https://ec.europa.eu, *Report by Mr Leo Tindemans, Prime Minister of Belgium, to the European Council [Bulletin of the European Communities. – Supplement 1/76]*, доступ: 14.11.2017.

European Commission, https://ec.europa.eu, *White Paper on the Future of Europe. Reflections and scenarios for the EU27 by 2025*, доступ: 14.11.2017.

European Parliament, http://ukraine-eu.mfa.gov.ua, *European Parliament resolution on the situation in Ukraine of 27 February 2014*, доступ: 8.06.2017.

European Parliament, http://www.europarl.europa.eu, *European Parliament resolution on the results of the Ukraine elections, Strasbourg, 13 January, 2005*, доступ: 8.06.2017.

European Parliament, http://www.europarl.europa.eu, *The state of implementation of the associations and free trade agreements with Ukraine, Georgia and Moldova with a particular focus on Ukraine and systemic analysis of key sectors (November 2017-PE 603836)*, доступ: 18.10.2017.

The University of Luxembourg's, http://www.cvce.eu, *Declaration on European Identity (Copenhagen, 14 December 1973)*, доступ: 18.10.2017.

Верховна Рада України, http://zakon2.rada.gov.ua, *Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони*, доступ: 8.06.2017.

Верховна Рада України, http://zakon3.rada.gov.ua, Розпорядження Кабінету Міністрів України *Про імплементацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони* від 17 вересня 2014 року № 847-р, доступ: 12.06.2017.

Кабінет Міністрів України, http://www.kmu.gov.ua, *Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом в 2016 році*, доступ: 4.05.2017.

### Монографии и статьи

Jepperson R., Wendt A., Katzenstein P., *Norms, identity, and culture in national security*, [in:] *The Culture of National Security*, Ed. P. Katzenstein, New York, 1996, p. 33–75.

Ladrech R., *Europeanization of Domestic Politics and Institutions: The Case of France,* "Journal of Common Market Studies", 1994, Vol. 32, № 1, vol. 32, p. 69–88.

McSweeney B., *Review: Identity and Security: Buzan and the Copenhagen School*, "Review of International Studies", 1996, Vol. 22, № 1, p. 81–93.

Walker R. B. J., *The Doubled Outsides of the Modern International*, "Ephemera", 2006, Vol. 6 (1), p. 56–69.

Wendt A., *Anarchy Is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics*, "International Organization", 1992, Vol. 46, № 2 (Spring), p. 391–425.

Wendt A., *Collective Identity Formation and the International State*, "American Political Science Review", 1994, Vol. 88, № 2 (June), p. 384–396.

Wendt A., *Constructing International Politics*, "International Security", 1995, Vol. 20, № 1 (Summer), p. 71–81.

Wendt A., *Social theory of international politics* (*Cambridge Studies in International Relations*: 67), Cambridge 2003, p. 450.

Ротар Н. Ю., *Структура й динаміка європейської ідентичності в політичному просторі Європейського Союзу* "Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія Міжнародні відносини", 2017, № 6 (355), с. 46–53.

*Що думають європейці про Україну*, Київ – 2015. – с. 35.

## Интернет источники

Commission européenne, http://europa.eu, *Discours du Président Juncker à la conférence des ambassadeurs de l'UE Bruxelles, le 29 août 2017*, доступ 18 X 2017.Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва», http://dif.org.ua, *М. Золкіна, Українське суспільство: чи відчуваємо ми себе європейцями?*, доступ: 2.03.2017.

24 канал, *https://24tv.ua*, *Порошенко про безвіз: "Україна прощається з радянською та російською імперіями*, доступ: 17.05.2017.

Бренд «Україна», https://brandukraine.org, *Дослідження*, доступ: 8.05.2017.

Громадський простір, https://www.prostir.ua, *Образ України за кордоном як "стрічка Мебіуса" [27.04.2016]*, доступ: 16.09.2016.

*Заклик до ЄС – час вступати в ГРУ. Очікування України від Європейського Союзу*, Київ, 2014, с. 12. (32 с.)

Інститут світової політики, https://www.eurointegration.com.ua, *Десять страхів європейців. Чому Євросоюзу не варто відтерміновувати безвізовий режим із Україною. В експертному опитуванні взяли участь: Кармен Клаудін (Іспанія), Стівен Блоксман (Бельгія), Річард Янгс (Бельгія), Ольга Бурлюк (Бельгія), Георгі Готев (Бельгія), Петр Колар (Чехія), Мартін Малек (Австрія), Міхаель Фройнд (Австрія), Сьюзен Стюарт (Німеччина), Штеффен Добберт (Німеччина), Андрей Матісак (Словаччина), Марко ді Ліддо (Італія), Стефанія Скіпані (Італія), Йос Бунстра (Нідерланди)*, доступ: 8.06.2017.

Інститут світової політики, http://iwp.org.ua, *Що думають українці про євроінтеграцію? (29 червня 2017)*, доступ: 2.10.2017.

Інститут світової політики, https://www.dropbox.com, *"Що думають українці про Україну?*, доступ: 8.06.2017.

Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва», http://dif.org.ua, *М. Золкіна, Українське суспільство: чи відчуваємо ми себе європейцями?*, доступ: 2.03.2017.

Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва», http://dif.org.ua, *М. Золкіна, Європейська інтеграція як потенціал для консолідації українського суспільства*, доступ: 24.02.2017.

Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва», http://dif.org.ua, *Як українці розуміють євроінтеграцію: очікування та настрої суспільства (25 лютого 2016)*, доступ: 4.09.2016.

Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва», http://dif.org.ua, *Золкіна М. Ставлення населення України до європейської та євроатлантичної інтеграції України*, доступ: 16.11.2016.

Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва, http://dif.org.ua, *Ukrainians opt for EU Membership, in Particular the Youth*, доступ: 4.10.2017.

Центр Разумкова, http://razumkov.org.ua, *Зовнішньополітичні орієнтації громадян України. Результати соціологічного дослідження*, доступ: 21.02.2017.

DOI:10.17951/we.2017.3.2.103. | Wschód Europy • Восток Европы • East of Europe vol 3, 2 / 2017

Галина Зеленько
Институт политических и этнонациональных исследований им. И. Кураса НАН, Украина

# Украина как стратегический партнер: политические изменения после революции достоинства

Политические процессы, происходящие в Украине с начала 2014 г., скорее настораживают, а то и пугают не только потенциальных, но и проверенных международных партнеров своей политической неопределенностью и нестабильностью. Вместе с тем для Запада сбрасывать Украину со счетов, игнорировать угрозы, исходящие от российско-украинского военного конфликта на Донбассе, попрание норм международного права Россией в связи с аннексией Крыма и нарушением Будапештского меморандума – означает подрывать собственные политические институты и собственную безопасность. С какой Украиной нынешним странам-партнерам приходится иметь дело – проанализирую в этой статье.

**Политический режим,** как известно, создает рамки происходящих социально-политических процессов. И в этом смысле, на первый взгляд, траектория развития независимой Украины по форме – типу конституционализма (телеологический, ориентировочный), и собственно процессов институционализации («импорта демократии») страна не слишком отличается от примеров успешных транзитов. Однако содержательная часть процессов институционализации демократии в Украине существенно отличается от стран Балтии и Центрально-Восточной Европы. Причем особенность Украины в том, что в стране не случилось отката в предыдущее – авторитарное, хотя и видоизмененное – состояние, как это наблюдается в большинстве постсоветских стран. В Украине оформился гибридный (неопатримониальный) политический режим со своими специфическими чертами и особенностями, что существенно изменило демократическую траекторию развития страны. Выражаясь образно, первая пуговица, застегнутая неправильно – повлекла дальнейшие перекосы институциональной структуры государства.

Наиболее отличительной чертой неопатримониального гибридного государства является монополизация экономики и формирование ФПГ. В Украине

это стало результатом ряда факторов, главным из которых, на мой взгляд, была так называемая «ваучерная приватизации», когда в желании сохранить крупные предприятия не были предприняты ограничения в количестве скупаемых ваучеров. Это привело к формированию монополий в экономической сфере примерно к началу 2000-х гг. А поскольку основные источники доходов ФПГ состояли в получении государственной ренты, вполне логично, что эти группы интересов стремились конструировать политические институты так, чтобы гарантированно получать доступ к этой ренте независимо от политических настроений граждан. Следствием монополизации экономики стало постепенное формирование политических инструментов, которые гарантировали воспроизводство ФПГ во власти – как главном условии получения прибыли. Прежде всего речь идет о механизмах инкорпорации политического класса – избирательной системе, политических партиях, которые превратились в инструменты артикуляции политических интересов ФПГ по причине наличия у них основных финансовых и медийных ресурсов. Следствием стала полная дистрофия социальных лифтов и ослабление функций государства за счет сращивания власти и крупного бизнеса при формальном сохранении якобы демократических структур и институтов. На практике же наблюдалось выхолащивание их демократического содержания. По словам Владимира Гельмана, в постсоветских республиках государство было «захвачено» соискателями ренты, причем не столько извне (представителями бизнеса), сколько изнутри (политиками и чиновниками, которые входят в неформальную «выигрышную коалицию»)[1]. Этим и объясняется прохождение во власть лиц, часто никак не проявивших себя в публичной сфере, ни как эффективные менеджеры, но благодаря своей принадлежности к ФПГ были легализированы во власти. Результатом такого принципа инкорпорации элит стал «институциональный склероз» – дистрофия формальных правил игры и доминирование политических практик, крайне далеких от формальных институтов[2]. Конституционные нормы были девальвированы и выхолощены: принцип организации государственной власти, провозглашенный в Конституции Украины, базирующийся на принципе разделения на законодательную, исполнительную и судебную, стал условным, декоративным. ФПГ быстро превратились в эдакого коллективного неформального политического актора, который через своих депутатов в парламенте стал в буквальном смысле слова «покупать» законы и другие нормативно-правовые акты, гарантировавшие им воспроизводство получаемой ренты через соответствующие статьи в госбюджете, государственные

[1] В. Гельман, *Politics versus policy: технократические ловушки постсоветских преобразований*: Препринт М-55/17, Санкт-Петербург: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2017, с. 11.

[2] Подробней об этом феномене см. в работе *Інституційні зміни політичної системи України: оцінка стану, тенденції розвитку. Наукова доповідь*, за ред. проф. Г. І. Зеленько, Київ: ІПіЕНД ім. І. Кураса НАН України, 2014, с. 94–96.

лицензии, неприкасаемость со стороны правоохранительных и фискальных органов и т.д. и т.п.

По сути наряду с официальным государством сформировалось «парагосударство», которое только частично, по остаточному принципу выполняло функции, присущие классическому государству (прежде всего социальной защиты, перераспределения материальных и прочих благ, регулирующей функции, правоохранительной функции, функцию арбитра и т.д.). При такой системе властным ресурсом являются вовсе не знания, опыт или профессионализм, а принадлежность к той или иной ФПГ и готовность действовать в ее интересах.

Консолидация неопатримониального режима произошла во время президентства Виктора Януковича. После так называемого «конституционного переворота» (2010 г.), когда было возобновлено действие Конституции Украины образца 1996 г., страна вернулась к президентско-парламентской республике. Вся полнота власти оказалась в руках В. Януковича и его окружения (так называемой «семьи» или «донецкого клана»). За счет «системы превентивных мер» на этапе проведения выборов в парламент им удалось и вовсе вытолкнуть из парламента представителей ФПГ, которые не были частью донецкого клана. При этом именно в эти годы активно формировался неформальный институт «смотрящих» – человек, чаще всего из уголовного мира, которого этот самый «донецкий клан» уполномочил «присматривать» за отраслями производства или регионами и территориями. Полнота власти «смотрящего» определялась его принадлежностью к клану и именно через него, а не органы государственной власти, решались любые значимые вопросы – финансирование, кадровые назначения на руководящие должности в региональных органах исполнительной и судебной власти и т.д.

Как известно, формальным поводом к началу акций протеста в центре Киева в 2013 г., известного как Евромайдан, стал отказ от подписания В. Януковичем Соглашения об Ассоциации с ЕС. Замечу, что Институт социологии Национальной академии наук Украины еще в конце 2012 г. отмечал рост конфликтного потенциала общества, индексы которого тогда были сопоставимы со временем начала Оранжевой Революции 2004 г. (4,2 балла по пятибалльной шкале), что свидетельствовало о назревавшем социальном взрыве. Но именно узурпация власти донецким кланом и конфликт между ФПГ, которые были оппонентами донецкого клана, стала решающим фактором победы Евромайдана в 2014 г.

**Поэтому главная задача Украины, которая была привнесена в украинскую политику в ходе Евромайдана – изменить крайне неэффективный политический режим**. При этом перед Украиной стоит задача не просто преодолеть наследие своей коммунистической истории, как это сделали страны Центрально-Восточной Европы – бывшие коллеги по социалистическому лагерю, а разрушить сложившийся крайне неэффективный кланово-олигархический политический режим, а именно – клиентелизм, коррупцию, клановую политику, схемы уклонения от уплаты налогов, селективное применение права государственным

аппаратом – то есть все те «институциональные ловушки», которые делают невозможным нормальное функционирование государства. В этом смысле Евромайдан стал тем «моментом больших потрясений», который продемонстрировал спрос на ревитализацию демократических институтов и элементарной социальной справедливости.

Смыслом Евромайдана было не только требование подписать Ассоциацию с ЕС, вернув тем самым Украину на европейский путь развития. Стратегическим требованием было стремление разрушить именно кланово-олигархический политический режим, который даже в случае подписания соглашения об Ассоциации с ЕС, не позволил бы Украине в силу существующих политических институтов, двигаться в европейском направлении. Собственно, поэтому Евромайдан и приобрел черты революции, названной Революцией достоинства.

Досрочные президентские и парламентские выборы, состоявшиеся в Украине в 2014 г., существенно изменили политическую сцену государства, что позволило провести ряд важных реформ, ведущих к усовершенствованию институциональной системы государства.

Как известно, одним из основных требований Революции Достоинства был переход к парламентско-президентской республике. Главное преимущество которой в том, что такая форма государственного правления предусматривает привлечение («включения») значительно большего, чем при президентско-парламентской республике, количества политических акторов к принятию политических решений, тем самым создавая условия для разрушения консолидированной кланово-олигархической модели.

Началом институциональных изменений следует считать принятие Верховной Радой Украины Закона «О возобновлении действия отдельных положений Конституции Украины» (21.II.2014)[3]. Важность такого решения заключалась в том, что за счет расширения учредительной функции парламента, в частности, возвращения законодательному органу функции формирования правительства, был ликвидирован разрыв в логической цепочке «избиратель – политическая партия – парламент – правительство». В ведении Президента остались полномочия представления на рассмотрение парламента кандидатуры премьер-министра, которая определяется коалицией депутатских фракций, Министра обороны и Министра иностранных дел. Все остальные члены правительства, как и руководители других центральных органов власти – Председатель Антимонопольного комитета Украины, Председатель Государственного комитета телевидения и радиовещания Украины и Председатель Фонда государственного имущества Украины назначаются Верховной Радой Украины по представлению руководителя Правительства. Кроме того, за парламентом была закреплена функция текущей корректировки состава правительства и руководителей ука-

[3] Закон України «Про центральні органи виконавчої влади». URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3166-17

занных центральных органов власти. Парламент получил право самостоятельно отправлять в отставку всех указанных должностных лиц. Именно перед вновь избранным Верховным Советом Украины слагает свои полномочия Кабинет Министров Украины. Также было ограничено и влияние главы государства на деятельность правительства. Президент имеет право приостанавливать действие актов Кабинета Министров Украины лишь по мотивам их несоответствия Конституции с одновременным обращением в Конституционный Суд Украины. Хотя за Президентом было сохранено право назначать и увольнять председателей местных государственных администраций (по представлению Кабинета Министров Украины)[4]. Тем самым на парламент было возложено политическую ответственность за деятельность правительства. Кроме того, роль парламента усиливалась за счет закрепления исключительного права текущей корректировки состава правительства путем политической оценки деятельности отдельных министров и всего состава правительства в предусмотренных законом случаях.

Необходимым условием оптимизации политической системы было обновление кадрового состава органов государственной власти. В Украине в намерении обновить органы государственной власти пошли путем проведения люстрации (согласно закону «Об очищении власти»[5] (2014 г.) и привычными в случае смены власти кадровыми перестановками. Люстрация как процедура предусматривала так называемое «очищение власти». В соответствии со ст. 1 Закона «Очищение власти (люстрация) – это установленный Законом запрет отдельным физическим лицам занимать определенные должности (находиться на службе), кроме выборных должностей, в органах государственной власти и органах местного самоуправления. Люстрация осуществлялась с целью недопущения к участию в управлении государственными делами лиц, которые своими решениями, действиями или бездействием осуществляли мероприятия (и/или способствовали их осуществлению), направленные на узурпацию власти Президентом Украины Виктором Януковичем, подрыв основ национальной безопасности и обороны Украины или противоправное нарушение прав и свобод человека»[6]. На практике процедура люстрации оказалась сомнительным с точки зрения эффективности инструментом оптимизации власти. Поскольку данный процесс не был четко законодательно урегулирован, это вызвало волну судебных исков, которые соответственно существенно затормозили процессы очистки власти. По состоянию на конец 2017 г. в Едином государственном реестре лиц, в отношении которых применены положения Закона «Об очищении власти» насчитывается всего лишь 924 человека (замечу, что в 2016 г. в люстрационном списке было

[4] Закон України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» від 21.02.2014 р. № 742-VII. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/742-18

[5] Закон України «Про очищення влади». URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1682-18

[6] Закон України «Про очищення влади». URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1682-18

936 человек)[7], не отображает реальную картину лиц, подлежащих люстрации. Кроме того, такая ограниченная люстрация не дала необходимого эффекта, так как привела к существенному снижению профессионализма в органах власти.

Важным для оптимизации органов государственной власти решением было принятие Закона «О государственной службе» (2016 г.)[8], в основе которого помимо уточнения сфер компетенций государственных служащих, идея конкурентного отбора на должности в органах государственной власти, включая глав местных государственных администраций. Отмечу, что конкурсный отбор на большинство должностей в органах государственной власти существовал давно. Но в условиях неопатримониального режима эта процедура была условной. Поэтому сейчас речь идет о реанимации конкурентных механизмов, что тем самым привело бы к реанимации «социальных лифтов». После принятия Закона «О государственной службе» было проведено более трех десятков конкурсов на должности глав местных государственных администраций. Однако практика проведения конкурсов в соответствии с новым законом «О государственной службе» скорее свидетельствует об осложнении самой процедуры отбора, тестовых заданий и тому подобное. На выходе же часто можно увидеть крайне сомнительных лиц и с точки зрения профессионализма, и с точки зрения морально-этических качеств (особенно показателен случай победы в конкурсе на должность главы Николаевской облгосадминистрации бизнесмена и политика с сомнительной биографией Николая Савченко).

Пожалуй, наиболее успешной реформой, которая существенно улучшило условия функционирования органов местного самоуправления является децентрализация финансов. В частности, в первой половине 2017 г. это позволило увеличить поступления в местные бюджеты на 62%, чем усилить позиции местных общин. Кроме того, парламентом был принят Закон «О добровольном объединение громад»[9], который предоставил возможность укрупнять местные общины по принципу «концентрации ресурсов». Речь идет о существенном сокращении количества местных общин (с 12063 до 1172 общин) и их укрупнение. Сейчас в Украине сформировано 417 Объединенных территориальных общин, в большинстве из которых уже состоялись выборы[10]. К сожалению, эта идея крайне неоднозначно была воспринята гражданами. Часто реформа не поддерживается на местном уровне. Часто сопротивление оказывают сами граждане из-за страха оказаться на периферии вновь сформированной общины, или представители органов самоуправления на местах из-за нежелания потерять должности.

Как известно, одним из главных неформальных институтов неопатримониальных режимов является коррупция – как условие поддержания существова-

[7] Єдиний державний реєстр осіб, щодо яких застосовано положення Закону «Про очищення влади». URL: http://lustration.minjust.gov.ua/register

[8] Закон України «Про державну службу». URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/889-19

[9] Статус Закону «Про добровільне об'єднання громадян». URL: http://reforms.in.ua/ua

[10] Національна рада реформ. Реформа децентралізації. URL: http://reforms.in.ua/ua/novyna/obyednannya-gromad-tryvaye-shche-71-otg-gotova-provesty-pershi-vybory-cogo-roku

ния таких режимов. Так что наряду с другими условиями выхода из гибридного состояния для Украины, естественно, является преодоление масштабов именно политической коррупции и реализация **антикоррупционной политики**. Причем, в отличие от стран СНГ, в Украине имеет место не вертикальная, а горизонтальная коррупция. Это сформировало своеобразное «коррупционное сознание» (граждане крайне негативно относятся к коррупционным действиям других, зато, когда сами сталкиваются с наименьшей проблемой, ничего плохого не видят в том, чтобы все «решить» через небольшую взятку), что чрезвычайно затрудняет ее преодоление.

В Украине стратегические цели антикоррупционной политики были направлены на обеспечение прозрачности и подотчетности органов государственной власти и минимизацию коррупционных рисков; обеспечение неотвратимости ответственности за коррупционные правонарушения и воспитание «нулевой толерантности» к коррупции в обществе. Пока прогресс в антикоррупционной политике очевиден в формировании специальных антикоррупционных органов – Национального антикоррупционного бюро Украины (НАБУ) и Специализированной антикоррупционной прокуратуры (САП), Национальное агентство по вопросам предотвращения коррупции (НАЗК). В сфере обеспечения прозрачности и подотчетности (превенции коррупции) большинство завершенных инициатив пока касаются принятых нормативно-правовых актов, среди которых важнейшими являются законы, которые вводят практику доступа к общественно-значимой информации в формате «открытых данных», в частности открытия реестров прав собственности на недвижимое и движимое имущество, государственное финансирование политических партий, систему электронного декларирования для публичных служащих, переход на систему электронных закупок через систему ProZorro. Сделав в 2016-м г. использование системы электронных закупок ProZorro обязательным для всех государственных заказчиков, государство смогло высвободить 9 млрд грн.ф средств, которые могут быть направлены на неотложные нужды экономики или оборонного сектора, – сообщил секретарь Национального Совета Реформ Дмитрий Шимкив. В систему ProZorro принято более 420 тыс. торгов (6,32 тыс. в 2015 г.) на сумму более 200 млрд грн. (435 млн грн. в 2015 г.), количество организаторов торгов – около 20 000 человек (985 в 2015 г.). Сейчас НАБУ открыло более 300 производств, в 10 из которых суд уже вынес обвинительные приговоры. Более 100 млн грн. возвращено в бюджет. В ходе расследований арестованы денежные средства (433,6 млн грн., 79.8 млн дол США, 7,1 млн евро), 101 земельный участок, 52 квартиры, 32 жилые дома, 41 транспортное средство, 1 целостный имущественный комплекс, ценные бумаги на сумму более 75,5 млн грн.[11].

[11] Звіт національної Ради Реформ, 2017. URL: http://reforms.in.ua/ua/novyna/zvit-nacionalnoyi-rady-reform-ukrayina-zrobyla-bilshyy-progres-u-realizaciyi-reform-za

Поэтому институционализация антикоррупционной политики – важное нововведение. Однако следует учитывать, что одной из проблем Украины является не столько отсутствие норм, как проблема нормоприменения (невыполнения законов). Именно проблема нормоприменения снижает эффект любых реформ. Также следует отметить, что этот процесс важен, но недостаточен для преодоления, а в реальности – снижения этого явления. Ведь антикоррупционные органы – это органы, которые скорее проявляют уже имеющиеся факты коррупции и принимают соответствующие меры в пределах своих компетенций. Однако они физически не имеют возможности реагировать с целью предупреждения коррупционных действий и уж тем более не способны гарантировать положительные судебные приговоры в отношении коррупционеров. Ведь в Украине проблема именно политической коррупции заложена в самой системе организации власти, и ее преодоление может быть результатом изменения механизмов инкорпорации политиков и государственных служащих, прекращение практики «торговли» депутатскими запросами, голосами в парламенте, покупкой целых законов в парламенте, должностей, уменьшением «количества государства» в социально-экономических процессах в целом. То есть только при условии изменения принципов функционирования не только исполнительных, но и законодательных и судебных органов власти можно говорить о системных сдвигах в борьбе с коррупцией.

Итак, сейчас очевидно, что Украина существенно усовершенствовала институциональную составляющую политической системы. Однако необходимого эффекта от деолигархизации пока не достигнуто. Украина все еще остается неопатримониальным политическим режимом, несмотря на существенные улучшения позиций в ряде международных рейтингов. Здесь уместно привести данные о состоянии Украины в рейтинге Freedom House, который указывает на динамику изменений политического режима (рис. 1).

Рис. 1. Показатели развития демократии в Украине (2007–2017)[12]

| | 2007 | 2008 | 2009 | 2010 | 2011 | 2012 | 2013 | 2014 | 2015 | 2016 | 2017 |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Демократичность центральных органов власти | 4,75 | 4,75 | 5,00 | 5,00 | 5,50 | 5,75 | 5,75 | 6,00 | 6,00 | 5,75 | 5,75 |
| Избирательный процесс | 3,00 | 3,00 | 3,50 | 3,50 | 3,50 | 3,75 | 4,00 | 4,00 | 3,50 | 3,50 | 3,50 |
| Развитие гражданского общества | 2,75 | 2,75 | 2,75 | 2,75 | 2,75 | 2,75 | 2, 75 | 2,50 | 2,25 | 2,25 | 2,50 |
| Независимость СМИ | 3,75 | 3,50 | 3,50 | 3,50 | 3,75 | 4,00 | 4,00 | 4,25 | 4,00 | 4,00 | 4,00 |
| Демократичность местных органов власти | 5,25 | 5,25 | 5,25 | 5,25 | 5,50 | 5,50 | 5,50 | 5,50 | 5,50 | 5,25 | 5,00 |

[12] Freedom in the world: Ukraine 2006-2017. URL: https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2016/ukraine

| | 2007 | 2008 | 2009 | 2010 | 2011 | 2012 | 2013 | 2014 | 2015 | 2016 | 2017 |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Эффективность судебной системы | 4,50 | 4,75 | 5,00 | 5,00 | 5,50 | 6,00 | 6,00 | 6,00 | 6,00 | 6,00 | 5,75 |
| Уровень коррупции | 5,75 | 5,75 | 5,75 | 5,75 | 5,75 | 6,00 | 6,00 | 6,25 | 6,00 | 6,00 | 5,75 |
| Интегральный индекс демократии | 4,25 | 4,25 | 4,39 | 4,39 | 4,61 | 4,82 | 4,86 | 4,93 | 4,75 | 4,68 | 4,61 |

Как видно из таблицы, динамика институциональных изменений в Украине, по данным Freedom House, положительная, хотя положительные изменения крайне незначительны. По интегральному индексу демократии Украина сейчас находится примерно на уровне 2011 г. Однако здесь важно обратить внимание на такую деталь: как видно из этой таблицы, в Украине очевиден большой диссонанс между уровнем развития гражданского общества (2,50 балла) и характером государственного управления (5,75 балла) и еще больший диссонанс между качеством правовой системы и независимым судопроизводством (6,00 баллов). Такой разрыв в уровнях развития собственно гражданского общества и государства говорит, как минимум, о двух тенденциях: гражданское общество является очень активным актором украинской политики; вместе с тем такие значительные разрывы на протяжении длительного времени в уровне развития гражданского общества и государства свидетельствует о крайне низких институциональных возможностях гражданского общества. Другими словами, – эффективность конвенциональных форм политического и гражданского участия в Украине остается крайне низкой. Государство остается крайне нечувствительным к общественному мнению и общественным настроениям. Именно этот факт и объясняет причину возникновения майданов как наиболее эффективных форм политического участия. Кроме того, этот диссонанс порождает социальное напряжение в стране. Учитывая это, актуализируется проблема перевода общественной активности в конвенционные формы через совершенствование системы обратной связи «снизу-вверх», что будет снижаться потенциал неконвенционального участия и в конце концов приведет к формированию более адекватных общественному запросу политических практик. Пока же именно эти инструменты в Украине в дефиците очевидно не по причине их отсутствия, а по причине невыполнения законов.

Важным **условием разрушения монолитности неопатримониальных режимов является наличие «внешних демократических преференций»** (в терминах Николая Розова)[13]. Для Украины долгое время наиболее влиятельными референтными субъектами были Россия и ЕС, что привело к балансированию Украины между двумя полюсами силы и заимствованию от каждого из них определенных политических институтов – как формальных, так и неформальных и разная внешнеполитическая идентификация граждан – сродни закону «соединенных сосудов». Военная агрессия России на Донбассе и аннексия Крыма подтолкнули Украину

[13] Н. С. Розов, *Неопатримониальные режимы: разнообразие, динамика и перспективы демократизации,* „Полис. Политические исследования", 2016, № 1, с. 139–140.

к интенсивной переориентации внешней политики. Причем если поначалу сработал инстинкт самосохранения, и подобная переориентация была скорее эмоциональной реакцией, то последующая методичная политика России, направленная на дискредитацию украинцев как нации, взгляд на Украину как на территорию, а не суверенное государство, на страну, чья государственность является временной, «недоразумением», взгляд на украинцев как на один с русскими народ, «младших братьев» и т.д. позволила измениться и внешнеполитической идентичности граждан. И это при том, что к Украине очень условно можно применить понятие «государственная информационная политика». Как известно, в Украине печатные СМИ и ведущие телевизионные каналы принадлежат описанным выше финансово-промышленным группам, влиять на информационную политику которых государство в силу собственной слабости, может крайне ограниченно.

В частности, данные социологических опросов свидетельствуют об изменении геополитических ориентаций населения Украины: процент положительно относящихся к присоединению Украины к союзу с Россией и Беларусью, упал с 49% в 2013 г. до 25% в 2014 г. и сейчас составляет 20%. Зато процент негативного отношения к такому союзу вырос за соответствующий период с 28% до 54%, а сегодня, в 2017 году, составляет 62%.

Радикальные изменения произошли и в отношении к вступлению Украины в НАТО. В 2013 г. положительно воспринимали такую перспективу 14%, отрицательно – 54%, через год, в 2014 году, позитивное отношение составляло 35%, отрицательное – тоже 35%. Сейчас положительное отношение несколько преобладает (40% против 36%).

Отношение к вступлению в Европейский Союз тоже существенно улучшилось: в 2013 г. положительно к этому относились 42%, в 2014 – 52%, а в 2017 – 54%, а негативное отношение несколько снизилось – от 28% в 2013 г. до 24% в 2014 и 2017 гг. Положительное отношение к вступлению Украины в Европейский Союз преобладает во всех регионах, за исключением Донбасса, где 41% воспринимает подобную перспективу отрицательно и 26% - положительно. В то же время на Донбассе больше всего оказалось тех, кто не определил своего мнения по этому вопросу (33%)[14].

Смена внешнеполитической идентичности граждан является гарантией того, что в Украине становится невозможной победа на парламентских выборах пророссийских политических сил и тем самым изменение внешнеполитического вектора. В случае победы популистских политических сил (а в Украине вероятность именно такого развития событий высокая) смена внешнеполитического вектора также является маловероятной, так как такая политика сразу же столкнется с противостоянием гражданского общества.

[14] *До 26-річниці Незалежності України: тенденції змін громадської думки*. Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. URL: http://dif.org.ua/article/do-26-richnitsi-nezalezhnosti-ukraini-tendentsii-zmin-gromadskoi-dumki

Кроме того, подписание Украиной Соглашения об Ассоциации с ЕС в 2014 г. стало политическим инструментом, который способен существенно «подтянуть» отечественные институты к тем, которые принято считать цивилизованными. «Близость, влияние авторитетных европейских стран, Европейского Союза служат ограничителем для агрессивных стратегий каждой политической силы, а также мотивирует подражать образцы консенсуса и решения конфликтов через новые выборы», – отмечал Николай Розов[15]. Подобным «антидотом» против игнорирования реформ сейчас является позиция МВФ, ЕБРР и Мирового банка – структур, от которых наиболее зависима Украина финансово. Естественно, внешнее кредитование и крайне высокая финансовая зависимость – не лучшие условия функционирования государства. Но в случае Украины подобная ситуация – это скорее плюс, чем минус. Ведь тут важна возможная альтернатива. Но в случае отсутствия фактора «коллективного запада» альтернативой могла бы стать консервация патримониального режима со всеми угрозами и рисками для региона в целом и постепенное поглощение Украины Россией. Именно страх такой альтернативы вынуждает проводить не очень-то приглядную политику внешних заимствований и внешнего влияния. К тому же налицо опыт стан ЦВЕ, испытавших подобное воздействие в 1990-х – 2000-х гг. По мнению В. Гельмана, расширение в 2000-х гг. и давление со стороны ЕС оказалось своеобразным «антидотом» для восточноевропейцев, что позволило им если не избавиться от «порчи» институтов рентоориентированными акторами, то существенно уменьшить ее социальные потери[16].

Для понимания дистанции Украины и пути, который следует преодолеть, достаточно сравнить позиции Украины в мировом рейтинге развития демократии Freedom House и среди стран региона – нескольких постсоветских и стран ЦВЕ – успешных молодых демократий, некогда коллег по социалистическому лагерю (рис. 2).

Рис. 2. Развитие демократии в отдельных посткоммунистических странах (2017)[17]

| Страна | ЭП | ГО | НМ | НДУ | СМС | ПОНС | К | ИИД |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Украина | 3.50 | 2.25 | 4.00 | 5.75 | 5.25 | 6.00 | 6.00 | 4.61 |
| Грузия | 4.50 | 3.75 | 4.00 | 5.50 | 5.50 | 4.75 | 4.50 | 4.61 |
| Россия | 6.75 | 6.50 | 6.50 | 6.75 | 6.26 | 6.50 | 6.75 | 6.57 |
| Казахстан | 6.75 | 6.50 | 6.75 | 6.75 | 6.50 | 6.50 | 6.75 | 6.64 |
| Венгрия | 2.75 | 2.50 | 3.75 | 4.00 | 3.00 | 3.00 | 4.00 | 3.29 |

[15] Н. С. Розов, *Неопатримониальные режимы: разнообразие, динамика и перспективы демократизации*, „Полис. Политические исследования", 2016, № 1, с. 139–140.

[16] В. Я. Гельман, *«Подрывные» институты и неформальное управление в современной России*, [в:] В. Гельман: Препринт М-13/10, Санкт-Петербург: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2010, 28 с.

[17] Freedom in the world 2017: democratic breakthroughs in the balance. URL: https://freedomhouse.org/report/nations-transit/nations-transit-2017

| Страна | ЭП | ГО | НМ | НДУ | СМС | ПОНС | К | ИИД |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Словакия | 1.50 | 1.75 | 3.00 | 3.00 | 2.50 | 2.75 | 3.75 | 2.61 |
| Польша | 1.50 | 1.50 | 2.75 | 2.75 | 1.50 | 2.75 | 3.50 | 2.32 |
| Чехия | 1.25 | 1.75 | 2.75 | 2.75 | 1.75 | 1.75 | 3.50 | 2.21 |

ЭП – электоральный процесс, ГС – гражданское общество, НМ – независимые медиа, НДУ – национальное демократическое управление, СМС – система местного самоуправления, ПОНС – правовые основы и независимость судопроизводства, К – коррупция, ИИД – интегральный индекс демократии. Показатели измеряются по 7-балльной шкале, где 1 – самый высокий показатель, а 7 – самый низкий.

Из приведенной таблицы видно, что динамика развития Украины является положительной, однако Украина все еще относится к разряду частично свободных стран, индексы демократии, хотя и несущественно, но улучшились по сравнению с предыдущими годами. Такая оценка свидетельствует о том, что Украина все еще не прошла точку невозврата, когда демократические институты и институты являются взаимодополняющими. В Украине расхождения между демократическим фасадом (формальными институтами) и политическими практиками (политическими институтами) все еще остаются слишком сильными, что не дает возможности утверждать о необратимости процессов демократизации. Поэтому, говоря о трансформации политического режима, следует учитывать колоссальное сопротивление олигархической системы, которая не заинтересована в установлении прозрачных «правил игры». Показательно то, что важнейшие реформы, которые в первую очередь меняют процедуры распределения «властных ресурсов» и соответственно, косвенно изменяют характер системы власти, происходят под влиянием внешних (экзогенных факторов) – давление западных партнеров, зависимость от кредитования МВФ, Всемирного банка и финансовой помощи других западных учреждений, страх лишиться поддержки в войне на Донбассе, страх перед снятием западных санкций против России и под давлением общественности. Например, Закон о государственном финансировании партий был принят только благодаря тому, что был включен Еврокомиссией в пакет законов о безвизовом режиме. Аналогично обстояли дела с институционализацией антикоррупционной политики, электронным декларированием для депутатов и чиновников.

Пожалуй, самым тревожным политическим трендом в Украине, который наиболее отрицательно воспринимается в мире – радикализация политической сцены Украины. При этом следует отметить, что, как известно, отсутствие собственной государственности в украинцев отложило становление политической нации. И нынешний всплеск национального радикализма – это прежде всего объективная реакция на российскую военную агрессию, которая стимулирует процессы форсированного становления политической нации. К примеру, Польша, на мой взгляд, переживает аналогичные процессы, где всплеск национализма и победа националистических сил Право и Справедливость на парламентских выборах – это аналогичная реакция социума на ограничение суверенитета со

стороны ЕС, что неизбежно для интеграционных процессов. Но именно Польша наиболее радикально реагирует на всплеск украинского национализма, что вполне объяснимо для страны-соседа. Самое тревожное в процессах усиления политических наций в Украине и Польше в том, что происходит столкновение видений исторического процесса и в Польше, и в Украине. И если для официального Киева Степан Бандера – национальный герой, боровшийся за независимость Украины, то для официальной Варшавы Бандера – преступник, уничтожавший поляков. Учитывая сложные исторические отношения двух стран, и особенно отношения Польши и Советского Союза, частью которого была Украина, таких примеров есть множество. Тем самым, отходя от выработанной Президентами Леонидом Кучмой и Александром Квасневским формулы, единственно возможной при такой сложной историей двухсторонних отношений, «Прощаем и просим прощения», Украина и Польша продолжают политизировать историю. Но, политизируя историю и выдвигая взаимные упреки и обвинения, Украина и Польша тем самым уходят в конфликт идентичностей, который, как известно, есть конфликтом с нулевой суммой, крайне сложно поддающийся урегулированию. Безусловно, такая политика ослабляет обе страны и повышает уязвимость центрально-восточного региона в целом, независимо от того, идет ли речь о реализации инфраструктурного проекта Межморье или усилении восточных границ ЕС.

Подытоживая вышесказанное, отмечу, что, безусловно, политические процессы в Украине последних трех лет крайне турбулентны и хаотичны. Очевидно крайне острое сопротивление изменениям со стороны ФПГ, которые все так же представлены в парламенте, «благодаря» мажоритарно-пропорциональной системе выборов. Вместе с тем очевидны определенные институциональные изменения в отношении ограничений представителей правящего класса и ФПГ, которые были невообразимы еще несколько лет назад. Речь идет об электронном декларировании имущества, доходов и расходов представителей органов государственной власти, депутатов и других должностных лиц, проведение расследований по факту злоупотреблений властью и другим правонарушениям против высших должностных лиц, конкурсных отборов на важные государственные должности еще несколько лет назад. Дальнейшие политические тренды будут мало меняться. В частности, если учитывать общественное мнение, то сейчас очевидно, что в стране нет политических сил, способных прийти к власти с пророссийскими лозунгами. А в отношении дальнейших преобразований, решающую роль и дальше будет играть фактор внешней референции – ориентация на ЕС и США как на геополитических и геоэкономических партнеров.

**Аннотация:** Политические процессы, происходящие в Украине с начала 2014 г., характеризуются повышенной интенсивностью и радикальностью, чем настораживают зарубежных партнеров. Есть совершенно противоположные точки зрения на происходящие в Украине социально-политические процессы. И если сравнивать Украину со странами Центральной и Восточной Европы, результаты реформ покажутся незначительными. Если же сравнивать Украину с Украиной еще пятилетней давности, масштабы изменений очевидны. Речь идет, прежде всего, об институциональных изменениях системы формирования политических решений. Так, возвращение к парламентской форме государственного правления и расширение кадровых полномочий парламента позволили запустить процессы политической конкуренции. Децентрализация финансов усилила положение органов местного самоуправления. Реформа государственной службы позволила оптимизировать систему государственного управления и разграничить сферы ответственности местных органов власти. Люстрация и создание антикоррупционных органов позволили оздоровить органы государственной власти.

Вместе с тем главная проблема Украины – монополизация экономики и политики финансово-промышленными группами (ФПГ). Уменьшение их влияния и роли в общественно-политических процессах является условием выхода Украины из гибридного состояния. После Революции достоинства влияние существенно уменьшилось благодаря дерегуляции экономики и изменениям системы принципов формирования органов государственной власти. Но окончательно разрушить негативное воздействие неформальных институтов пока не удалось. Главная причина – в сохранении смешанной избирательной системы, которая задумывалась как инструмент воспроизводства интересов финансово-промышленных групп во власти. Именно доминирования ФПГ в процессах формирования политических решений нивелирует эффект от проводимых реформ.

**Ключевые слова:** политические институты, политическая конкуренция, система государственного управления, система инкорпорации политического класса, экзогенные факторы демократизации

## Ukraina jako partner strategiczny: trendy polityczne po Rewolucji Godności

**Streszczenie:** Procesy polityczne zachodzące w Ukrainie od początku roku 2014 charakteryzują się zwiększoną intensywnością i radykalizmem, co jest postrzegane przez partnerów zagranicznych z zaniepokojeniem. Są zupełnie przeciwne punkty widzenia w stosunku do zachodzących w Ukrainie procesów społeczno-politycznych. Jeśli porównamy Ukrainę z krajami Europy Środkowej i Wschodniej, wyniki reform wydają się nieistotne. Jednakże, jeżeli porównamy dzisiejszą Ukrainę z Ukrainą sprzed pięciu laty, głębokość zmian jest oczywista. Chodzi przede wszystkim o zmiany instytucjonalne systemu formowania decyzji politycznych. Powrót ku parlamentarnej formie zarządzania państwowego oraz poszerzeniu uprawnień personalnych dla parlamentu pozwoliły na wprowadzenie procesów konkurencji politycznej. Decentralizacja finansów wzmocniła pozycję samorządu terytorialnego. Reforma służby cywilnej pozwoliła zoptymalizować system administracji publicznej oraz rozgraniczyć strefy odpowiedzialności władz lokalnych. Lustracja i tworzenie organów antykorupcyjnych pozwoliły na poprawę działania władz państwowych.

Jednocześnie głównym problemem Ukrainy pozostaje monopolizacja gospodarki i polityki przez grupy finansowo-przemysłowe. Zmniejszenie ich wpływów i roli w procesach społeczno-politycznych jest warunkiem wyjścia Ukrainy ze stanu hybrydowego. Po Rewolucji Godności te wpływy znacznie się zmniejszyły na skutek deregulacji gospodarki oraz zmian przeprowadzonych w systemie zasad formowania władz publicznych. Jednakże do końca jeszcze nie udało się zwalczyć wciąż istniejących wpływów instytucji nieformalnych. Głównym powodem jest zachowanie mieszanego systemu wyborczego, który został stworzony jako instrument służący odtwarzaniu interesów rządzących grup finansowo-przemysłowych. Właśnie z tego powodu efekt przeprowadzanych reform jest mniejszy.
**Słowa kluczowe:** instytucje polityczne, konkurencja polityczna, system administracji publicznej, system inkorporacji klasy politycznej, egzogenne czynniki demokratyzacji

## Ukraine as a Strategic Partner: Political Changes After Revolution of Dignity

**Abstract:** The political processes taking place in Ukraine since the beginning of 2014 are characterized by increased intensity and radicalism that alarms the foreign partners. There are absolutely opposite points of view on socio-political processes taking place in Ukraine. And while comparing Ukraine with the countries of Central and Eastern Europe the results of reforms will seem insignificant. If we compare the present-day Ukraine with the one of even five years ago, the depth of change is obvious. It is, first of all, about the institutional changes in the system for the formation of political decisions. Thus, the return to the parliamentary form of government and the expansion of the parliamentary staff powers allows the launching of political competition processes. Decentralization of finance has strengthened the position of local government. Reform of the government allows to optimize the system of public administration and delimits the responsibilities of local authorities. The lustration and the creation of anti-corruption bodies allow to improve the state authorities.

At the same time, the main problem of Ukraine is the monopolization of the economy and politics by the financial and industrial groups. Reducing their influence and role in socio-political processes is a condition for Ukraine's withdrawal from the hybrid state. After the Revolution of Dignity, their influence was significantly reduced due to the deregulation of the economy and changes in the system of principles for the formation of public authorities. But the destruction of the negative impact of informal institutions still has not been completed. The main reason is the conservation of mixed electoral system that was established as an instrument for the reproduction of the interests of financial and industrial groups in the government due to which the effect of the reforms is reduced.
**Keywords:** political institutions, political competition, public administration system, political class incorporation system, exogenous factors of democratization

## Библиография

Freedom in the world 2017: democratic breakthroughs in the balance. URL: https://freedomhouse.org/report/nations-transit/nations-transit-2017

Freedom in the world: Ukraine 2006-2017. URL: https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2016/ukraine

Гельман В., *Politics versus policy: технократические ловушки постсоветских преобразований*: Препринт М-55/17. — СПб. : Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2017, с. 38.

Гельман В.Я «Подрывные» институты и неформальное управление в современной России: Препринт М-13/10. – СПб.: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2010, с. 28.

*До 26-річниці Незалежності України: тенденції змін громадської думки*, Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. URL: http://dif.org.ua/article/do-26-richnitsi-nezalezhnosti-ukraini-tendentsii-zmin-gromadskoi-dumki

Єдиний державний реєстр осіб, щодо яких застосовано положення Закону «Про очищення влади». URL: http://lustration.minjust.gov.ua/register

Закон України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» від 21.02.2014 р. № 742-VII. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/742-18

Закон України «Про державну службу». URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/889-19

Закон України «Про очищення влади». URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1682-18

Закон України «Про центральні органи виконавчої влади». URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3166-17

Звіт національної Ради Реформ, 2017, URL: http://reforms.in.ua/ua/novyna/zvit-nacionalnoyi-rady-reform-ukrayina-zrobyla-bilshyy-progres-u-realizaciyi-reform-za

*Інституційні зміни політичної системи України: оцінка стану, тенденції розвитку. Наукова доповідь*, за ред. проф. Г. І. Зеленько. Київ: ІПіЕНД ім. І. Кураса НАН України, 2014, с. 164.

Національна рада реформ. Реформа децентралізації. URL: http://reforms.in.ua/ua/novyna/obyednannya-gromad-tryvaye-shche-71-otg-gotova-provesty-pershi-vybory-cogo-roku

Розов Н. С., *Неопатримониальные режимы: разнообразие, динамика и перспективы демократизации*, „Полис. Политические исследования", 2016, № 1, с. 139–140.

Соціологічний монітор.

Статус Закону «Про добровільне об'єднання громадян». URL: http://reforms.in.ua/ua

DOI:10.17951/we.2017.3.2.119. | Wschód Europy • Восток Европы • East of Europe vol 3, 2 / 2017

Paul Kalinichenko
Higher School of Economics, Moscow, Russia

# Legal Appraisal of the EU-Russia Relations in Security Matters: a Frozen "Positive Luggage"

## I. Introductory notes

The economic field is not the only area where the European Union (EU) and Russia's relationship tends to develop. In spite of the fact that they develop on a much deeper level in the economic field, the EU and Russia have always paid more attention to international security in global and regional aspects.

After the Ukrainian crisis of 2014 the EU and Russia relations have entered an acute state of crisis. The European parliament in its Resolution of June 10, 2015 on state of EU-Russia relations stressed that the EU cannot envisage a return to 'business as usual' and has no choice but to conduct a critical re-assessment of its relations with Russia. It pointed out that Russia, due to its actions in Crimea and in Eastern Ukraine, can no longer be treated as or considered as a 'strategic partner'[1].

In March 2016, the EU Foreign Council worked out five principles of new relations with Russia[2]. In this regards, the EU Global Strategy for the Foreign and Security Policy adopted in June 2016, ultimately points out that: "*Substantial changes in relations between the EU and Russia are premised upon full respect for international law. At the same time, we will engage Russia to discuss disagreements and cooperate if and when our interests overlap*"[3].

---

1 European Parliament resolution of 10 June 2015 on the state of EU-Russia relations, 2015/2001(INI).

2 The Council agreed on five principles towards Russia: 1. Implementation of the Minsk agreement as the key condition for any substantial change in the EU's stance towards Russia; 2. Strengthened relations with the EU's Eastern Partners and other neighbours, in particular in Central Asia; 3. Strengthening the resilience of the EU (for example energy security, hybrid threats, or strategic communication); 4. Need for selective engagement with Russia on issues of interest to the EU; 5. Need to engage in people-to-people contacts and support Russian civil society. Outcome of the Council Meeting, 3457th Council meeting, Foreign Affairs, Brussels, 14 March 2016. 7042/16, p. 5.

3 "Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe". A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy. 28.06.2016, p. 33. Available at : https://europa.eu/globalstrategy/en/shared-vision-common-action-stronger-europe, accessed: 9.09. 2017.

However, the EU and Russia need each other to answer new challenges (e.g. terrorism, the Islamic State[4], civil wars in Syria and in Libya, the Iran Nuclear Program and other focal points of Non-Proliferation). In fact, the EU and Russia cannot ignore each other in the global problems agenda. Moreover, Russia and the EU have deeper mutual interdependence in their foreign economic dimension. Ultimately, The EU and Russia have common boarders and common trans-boarder issues. Such problems can be solved jointly and only by common efforts.

The aim of this article is to evaluate the legal basis for the EU-Russia relations in security matters on the background of general deterioration of the partnership between Russia and the EU. This issue, first of all, draws attention to the role of the EU and Russia in global security matters; secondly, it points out to the EU-Russia bilateral agreements in the security field; thirdly, this article is connected with legal aspects of the EU-Russia security relations in the context of soft law and wide dimension of political cooperation.

## II. The role of the EU and Russia in a global security context

Since the beginning of 21st century the EU has been aspiring to become a global actor. The Laeken Declaration 2001 specially stressed: "*What is Europe's role in this changed world? Does Europe not, now that is finally unified, have a leading role to play in a new world order, that of a power able both to play a stabilising role worldwide and to point the way ahead for many countries and peoples?*"[5]. A new key challenge faces the Union and dictates for new amendments in formulating its position as an international actor[6].

After the Lisbon Treaty 2007 the EU has a modernized competence in this field on the ground of the Treaty on European Union (TEU) and the Treaty on Functioning of the European Union (TFEU)[7].

Art. 3(5) TEU mentions "security" among the external aims of the EU. International security strengthening on the basis of the UN Charter and Helsinki act and Paris Charter for a New Europe is supposed to be one of the purposes of the EU external policy according to Art. 21 TEU. As is well-known, the EU includes two Member States which are Permanent Members of the UN Security Council (France and the UK).

In accordance with provisions of the Title V of the TEU, the EU conducts the Common Foreign and Security Policy. It coordinates its policy with Euro-Atlantic structures, especially with the North Atlantic Treaty Organization (NATO) in common security and defense policy according to the Art. 42. The Lisbon Treaty introduced a new position within the framework of the EU Commission: The High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy. Furthermore, aiming to strengthen the

4 Prohibited organization within the territory of Russia.

5 The Future of the European Union. Laeken Declaration, Laeken, 15 December 2001, (SN 273/01).

6 Marise Cremona, 'Union as a Global Actor: Roles, Models and Identity' (2004) 41 Common Market Law Review 553–573.

7 Michael Dougan,'The Treaty of Lisbon 2007: Winning Minds, Not Hearts' (2008) 45 Common Market Law Review 617-703.

Common Foreign and Security Policy, it established the European External Action Service[8]. In June 2016 the EU adopted its Global Strategy for the Foreign and Security Policy, where it particularly stressed that "*the EU will be a responsible global stakeholder*"[9].

After a period of relative weakness in the end of the last century, Russia is aspiring to have come back as a "great" power in the world politics in a new century[10]. Russia is also a Permanent Member of the UN Security Council. There is no doubt that "ensuring" security is the main priority of the Russia's foreign policy in accordance with the Russian Foreign Policy Concept 2016[11]. Russia keeps being firmly engaged in the world politics and plays the leading role in Eurasian security structures such as the Collective Security Treaty Organisation (CSTO) and the Shanghai Cooperation Organisation (SCO).

Modern relations between the EU and Russia in general and in security matters in particular are considered to be relations of ambivalence. On one hand, the EU, as a "global actor", and Russia, as a "great power", are partners and need each other to respond to new challenges in the dimension of global problems. On the other hand, all we know is that a new brinkmanship between the EU and Russia has to do with the Ukrainian crisis[12].

## III. Security issues in the EU-Russia bilateral agreements

### 1. EU-Russia Partnership and Cooperation Agreement

The EU-Russia relations in security matters have always suffered from a lack of hard legal basis. As I mentioned previously, the EU-Russia relationship rests upon three legal layers[13]. The first layer is the EU-Russia Partnership and Cooperation Agreement (PCA)[14] and other EU-Russia bilateral agreements. The second layer consists of soft law

---

8 Bart Van Vooren, 'A Legal-Institutional Perspective on the European External Action Service' (2011) 48 Common Market Law Review 475–502.

9 "Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe". A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy. 28.06.2016, p. 18. Available at : https://europa.eu/globalstrategy/en/shared-vision-common-action-stronger-europe, accessed: 9.09.2017.

10 See: Jakob Hedenskog, Vilhelm Konnander, Bertil Nygren, Ingmar Oldberg, Christer Pursiainen, *Russia as a Great Power: Dimensions of Security Under Putin* (Routledge, 2013): Lamont Colucci, 'Great Power Conflict: Will It Return?' (2015) January/February World Affairs. Available at : http://www.worldaffairsjournal.org/article/great-power-conflict-will-it-return, accessed 9.09.2017.

11 Concept of the Foreign Policy of the Russian Federation approved by President of the Russian Federation on 30 November 2016. Available in the Internet at: http://www.mid.ru/en/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptICkB6BZ29/content/id/2542248, accessed: 9.09.2017.

12 Paul Kalinichenko, 'Shared values and interests in the conflictual relationship between the EU and Russia', [in:] Sara Poli (ed.), *The European Neighbourhood Policy – Values and Principles* (Routlege, 2014) 115–129.

13 Paul Kalinichenko, 'Legislative Approximation and Application of EU Law in Russia', [in:] Peter Van Elsuwege & Roman Petrov (eds.), *Legislative Approximation and Application of EU Law in the Eastern Neighbourhood of the European Union: Towards a Common Regulatory Space?* (Routlege, 2014) 247.

14 Agreement on partnership and cooperation establishing a partnership between the European Communities and their Member States, of one part, and the Russian Federation, of the other part 1997, OJ L 327, 28.11.1997, p. 1.

such as 'roadmaps' for the establishment of four EU-Russia Common Spaces. The third layer covers the Russian legislation and the EU *acquis* within the EU-Russia sectoral cooperation.

The EU-Russia PCA constitutes the core of the EU-Russia relations. This agreement was signed on June 24,1994 in Corfu (Greece) and entered into force on December1, 1997. The EU-Russia PCA has formed a firm foundation for EU-Russia political dialogue and economic, social and cultural cooperation including legislative approximation. It is an 'entry-level' and a 'framework' agreement and a basis for other EU-Russia bilateral agreements[15].

The EU-Russia basic agreement is mainly dedicated to economic and trade matters. The EU-Russia PCA pursues the objective of establishing a market economy in Russia in preparation of its accession to the WTO. The *finalité* of the agreement is Russia's integration in the world economy and, in the longer term, the creation of a free trade area between Russia and the EU.

However, isolated provisions in the field of security can be found in the EU-Russia PCA. Firstly, they appear in the Preamble (commitment to promote international peace and security). Secondly, these provisions can be found among the principles of the partnership in the Art. 2 (it links to the Helsinki act and Paris Charter for a New Europe and in this context it responds to the modern TEU provisions). Thirdly, "increasing security" is one of the objectives of the EU-Russia political dialogue in the Art. 6. Finally, Art. 2 of the PCA considers the respect of human rights and other democratic principles established in the Helsinki act 1975 and the Charter of Paris for a New Europe 1990 as an essential element of the partnership. Although these provisions do not take into account the Russian membership in the Council of Europe and the European Convention on Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms 1950 as well as the adoption of the EU Charter of Fundamental Rights in 2000, they constitute an important aspect of *shared values* between Russia and the EU[16]. Moreover, Russian courts in their practice recognise a direct link between these provisions of the PCA and provisions of the Constitution of Russia 1993[17]. Principles and other provisions of the Helsinki act 1975 have always impacted the relations between Russia and the EU and its Member States.

Unfortunately, the PCA does not prioritize security issues in their provisions. Furthermore, as we know the PCA is very old. It was concluded more than 20 years ago. It does not correspond with the current state of mutual relations.

---

[15] Roman Petrov, 'The Partnership and Co-operation Agreements with the Newly Independent States', [in:] Andrea Ott & Kirstyn Inglis (eds.), *Handbook on European Enlargement. A Commentary on the Enlargement Process* (The Hague: Asser Asser Press, 2002) 177.

[16] Paavi Leino & Roman Petrov, 'Between 'Common Values' and Competing Universals - The Promotion of the EU's Common Values though the European Neighbourhood Policy' (2009) 5 15 European Law Journal 669–670.

[17] Roman Petrov & Paul Kalinichenko, 'The Europeanization of Third Country Judiciaries through the Application of the EU Acquis: the Cases of Russia and Ukraine' (2011) 60 International and Comparative Law Quarterly 337–339.

The described legal framework should be changed. Primarily it concerns the EU-Russia PCA. Russia's WTO accession in 2012 made many of the provisions of the EU-Russia PCA outdated.[18] Actually, in 2006, Russia initiated negotiations concerning a New Basic Agreement between Russia and the EU to replace the PCA. This initiative was supported by the EU and the negotiations started in 2008. In the period between 2008–2011, the Parties agreed on several key points of the future agreement, but in December 2011, they decided to delay the negotiations. The Ukrainian crisis has finally cut out the New Basic Agreement negotiation process from the EU-Russia agenda.

### 2. EU-Russia Agreement on protection of classified information

It is a well-known fact that in 2010 the EU and Russia concluded the Agreement on the protection of classified information[19]. This agreement is an important step to mutual convergence in the field of external and internal security of the Parties. However, it is a purely technical agreement. It is important to notice that the EU concludes similar agreements with other third countries as well, e.g. with the USA[20].

This Agreement is applied to the protection of classified information which is provided, exchanged or produced between the Parties in the course of their cooperation. Its provisions should assist and simplify cooperation in security matters according to other agreements or action plans.

The Agreement consists of preamble and 16 articles. The main aim of the Agreement is to approximate procedures for exchanging of classified information during different forms of cooperation between the Parties. In this regard, the Agreement puts into the ground a universal basis for further cooperation between the EU and Russia in the field of security. According to the Agreement, "restricted information" can be divided into "secret" and "top secret". The Agreement provides a legal framework in the field of information security in the context of the EU-Russia common spaces.

### 3. Previous experience: participation in the EUPM

As a matter of fact, previous experience clarified it. The protection of classified information raised between the EU-Russia as a result of the Agreement on Russia's participation in the European Union military operation in the Republic of Chad and in the Central African Republic (Operation EUFOR Tchad/RCA) 2008[21], the Agreement on the Russia's participation in the European Union Police Mission (EUPM) in Bosnia

[18] Peter Van Elsuwege, 'Towards a Modernisation of EU-Russia Legal Relations?' (2015) 5 2 CEURUS EU-Russia Papers.

[19] Agreement between the Government of the Russian Federation and the European Union on the protection of classified information, (OJ L 155, 22.6.2010, p. 57).

[20] Agreement between the European Union and the government of the United States of America on the security of classified information (OJ 2007 L 115, 03.05.2007, p. 30).

[21] Agreement between the European Union and the Russian Federation on the participation of the Russian Federation in the European Union military operation in the Republic of Chad and in the Central African Republic (Operation EUFOR Tchad/RCA), (OJ L 307, 18.11.2008, p. 16–20).

and Herzegovina (BiH) 2003[22] and even the EU Council Joint Action establishing the European Union Cooperation Programme for Non-proliferation and Disarmament in the Russian Federation 1999[23] or the EU Council Joint Action on support of chemical weapons distraction in Russia 2007[24].

In 2002 the United Nations delegated the powers to the European Union to resolve the situation in the former Yugoslavia on the grounds of the Police Mission in Bosnia and Herzegovina[25]. On the basis of a special agreement with Bosnia and Herzegovina, the EU adopted Council Joint Action 2002/210/CFSP of March 11 2002 on the European Union Police Mission[26]. Those powers were implemented by the EU in the scope of "the second pillar".

The Russian officials have expressed interest in participating in negotiations to join the European Union Police Mission in Bosnia and Herzegovina since its launching in 2003. These steps corresponded with the terms of a UN mandate, with the Agreement between the EU and Bosnia and Herzegovina and finally, with the EU Joint Action. By the middle of 2003 the EU and Russia had achieved an agreement on Russia's participation in the EU Police Mission. After this, the President of Russia signed its Order of July 4, 2003 to send the Russian police officers to the EUPM in Bosnia and Herzegovina[27]. According to the provisions of this agreement, Russia sent five officers of the Russian Internal Affairs Ministry to the EU Police Mission. The Agreement on Russia's participation in the EU Police Mission was concluded for an indefinite period of time. The agreement consists of a preamble, six articles and an exchanging of letters between the Parties.

In spite of its brevity and focus on a narrow practical area of cooperation, the Agreement on Russia's participation in the EU Police Mission 2003 has a historical meaning. This Agreement was the first step in the field of cooperation in the European security matters between Russia and the EU as key players within the European area.

---

[22] Agreement between the European Union and the Russian Federation on the participation of the Russian Federation in the European Union Police Mission (EUPM) in Bosnia and Herzegovina (BiH), (OJ L 197, 5.8.2003, p. 38).

[23] 1999/878/CFSP: Council Joint Action of 17 December 1999 establishing a European Union Cooperation Programme for Non-proliferation and Disarmament in the Russian Federation , (OJ L 331, 23.12.1999, p. 11–16).

[24] Council Joint Action 2007/178/CFSP of 19 March 2007 in support of chemical weapons destruction in the Russian Federation in the framework of the EU Strategy against Proliferation of Weapons of Mass Destruction, (OJ L 81, 22.3.2007, p. 30–34).

[25] Anze Voh Bostic, 'The Role of the European Union's Expert Assistance in the Process of Peace-Building: the Case of Bosnia and Herzegovina' (2010) 15 European Foreign Affairs Review 216.

[26] Council Joint Action of 11 March 2002 on the European Union Police Mission, (OJ L 70, 13.3.2002, p. 1).

[27] Order of the President of the Russian Federation of 4 July 2003 No 336-rp "On the sending the police officers of the Russian Federation in the European Union Police Mission in Bosnia and Herzegovina", (Sobraniye Zakonodatelstva Rossiyskoy Federatsii (the Russian Federation Legislation Collection – SZ RF), No 27, 07.07.2003, art. 2795).

### 4. Previous experience: participation in the EUFOR

Russia and the EU took serious steps in the field of external security on the basis of the Agreement on the participation of Russia in the European Union military operation in the Republic of Chad and in the Central African Republic (Operation EUFOR Tchad/RCA).

Using the Russian Military Forces outside the territory of the Russian Federation is not just a legal issue. It requires a financial and economic feasibility. Moreover, in accordance with the Art. 102(g) of the Russian Constitution 1993, a decision to use the Military Forces outside the territory of the Russian Federation is approved by the Council of Federation of the Federal Assembly of the Russian Federation.

Russia's participation in the EUFOR Chad/CAR had a serious political and legal basis. It contributed to the measures taken by the UN Security Council to provide peace and security in the World. Afterwards, Russia's participation in the EUFOR Chad/CAR strengthened Russia's position in the foreign policy dialogue with the EU, as well as allowed to work out, in practice, optimal schemes of interaction in the field of crisis management between the EU and Russia.

Resolution of the Security Council of the United Nations 1778 (2007) of September 25, 2007 mandated the European Union to send forces in the Republic of Chad and the Central African Republic. As a result, the Council of the European Union adopted the Joint Action 2007/677/CFSP that indicated the main objectives and instruments of a peacekeeping operation and provided the opportunity for the third countries to participate in the EUFOR Chad/CAR. The Secretary-General of the EU Council/High Representative for the Common Foreign and Security Policy in his letter of December 7, 2007 invited the Russian Federation to consider its participation in the EUFOR Chad/CAR. On April 29, 2008 the EU-Russia Joint Statement on cooperation in crisis management operations expressed the readiness of Russia to such participation.

When it comes to the financial and economic validity of participation in the operation, it should be noted that in accordance with the Agreement Russia allocated a relatively small contingent of peacekeepers – up to 200 personnel and four transport helicopters Mi-8MT (NATO: «Hip») with standard weapons, ammunition, military equipment and other necessary facilities. Accordingly, Russia's participation in the EUFOR Chad/CAR did not require any additional costs from the budget allocated to such needs for the Defense Ministry of Russia.

Taking into consideration these decisions, the Council of Federation of the Federal Assembly of the Russian Federation by its Resolution approved the participation of the Russian military forces in EUFOR Chad/CAR[28]. On the basis of the Resolution of the Council of Federation, the Russian President issued the Decree of September 1, 2008 N

[28] Resolution of the Council of Federation of the Russian Federation Federal Assembly on 25 August 2008 N 299-SF "On using of the military units of the Military Forces of the Russian Federation to participate in the European Union operation to support of the UN actions in Chad and the Central African Republic", (SZ RF, No 35, 1.09.2008, art. 3997).

1279[29] involving, inter alia, the necessity to sign a special agreement with the European Union. Later on, the EU Council adopted the Decision 2008/868/CFSP on the conclusion of an agreement with Russia[30].

It is important to stress that these decisions were made by the Parties against the backdrop of the conflict in South Ossetia.

The Agreement on Russia's participation in the EUFOR Chad/CAR was signed on November 5, 2008, and had been applied provisionally from that date in accordance with its Art. 9(2). There is no doubt that the technical revision of Russian authentic text has slightly delayed the process of its ratification in Russia itself. The Agreement on Russia's participation in EUFOR Chad/CAR was ratified by Russia through adoption of the Federal Law of 28.11.2009 № 306-FZ[31] and entered in force in 2010. The Agreement consists of a preamble, nine articles, Technical Protocol and statements of the Parties.

In accordance with Art. 1 of the Agreement, the Russian military contingent was engaged in the EUFOR on the terms of the UN mandate, the EU Council Joint Action and the Agreements between the EU and Russia. The Russian troops could be withdrawn unilaterally at any time, after the prior consultation between the Parties. Article 4 of the Agreement prescribed for Russian troops to remain under full command of the Russian Party. It should be noted that the military contingent management was totally delegated to the EU in order to contribute to the achievement of the targets of the operation. The status of the Russian military contingent was determined by the Status of Forces Agreement concluded by the European Union and the Republic of Chad, the Central African Republic and the Republic of Cameroon (Art. 2). On top of that, specific technical and administrative conditions for the participation of the Russian military contingent in the EUFOR Chad/CAR were laid down in the Technical Protocol between the Russian Ministry of Defense and the Commander of the EUFOR Chad/CAR.

It is essential to emphasize that both the agreement on Russia's participation in the EU Police Mission and the agreement on Russia's participation in the EUFOR were crucial in the context of the protection of classified information issues.

---

[29] Decree of the President of the Russian Federation of 1 September 2008 No 1279 "On sending of the military units of the Military Forces of the Russian Federation to participate in the European Union operation to support of the UN actions in Chad and the Central African Republic", (SZ RF, No 36, 08.09.2008, art. 4088).

[30] Council Decision 2008/868/CFSP of 13 October 2008 concerning the conclusion of the Agreement between the European Union and the Russian Federation on the participation of the Russian Federation in the European Union military operation in the Republic of Chad and in the Central African Republic (Operation EUFOR Tchad/RCA), (OJ L 307, 18.11.2008, p. 15).

[31] Federal Law of the Russian Federation of 28.11.2009 № 306-FZ "On the ratification of the Agreement between the European Union and the Russian Federation on the participation of the Russian Federation in the European Union military operation in the Republic of Chad and in the Central African Republic (Operation EUFOR Tchad/RCA)", (SZ RF, No 48, 30.11.2009, art. 5756).

The main phenomenon that can be observed is that the EU and Russia have a serious positive practical experience in cooperation in the scope of their security policies. However, numerous experts highlighted that the EU and Russia had failed to implement their potential for partnership in the field of security and defense[32].

## IV. Soft law and political cooperation

### 1. The Role of the soft law instruments

In the best-case scenario, the lack of hard legal basis leads to the increase in the number of soft law instruments. Conclusions and declarations of the EU-Russia summits adopted in early 2000th emphasized the issue of security. It was the period of the Second Chechen War, "9/11" and the fight against Al-Qaeda, when the EU and Russia needed in each other's support in counteracting the international terrorism invasions.

Within this background, two out of four Road Maps on common spaces between the EU and Russia of 2005 are devoted to the security problems[33]. These 'roadmaps' for the establishment of four Common Spaces were adopted at the Russia–EU Summit on May 10, 2005[34] containing a list of practical actions for the future evolution of the EU-Russia relations. However, this list does not establish fixed periods or timetables for the implementation of these actions nor does it envisage any clear instruments of control or responsibility for their implementation. The EU-Russia roadmaps are not legally binding documents but rather acts of a political nature and soft law instruments[35]. Therefore, the EU-Russia roadmaps can be regarded as acts *sui generis*, the execution of which depends on the political will of the Parties. Accordingly, the roadmaps are not sufficient to create a strong legal basis for the further deepening of EU-Russia relations. In 2010, the EU-Russia roadmaps were supplemented by another soft law initiative – the 'Partnership for Modernisation', which includes a workplan with cooperation activities and common projects[36].

As for the Road Map on common space of freedom, security and justice, it involves internal security cooperation (migration, terrorism, trans-boarder criminal). Similarly,

---

32 Tuomas Forsberg, 'The EU-Russia Security Partnership: why the Opportunity was Missed?' (2004) 9 European Foreign Affairs Review 240.

33 Krassimir Nikolov (ed.) *Assessing the Common Spaces between the European Union and Russia*, (Sofia, 2009).

34 There are roadmaps on a Common Economic Space; a Common Space of Freedom, Security and Justice; a Common Space of External Security; and on a Common Space of Research and Education, including Cultural Aspects. Available at: http://www.eeas.europa.eu/russia/common_spaces, accessed: 9.09.2017.

35 See: Peter Van Elsuwege, 'The Four Common Spaces: New Impetus to the EU-Russia Strategic Partnership?', in Marc Maresceau (ed.), *Law and Practice of EU External Relations. Salient Features of a Changing Landscape*, (Cambridge, Cambridge University Press, 2008) 334–359.

36 See: Joint Statement of the EU-Russia Summit of 31 May 2010 and Working Plan on Partnership for Modernisation of December 2010. For more info see: http://formodernisation.com, accessed: 9.09.2017.

the Road Map on common space of external security covers external security issues such as terrorism, non-proliferations, crisis management, and civil protection.

## 2. The EU-Russia Common Space of External Security

The Road Map for the EU-Russia Common Space of External Security consists of an introduction and five chapters. The introduction of the Road Map listed objectives and scopes of the measures within the framework of the EU-Russia Common "Third" Space. It should be noted that the purposes of the Road Map come across as totally vague from the legal point of view. There are four sets of objectives to be pointed out:

1. To cooperate with the aim of strengthening of the central role of the United Nations on the basis of the fact that Russia and the European Union share responsibility for the maintenance of "international order based on effective multilateralism";

2. To respond to the current global and regional challenges and key threats by strengthening of co-operation and dialogue on security and crisis management;

3. To promote the process of regional cooperation and integration in mutually beneficial way through result-oriented cooperation and dialogue between the EU and Russia, thereby making an effective contribution to creating a greater Europe without dividing lines and based on common values.

4. To contribute to the promotion of common values in the international arena.

It is important to note that the Road Map for Common Space of External Security is the only of the four EU-Russia road maps 2005 that directly mentions the PCA as the ground of this Space. The third Roadmap determines that Russia and the EU base their foreign policies on common values "*as defined in the Helsinki Final Act and the Agreement on Partnership and Cooperation and other relevant international instruments, in particular, the respect for international law, including respect for democratic principles and human rights, including the rights of persons belonging to minorities, as well as the principle of equality and mutual interests*".

The Roadmap for Common Space of External Security lays down five priorities under which the five sections of the document are built:

– Strengthen dialogue and cooperation in the international arena;

– The fight against terrorism;

– Non-proliferation of weapons of mass destruction and their means of delivery, strengthening of export control regimes and disarmament;

– Cooperation in crisis management;

– Cooperation in the field of civil protection.

For each of priority area the Road Map sets forth specific targets and key activities. In addition, the Road Map provides the possibility to develop action plans for specific areas of cooperation between Russia and the EU in the field of external security. The document is full of references to international treaties and other intergovernmental instruments. It underlines the fact that the partnership between the EU and Russia is impossible without coordinating their interests at the global level.

The Roadmap for Common Space of External Security also provides for a specific monitoring mechanism. Monitoring the implementation of the Third Roadmap puts into the agenda cooperation within existing formats of the meetings within the "troika" of the Political and Security Committee at the level of permanent representatives and consultations of political directors. The Parties are responsible for reporting on the implementation of the Road Map at meetings of the Permanent Partnership Council at the level of ministers and/or ministerial meetings with Russian "troika" of the EU. If necessary, Russia and the European Union adopt conclusions regarding the development of the Third Space.

It is obviously clear that the document is outdated in a number of respects, it does not line up to many of realities of international life of 2010th. Moreover, the Road Map for the Common Space of External Security is placing the outmost importance on the cooperation between Russia and the EU in the framework of the United Nations (UN), the Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE) and the Council of Europe, but saying nothing about the role of NATO in their relationship.

### 3. Other instruments

In 2006 Russia and the EU specified the provisions of the Road Maps for the Northern Dimension policy in the Northern Dimension Political Declaration[37] and the Northern Dimension Framework Document[38]. However, these documents are rather old and it is necessary to revise them.

It is important to point out that problems of security in energy supply (especially gas supply, so-called "Russian-Ukrainian gas wars") between the EU and Russia led to the conclusion of the Memorandum on early warning between the EU and Russia 2009[39].

As a rule, the EU and Russia in their mutual documents in security matters tend not to mention the NATO as a factor of European security. Besides, this factor is a key issue in practice.

The NATO-Russia relations were suspended due to the Ukrainian crisis. However, Russia and the NATO have a steady basis for the relations. The Founding act of 1997 and the Rome Declaration 2002 opened wider possibilities for any cooperation between them. Russia is a Party of the Partnership for Peace Status of Forces Agreement (PfP SOFA)[40]. This Agreement corresponds to and repeats "word by word" the NATO

---

[37] Political Declaration on the Northern Dimension Policy, available at: http://eeas.europa.eu/north_dim/docs/nd_political_declaration_2006_en.pdf, accessed: 9.09.2017.

[38] Northern Dimension Policy Framework Document, available at: http://eeas.europa.eu/north_dim/docs/nd_framework_document_2006_en.pdf, accessed: 9.09.2017.

[39] Memorandum on an Early Warning Mechanism in the Energy Sector, available at: https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/2009_11_16_ewm_signed_en.pdf, accessed: 9.09.2017.

[40] Federal Law of the Russian Federation of 7.06.2007 No-99-FZ "On the ratification the Agreement among the States Parties to the North Atlantic Treaty and the other States participating in the Partnership for Peace regarding the Status of their Forces on 19 June 1995 and its Additional Protocol", (SZ RF, No 25, 18.06.2007, art. 2976).

SOFA, the most important NATO legal document after the North Atlantic Treaty. Although, the Parties initiated steps to improve their relationships and renovated the NATO-Russia Council meetings in 2016, it is unlikely to expect that they will restore their relations in the spirit of mutual trust and understanding in the nearest future[41].

Russia and the EU are still cooperating throughout different universal and regional foras such as UN, OSCE, G20. It allows to bode well for the future.

## V. Conclusions

The lack of hard legal basis is not the main problem for the EU-Russia relations in security matters. There is a field of unseized opportunities. For instance, Russia refused to participate in the European Neighbourhood Policy and to seriously consider its future NATO membership in 2009 and 2010 in spite of the fact that the US was ready to propose it. The EU rejected to consider the Draft of the Eurosecurity Treaty[42] proposed by Russia in 2010. It established the Eastern Partnership without contacts with the Eurasian security structures. While some modifications were proposed, there was very little support for the creation of a new security system in Europe.

However, the EU-Russia Relations in security matters have always suffered from not only the lack of hard legal basis, but also more importantly, from the lack of ground-breaking ideas and concepts. In May 2016, the European Leadership Network submitted to the European External Action Service its survey report on the EU-Russia relations advising to be ready for "a gradual and most likely torturous process of establishing a new regime of co-existence and limited EU-Russia cooperation"[43]. Likewise, the report of the Valday Club on the future of the EU-Russia relation, which was presented at the same time in Russia, is fully pessimistic and utterly devastating[44]. At the same time, the idea of a Common economic area from Atlantic to Pacific is still on the agenda of Russian external activity in accordance to its Concept of foreign policy 2016[45].

To sum everything up, some relevant directions should be rolled out in order to turn the relation between the EU and Russia in security matters in a positive way:

---

41 Jonathan Marcus, NATO and Russia - in search of dialogue, BBC News, 13 June 2016, available at: http://www.bbc.com/news/world-europe-36779429, accessed: 9.09.2017.

42 The draft of the European Security Treaty, available at: http://en.kremlin.ru/events/president/news/6152, accessed: 9.09.2017.

43 What is the future for EU–Russia relations? A survey of European Leadership Network members for the EU's Global Strategy on foreign and security policy. May 2016. Available at: https://europa.eu/globalstrategy/en/what-future-eu-russia-relations-survey-european-leadership-network-members-eus-global-strategy, accessed: 9.09.2017.

44 Russia and the European Union: Three Questions Concerning New Principles in Bilateral Relations. Valdai Discussion Club Report. Moscow, 2016. Available at: http://valdaiclub.com/files/10754, accessed: 9.09.2017.

45 See Concept of the Foreign Policy of the Russian Federation approved by President of the Russian Federation on 30 November 2016, paras 63. Available in the Internet at: http://www.mid.ru/en/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptICkB6BZ29/content/id/2542248, accessed: 9.09.2017.

– To stop the political game around Ukraine;

– To renovate the OSCE and its role in ensuring the European security;

– To start working out a New Political and Legal Document for European Security in 21st century;

– To make new international platforms for security cooperation in Eurasia, e.g. between the EU and the Shanghai Cooperation Organisation or between the EU and the CSTO;

– To reload the NATO-Russia relations.

The EU and Russia are condemned to integration in the economic field. The Ukrainian crisis has showed us that it is not enough for ensuring peace and security in Europe. We need to restore peace and good neighborliness as well as strive for a new scheme of peace and security in Europe.

**Abstract:** The aim of this article is to evaluate the legal basis for the EU-Russia relations in security matters on the background of general deterioration of the partnership between Russia and the EU. This issue, first of all, focuses on the role of the EU and Russia in global security matters; secondly, it points out to the EU-Russia bilateral agreements in the security field; thirdly, this article is connected with the legal aspects of the EU-Russia security relations in the context of soft law and wide dimension of political cooperation.

**Keywords:** European Union (EU), Russia, international security, European law, International law, PCA, EUPM, EUFOR

## Ocena prawna stosunków UE–Rosja w kwestii bezpieczeństwa: zamrożony „pozytywny bagaż"

**Streszczenie:** Celem artykułu jest ocena podstawy prawnej stosunków UE–Rosja w sprawach bezpieczeństwa na tle ogólnego pogorszenia partnerstwa między Rosją a UE. Temat ten po pierwsze przede wszystkim podkreśla rolę UE i Rosji w kwestiach globalnego bezpieczeństwa; po drugie, wskazuje na dwustronne porozumienia UE–Rosja w dziedzinie bezpieczeństwa; po trzecie, artykuł łączy się z prawnymi aspektami stosunków bezpieczeństwa między UE a Rosją w kontekście miękkiego prawa i szerokiego wymiaru współpracy politycznej.

**Słowa kluczowe:** Unia Europejska (UE), Rosja, bezpieczeństwo międzynarodowe, prawo europejskie, prawo międzynarodowe, PCA, EUPM, EUFOR

## Юридическая оценка отношений между ЕС и Россией в вопросах безопасности: замороженный «позитивный багаж»

**Аннотация:** Целью настоящей статьи является оценка правовой основы отношений между ЕС и Россией в вопросах безопасности на фоне общего ухудшения партнерских отношений между

Россией и ЕС. Этот вопрос, в первую очередь, обращает внимание на роль ЕС и России в вопросах глобальной безопасности; во-вторых, он указывает на двусторонние соглашения между ЕС и Россией в сфере безопасности; в-третьих, эта статья связана с правовыми аспектами отношений безопасности между ЕС и Россией в контексте мягкого права и широкого измерения политического сотрудничества.

**Ключевые слова:** Европейский Союз (ЕС), Россия, международная безопасность, европейское право, международное право

## Bibliography

Lamont Colucci, 'Great Power Conflict: Will It Return?' (2015) January/February World Affairs. Available at: http://www.worldaffairsjournal.org/article/great-power-conflict-will-it-return, accessed: 9.02.2017.

Marise Cremona, 'Union as a Global Actor: Roles, Models and Identity' (2004) 41 Common Market Law Review 553–573.

Michael Dougan,'The Treaty of Lisbon 2007: Winning Minds, Not Hearts' (2008) 45 Common Market Law Review 617–703.

Tuomas Forsberg, 'The EU-Russia Security Partnership: why the Opportunity was Missed?' (2004) 9 European Foreign Affairs Review 240.

Jakob Hedenskog, Vilhelm Konnander, Bertil Nygren, Ingmar Oldberg, Christer Pursiainen, *Russia as a Great Power: Dimensions of Security Under Putin* (Routledge, 2013).

Paul Kalinichenko, 'Shared values and interests in the conflictual relationship between the EU and Russia', in: Sara Poli (ed.), *The European Neighbourhood Policy – Values and Principles* (Routlege, 2014) 115–129.

Paul Kalinichenko, 'Legislative Approximation and Application of EU Law in Russia', in Peter Van Elsuwege & Roman Petrov (eds.), *Legislative Approximation and Application of EU Law in the Eastern Neighbourhood of the European Union: Towards a Common Regulatory Space?* (Routlege, 2014) 247.

Paavi Leino & Roman Petrov, 'Between 'Common Values' and Competing Universals –The Promotion of the EU's Common Values though the European Neighbourhood Policy' (2009) 5 15 European Law Journal 669–670.

Krassimir Nikolov (ed.) *Assessing the Common Spaces between the European Union and Russia*, (Sofia, 2009).

Roman Petrov, 'The Partnership and Co-operation Agreements with the Newly Independent States', in Andrea Ott & Kirstyn Inglis (eds.), *Handbook on European Enlargement. A Commentary on the Enlargement Process* (The Hague: Asser Asser Press, 2002) 177.

Roman Petrov & Paul Kalinichenko, 'The Europeanization of Third Country Judiciaries through the Application of the EU Acquis: the Cases of Russia and Ukraine' (2011) 60 International and Comparative Law Quarterly 337–339.

Peter Van Elsuwege, 'Towards a Modernisation of EU-Russia Legal Relations?' (2015) 5 2 CEURUS EU--Russia Papers.

Peter Van Elsuwege, 'The Four Common Spaces: New Impetus to the EU-Russia Strategic Partnership?', in Marc Maresceau (ed.), *Law and Practice of EU External Relations. Salient Features of a Changing Landscape*, (Cambridge, Cambridge University Press, 2008) 334-359.

Bart Van Vooren, 'A Legal-Institutional Perspective on the European External Action Service' (2011) 48 Common Market Law Review 475–502.

Anze Voh Bostic, 'The Role of the European Union's Expert Assistance in the Process of Peace-Building: the Case of Bosnia and Herzegovina' (2010) 15 European Foreign Affairs Review 216.

# STOSUNKI SPOŁECZNO-EKONOMICZNE

DOI:10.17951/we.2017.3.2.137. | Wschód Europy • Восток Европы • East of Europe vol 3, 2 / 2017

Oleksandr Kashynskyi
Uniwersytet Narodowy Akademia Ostrogska, Ukraina

# Wzrost populizmu w Europie Środkowej i Wschodniej: analiza czynników społeczno-ekonomicznych

Zjawisko populizmu politycznego wiąże się ze wzrostem poparcia dla partii populistycznych w krajach Europy Zachodniej. Ważnym i nowym obszarem dla badań nad populizmem są kraje Europy Środkowo-Wschodniej, w których warunki powstania tego zjawiska są odmienne. Badaniu czynników prowadzących do populizmu towarzyszą dyskusje wokół definicji samego pojęcia „populizm" oraz metodologii badań. Czynniki jego powstania zarówno w krajach Europy Zachodniej, jak i Europy Środkowo-Wschodniej są analizowane na podstawie opisu odrębnych przypadków populizmu albo jako zjawiska, albo jako programowej retoryki partii danego kraju. Jednak kompleksowego wyjaśnienia czynników populizmu w tych badaniach nie przedstawiono. Jedynie częściowo udało się tego dokonać, jeśli chodzi o badania nad populizmem w krajach Europy Zachodniej.

Europę Środkowo-Wschodnią od innych państw Europy odróżnia to, że kraje tego regionu są postkomunistyczne. Czynniki powstania populizmu są w tym regionie odmienne niż w Europie Zachodniej. Przedmiotem mojej analizy są kraje: Polska, Rumunia i Ukraina. Wybór tego zestawienia jest określony różnymi czynnikami historycznymi i podejściem do transformacji państwowej. Jednocześnie kraje te reprezentują region Europy Środkowo-Wschodniej jako całości, ponieważ Ukraina jest typowym krajem postsowieckim, Polska przykładem kraju postkomunistycznego, w którym za czasów Związku Radzieckiego istniały pewne szczątkowe instytucje demokratyczne i gospodarka rynkowa, Rumunia zaś jest reprezentantem kraju postkomunistycznego o systemie zbliżonym do sowieckiego.

Rodzi się pytanie, jakie są czynniki wspólne, a jakie odrębne w procesie powstania populizmu politycznego w krajach Europy Środkowo-Wschodniej? Czy istnieją też oddzielne modele populizmu dla każdego z krajów?

Badaniem populizmu politycznego zajmowali się Ghita Ionescu i Ernest Gellner, którzy starali się uogólnić pojęcie „populizm" i rozpatrywać je jako zjawisko[1]. Anali-

[1] G. Ionescu, *Populism: Its Meanings and National Characteristics*, Weidenfeld & Nicolson, London 1969.

zą różnych przypadków populizmu zajmowała się również Margaret Kenowan, która dokonała jego typologizacji[2]. Jednocześnie tacy badacze, jak Jewes Meni i Jewes Sarel, zdefiniowali konkretne cechy populizmu jako oddzielne zjawisko[3]. Najbardziej precyzyjnie pojęcie to scharakteryzował belgijski naukowiec Kass Madd, który określił je jako społeczną konstrukcję polegającą na rozdzieleniu społeczeństwa na dwie grupy: „skorumpowaną elitę władzy" i „prosty naród"[4]. Właśnie ta interpretacja dała początek teorii populizmu, którą zaproponowali Daron Asemoglu, Konstantin Sonin i Georgij Jegorow. W swojej pracy naukowcy wykazali, że podstawą powstania populizmu są społeczno-ekonomiczne uwarunkowania kryzysu.

Celem artykułu jest wyjaśnienie głównych czynników społeczno-ekonomicznych populizmu w krajach Europy Środkowo-Wschodniej.

Omówienie przyczyn populizmu pojawia się szczególnie w pracach naukowców, którzy badają poszczególne przypadki populizmu w oddzielnych krajach. Dyskusje toczą się wokół kwestii poparcia dla populistycznych partii prawicowych w Europie Zachodniej. Ważne badania koncentrują się na wyjaśnieniu warunków, w jakich partie populistyczne zdobywają poparcie. Badacze z Europy Środkowej i Wschodniej zjawisko to również rozpatrują w kategorii poszczególnych krajów, analizując sytuację w danych krajach i wskazując przyczyny populizmu. Spróbuję wyjaśnić pochodzenie tego pojęcia opartego na wizji teoretycznej. Nie odrzucam przy tym badań indywidualnych przypadków populizmu, również tego, jakie czynniki wpływają na poparcie partii populistycznych w Europie Środkowej i Wschodniej. Postaram się jednak odpowiedzieć na pytanie, co sprawia, że ludzie regularnie głosują na partie populistyczne w niektórych krajach.

## Baza teoretyczna populizmu

W dalszej części artykułu zaprezentuję teorię populizmu według K. Sonina, D. Asemohlu i G. Jegorowa. Skłonił ich do tego fakt, że populizm jest charakterystyczny dla tych krajów, ponieważ w społeczeństwach Ameryki Łacińskiej istnieje specjalny mechanizm komunikacji między obywatelami i charyzmatycznymi liderami krajów. Faktem jest, że populiści próbują wyjść naprzeciw oczekiwaniom z „prostego narodu", któremu sprzeciwiają się „elity polityczne". Protest, który tworzy się przeciw „elitom", opiera się na ponownym podziale dóbr w społeczeństwie. W tej sytuacji populizm ma podstawy ekonomiczne[5]. Według naukowców R. Dorhbusha i S. Edwardsa, populiści zawsze starają się poradzić sobie z nierównością dochodów przez rozbudowaną politykę socjalną, popieraną przez obywateli, niemniej jednak w dalszej perspektywie może

[2] M. Canovan, *Populism*, New York 1981.

[3] Y. Mény, *Democracies and the Populist Challenge*, http://www.palgrave.com/page/detail/democracies-and-the-populist-challenge-yves-meny/?isb=9780333970041, inf. z 14.04.2017.

[4] C. Mudde, *The populist radical right: a pathological normalcy, Malmo: Malmo Institute for Studies of Migration, Diversity and Welfare (MIM) and Department of International Migration and Ethnic Relations (IMER) Malmo University*, Malmo 2008.

[5] R. Dornbusch, S. Edwards, *The Macroeconomics of Populism*, Chicago 1991.

to doprowadzić do szkód w polityce makroekonomicznej państwa, co z kolei wywołuje kryzys społeczny i gospodarczy[6]. Zatem główne pytanie, które zadają sobie projektanci teorii populizmu politycznego, to: dlaczego obywatele głosują na populistów, skoro w przeszłości przynosiło to szkody w sferze polityki socjalnej. Jak wyjaśnił K. Sonin, obywatele głosują na populistów dlatego, że populiści oferują politykę lewostronną, która charakteryzuje polityków jako przedstawicieli „prostego narodu", zatem głosowanie na polityków prawicowych nie jest możliwe, ponieważ obywatele czują związki polityków lub partii politycznych z elitą gospodarczą (oligarchowie, grupy finansowe i przemysłowe, korporacje międzynarodowe). Paradoksem jest to, że głosowanie na partie populistyczne i polityków powtarza się w każdej kampanii wyborczej. Zatem ma to racjonalne podstawy – obywatele krajów, w których obecne są oczekiwania populistyczne, mogą być niezadowoleni z tego, co się dzieje w tym kraju i nie rozumieją, że przyczynę częstych kryzysów stanowią błędne działania polityków populistów, a nie bogata elita[7]. Wyjaśnienie „populizmu" K. Sonina jest dość niezrozumiałe, dlatego postaram się dostosować dalsze rozważania pod kątem określenia czynników determinujących populizm. Badacz chciał wyjaśnić, że pod względem jakiegokolwiek kryzysu w kraju powstają populistyczne żądania obywateli. Często kryzysy te są zredukowane do komponentu społeczno-gospodarczego, ponieważ partie populistyczne i politycy wykorzystują sytuację i oferują rozwiązania, stosując lewicową politykę społeczno-gospodarczą. Jeśli w społeczeństwie jest wysoki poziom korupcji, lewicowa polityka społeczno-ekonomiczna będzie oferowana przez partie polityczne i polityków po to, żeby uprościć rozwiązywanie problemów społecznych. W tej sytuacji partie populistyczne i społeczeństwo są rozdzielone na dwie grupy – „prosty naród" i elita władzy, którą obwinia się za większość problemów w społeczeństwie. Celem ich działań jest zdobycie poparcia w wyborach, po których prowadzona polityka społeczna i gospodarcza tych partii często zmierza do powstania kryzysu, niemniej jednak ludzie nie przestają na nich głosować. W ten sposób populiści wchodzą do systemu, w którym społeczeństwo żąda szybkiego rozwiązania kryzysu, którego osiągnięcie z kolei jest celem populistów. Członkowie nowej partii politycznej szybko zaczynają oskarżać w dyskusjach partię rządzącą o korupcję i powiązania z bogatą elitą ekonomiczną. Jednak może się też zdarzyć sytuacja, gdy rządząca partia populistyczna znajdzie inne cele, które obwinia o wszystkie problemy społeczeństwa, m.in. problem imigrantów lub grupy etnicznej mieszkającej na terenie kraju lub elit biznesowych (oligarchów albo branże finansowe). Wyjaśnienie oferowane przez badacza K. Sonina nie odpowiada na pytanie, czy długi cykl głosowania ma wpływ na wybór populistów. Co się dzieje w momencie, gdy obywatele przestają głosować na partie populistyczne czy polityków? W pewnym momencie następuje jeszcze większe pogłębienie recesji i kryzysu politycznego w kraju. Sytuacja materialna obywateli, którzy głosowali na populistów, jest gorsza, zaufanie do instytucji państwowych maleje, co z kolei prowadzi do jeszcze większego osłabienia

[6] *Ibidem*.

[7] D. Acemoglu, K. Sonin, G. Egorov, *A political theory of populism*, Cambridge 2011.

instytucji demokratycznych. Z kolei słabość instytucji demokratycznych jest również czynnikiem determinującym wsparcie populistów w społeczeństwie. Słabe instytucje demokratyczne to te, które nie cieszą się zbytnim zaufaniem ze strony społeczeństwa, co skrzętnie wykorzystują partie populistyczne, upraszczając mechanizm komunikacji z wyborcami. Instytucja wyborów jest wykorzystywana jako narzędzie do bezpośredniego podejmowania decyzji, jednak po zwycięstwie partii populistycznej udział obywateli w podejmowaniu decyzji zostaje ograniczony, aby móc załatwiać wyłącznie własne interesy[8]. O słabości instytucji demokratycznych świadczy również przenikanie do instytutów państwowych wielkiego biznesu i klanów oligarchicznych.

Według teorii populizmu D. Asemohlu, K. Sonina i G. Jegorowa, populizm jest zjawiskiem cyklicznym, którego ważnym czynnikiem powstania jest kryzys gospodarczy i społeczny w kraju. Partie polityczne i politycy skłaniają się ku lewicowej retoryce politycznej w celu uzyskania poparcia społeczeństwa, ale po dojściu do władzy następuje pogłębienie się kryzysu w społeczeństwie. W efekcie obywatele wciąż są gotowi głosować na populistów, ponieważ instytucje demokratyczne są słabe i nie ma innego mechanizmu oddziaływania w celu rozwiązywania problemów społeczeństwa. Dlatego możemy wyróżnić część empiryczną teorii populizmu, którą sugerowali D. Asemohlu, K. Sonin i G. Jegorow. Czynniki społeczno-ekonomiczne są kluczowe we wspieraniu partii populistycznych i polityków, ale tylko wtedy, gdy istnieją oczekiwania populistyczne obywateli. Ważne jest również, aby rozważyć czynniki zaufania do instytucji publicznych, ich skuteczność i podatność na korupcję, a także skłonność do podziału społeczeństwa na dwie grupy walczące – „prosty naród" i „skorumpowana elita rządząca". W tym przypadku możemy postawić hipotezę, że dobrobyt społeczny i gospodarczy wpływa na poparcie dla partii populistycznych i polityków w ciągu pierwszego etapu rozwoju opcji populistycznej. Natomiast na etapie głosowań obywateli na populistów wpływa na ich decyzje wraz z powyżej omówionymi czynnikami, uzupełnionymi jeszcze o inne – odmienne w każdym kraju.

## Przykłady powstania populizmu pod wpływem czynników społeczno-ekonomicznych w Europie Środkowo-Wschodniej

Czynniki społeczno-ekonomiczne są podstawą teorii populizmu, którą zaproponowali D. Asemohlu, K. Sonina i G. Jegorowa. Zgodnie z tą teorią, warunki społeczno-ekonomiczne mają decydujący wpływ na poziom poparcia dla partii populistycznej, czyli to dobrobyt społeczno-ekonomiczny ludności oddziałuje na populizm w obcym kraju. Dla sprawdzenia tego wpływu dla każdego badanego kraju wzięto pod uwagę następujące wskaźniki społeczno-ekonomiczne, jak: stopa bezrobocia, poziom względnego ubóstwa, poziom dochodów obywateli na jedną osobę, indeks Giniego i środki państwowe przeznaczone na politykę socjalną pochodzące z PKB[9]. Jednocześnie ze

[8] *Ibidem*.

[9] Indeks Giniego w ekonomice jest wskaźnikiem nierówności społecznej i stosuje się go do liczbowego wyrażania nierównomiernego rozkładu dóbr, zwłaszcza dochodu (np. gospodarstw domowych).

względu na to, że nie wszystkie partie populistyczne, które zostały wybrane do badania, mają stały mandat w parlamencie czy też ciągłość działalności politycznej, w celu sprawdzenia wpływu czynników społeczno-ekonomicznych, tj. stopa bezrobocia, poziom dochodów i poziom ubóstwa, wzięto pod uwagę ich wskaźniki w wymiarze regionalnym kraju. Wskaźnikiem, który pokazuje poziom wsparcia partii, jest ranking partii populistycznych na przestrzeni badanego okresu od 2004–2005 do 2015 roku, w zależności od początku aktywności partii na scenie politycznej. W tym przypadku do wyznaczenia siły wpływu omawianych czynników na całokształt działalności partii wykorzystano analizę regresywną. Za pomocą tej metody badano wpływ wskaźników społeczno-ekonomicznych na poparcie partii populistycznych.

Jak już zostało powiedziane powyżej, poziom wsparcia partii populistycznej dla każdego kraju jest zmienną zależną, a czynniki społeczno-ekonomiczne są zmiennymi niezależnymi. W przypadku Polski poziom wsparcia zaprezentowano na przykładzie partii Prawo i Sprawiedliwość, Rumunii natomiast – to ranking partii Wielka Rumunia, Ukrainy – ranking partii Batkiwszczyna, w aspekcie regionalnym ranking Radykalnej Partii Oleha Laszki i BPP „Solidarność".

### Polska

Wyniki analizy regresywnej przykładu polskiej sceny politycznej pod kątem wyznaczenia wpływu czynników społeczno-ekonomicznych demonstrują, że współczynnik determinacji dorównuje 0,873, a to oznacza, że 87,3% ogólnej zmienności poziomu wsparcia partii populistycznej Prawo i Sprawiedliwość określono poziomem protekcjonizmu socjalnego (wydatki państwa na cel socjalny w stosunku do PKB), stopą bezrobocia i poziomem dochodów obywateli Polski. Można zatem zaobserwować silny związek między czynnikami społeczno-ekonomicznymi i poziomem wsparcia partii populistycznej, ze względu na poziom statystycznej znaczności na poziomie 0,002. Jeśli rozpatrywać wpływ każdej oddzielnej niezależnej zmiennej pod kątem wskaźników społeczno-ekonomicznych, to poziom protekcji socjalnej dorównuje współczynnikowi -0,982, co oznacza, że istnieje silny wpływ na zależną przemianę, przy czym w ujemnym znaczeniu, a to dowodzi, że zwiększenie poziomu protekcji socjalnej będzie sprzyjało zmniejszeniu poparcia partii populistycznej. Zmienna niezależna – poziom dochodów – dorównuje znaczeniu współczynnika na poziomie -0,772, co wskazuje na to, że zwiększenie poziomu dochodów również będzie wpływało na zmniejszenie poparcia partii populistycznej. Zmienna zależna to stopa bezrobocia, która dorównuje współczynnikowi 0,509, co wskazuje na umiarkowany wpływ tej zmiennej na poparcie partii populistycznej (tab. 1).

Wyniki analizy regresywnej wskazują na to, że czynniki społeczno-ekonomiczne wpływały na poparcie partii Prawo i Sprawiedliwość w latach 2004–2015, co daje dowód na to, że to dobrobyt ludności warunkuje powstanie populizmu w społeczeństwie polskim. W tym przypadku rzeczywiście populizm wyznacza się czynnikami społeczno-ekonomicznymi, co potwierdza, że teoria populizmu politycznego D. Asemuhlu, K. Sonina i G. Jegorowa objaśnia powstanie populizmu w Polsce na podstawie poziomu

**Tabela 1.** Wyniki analizy regresywnej dla Polski

| Czynniki[a] | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| Model | | Czynniki niestandaryzowane | | Czynniki standaryzowane | t | WP* |
| | | B | Granica błędu | Beta | | |
| 1 | (Stały) | 72,866 | 11,350 | | 6,420 | 0,000 |
| | Protekcjonizm Socjalny | -2,095 | 0,600 | -0,759 | -3,494 | 0,007 |
| 2 | (Stały) | 81,619 | 9,872 | | 8,267 | 0,00 |
| | Protekcjonizm socjalny | -2,880 | 0,585 | -1,043 | -4,926 | 0,001 |
| | Stopa bezrobocia | 0,595 | 0,248 | 0,509 | 2,402 | 0,043 |
| 3 | Stopa bezrobocia | 98,239 | 9,967 | | 9,856 | 0,000 |
| | | -2,712 | 0,453 | -0,982 | -5,982 | 0,001 |
| | (Stała) | 1,361 | 0,354 | 1,163 | 3,846 | 0,006 |
| | Protekcjonizm socjalny | | | | | |
| | Poziom dochodów | -5,313 | 2,070 | -0,772 | -2,566 | 0,037 |

[a] Zależna zmienna: ranking partii Prawo i Sprawiedliwość.

*WP – współczynnik prawdopodobieństwa.

Źródło: Opracowanie własne autora na podstawie danych Eurostat, http://ec.europa.eu/eurostat/data/database, GUS, https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/bezrobocie-rejestrowane/bezrobotni-oraz-stopa-bezrobocia-wg-wojewodztw-podregionow-i-powiatow---styczen-grudzien-2002-r,2,1.html (stopa bezrobocia, poziom względnego ubóstwa, poziom dochodów obywateli na jedną osobę, środki państwowe przeznaczone na politykę socjalną w stosunku do PKB) oraz Trading Economics, https://tradingeconomics.com/poland/gini-index-wb-data.html (indeks Giniego), Electoral Geography of Poland (ranking partii) przez analizę regresywną w programie statystycznym SPSS.

dobrobytu socjalnego ludności. Ciekawe również jest znaczenie zmiennej protekcjonizmu socjalnego, ponieważ ujemny jej wynik pokazuje, że w warunkach wzrostu wydatków na wypłaty socjalne obywatele Polski będą w mniejszym stopniu wspierać partię populistyczną i przeciwnie. W takim wypadku zwiększenie świadczeń socjalnych nie będzie stwarzało zagrożenia. Obywatele będą zwiększali swoje oczekiwania co do późniejszego zwiększenia wydatków socjalnych. Jednak to może tłumaczyć fakt, że w Polsce w okresie przeprowadzania radykalnych reform protekcjonizm zarówno społeczny, jak i państwowy gwałtownie zmalał, ponieważ reformatorzy kierowali się linią liberalną, która przewiduje obniżenie obciążenia budżetu zbyt wysokimi świadczeniami socjalnymi i państwową kuratelą. Stąd protekcjonizm socjalny mimo wszystko nie powrócił do poprzedniego poziomu – zdarzyły się jedynie pewne krótkotrwałe skoki;

ogólnie rzecz biorąc, systematycznie się zmniejszał, zaczynając od 2011 do 2016 roku, co również może wyjaśniać aktywizację oczekiwań populistycznych ludności Polski, które uwarunkowały wsparcie partii populistycznej[10]. Jednocześnie wyjaśnienie wpływu poziomu dochodów obywateli i stopy bezrobocia na poparcie partii populistycznej polega na tym, że poziom dochodów jest decydujący dla dobrobytu, toteż jego zmniejszenie doprowadza do odczucia kryzysu, co będzie sprzyjało powstaniu populizmu i głosowaniu na partie populistyczne. Zgodnie z teorią populizmu, powstaje on w warunkach kryzysu. Stopa bezrobocia jest nierozwiązanym problemem dla polskiego społeczeństwa, ponieważ głównymi jego czynnikami były radykalne reformy, w szczególności prywatyzacja przedsiębiorstw państwowych i masowe zwolnienia, a także nierównomierność rozwoju regionów Polski, związana z rozmieszczeniem obiektów przemysłowych, w których mieszkańcy mogli znaleźć pracę. Należy również odnotować, że aktywność pracodawców jest skupiona wokół stolicy i dużych miast. W efekcie bezrobotni obywatele odczuwają niesprawiedliwość, co skłania ich do głosowania na partie populistyczne.

Liberalny kurs reform, który sprzyjał odnowieniu i rozwojowi gospodarki w Polsce na początku transformacji kraju, przyczynił się zarazem do powstania wielu nierozstrzygniętych problemów. Są to w szczególności kwestie bezrobocia i systemu świadczeń społecznych. Co więcej, gwałtowna liberalizacja gospodarcza Polski nie odpowiadała zmiennej wartości wyznawanych przez obywateli, toteż w ciągu całego okresu niepodległości Polski istniały i istnieją oczekiwania populistyczne, uwarunkowane czynnikami społeczno-ekonomicznymi, co z kolei determinuje poparcie dla partii populistycznych. Istnieją jednak pewne przesunięcia w kierunku akceptacji gospodarki liberalnej, widać to w protestach przeciw niektórym działaniom partii Prawo i Sprawiedliwość, które są dowodem dostrzeżenia przez pewną grupę ludzi zagrożenia dla gospodarki państwa w populizmie partii.

Czynniki społeczno-ekonomiczne determinują zatem populizm w polskim społeczeństwie, co zgadza się także z teorią populizmu politycznego D. Asemuhlu, K. Sonina i G. Jegorowa. Znaczenie dla powstania populizmu mają także kwestie nacjonalizmu, imigrantów i zachowania polskiej identyczności, jednakże to czynniki społeczno-ekonomiczne są podstawą dla powstania tego nurtu. Co więcej, radykalne reformy, które sprzyjały rozwojowi gospodarki Polski na początku transformacji, nie zostały zakończone do czasów współczesnych, co także miało wpływ na rozszerzenie się tego prądu politycznego, który stał się stałym elementem polityki polskiej. Jednocześnie kurs liberalny, który na początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku przewidywał zmniejszenie obciążenia gospodarki na wydatki socjalne, sprzyjał temu, że im mniejsze były świadczenia społeczne, tym bardziej wzrastały nastroje populistyczne oraz poparcie dla partii populistycznych.

[10] *Eurostat Social Protectional*, http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1& language=en&pcode=tps00098&plugin=1, inf. z 14.04.2017.

### Rumunia

Wyniki analizy regresywnej pod kątem wpływu czynników społeczno-ekonomicznych na powstanie populizmu w Rumunii wskazują na to, że współczynnik determinacji dorównuje 0,737 na poziomie znaczności 0,05. To oznacza, że 73,7% zmienności poziomu wsparcia partii populistycznej Wielka Rumunia jest określone czynnikami społeczno-ekonomicznymi, w szczególności takimi, jak protekcjonizm społeczny (wydatki państwa na sferę społeczną) i poziom dochodów obywateli oraz indeks Giniego (różnica w dochodach między bogatymi a biednymi). Jeśli rozpatrzeć wpływ każdej zmiennej niezależnej, to protekcjonizm społeczny dorównuje współczynnikowi 0,756. To wskazuje na silny związek między poziomem wsparcia partii populistycznej a wydatkami państwa na świadczenia socjalne. Wskaźnik poziomu dochodów ludności dorównuje współczynnikowi 0,789, a indeks Giniego – współczynnikowi -0,608 (tab. 2). To potwierdza istnienie w społeczeństwie Rumunii dotychczas nierozstrzygniętych kwestii, takich jak ubezpieczenie społeczne i stabilność gospodarki. Znaczna część ludności Rumunii żyje w stanie ubóstwa. Jak widać w tabeli 2, poziom ubóstwa od 2004 roku się obniżał, lecz do tej pory pozostaje na wysokim poziomie – 39% ludności znajdują się w stanie ubóstwa[11].

Tabela 2. Wyniki analizy regresywnej dla Rumunii

| **Czynniki**[a] | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| Model | | Czynniki niestandaryzowane | | Czynniki standaryzowane | t | WP* |
| | | B | Granica błędu | Beta | | |
| 1 | (Stały) | -16,886 | 6,130 | | -2,755 | 0,020 |
| | Poziom dochodów | 3,085 | 0,844 | 0,756 | 3,657 | 0,004 |
| 2 | (Stały) | -66,449 | 21,509 | | -3,089 | 0,013 |
| | Poziom dochodów | 5,843 | 1,356 | 1,433 | 4,308 | 0,002 |
| | Protekcjonizm socjalny | 2,021 | 0,852 | 0,789 | 2,371 | 0,042 |

[a] Zależna zmienna: ranking partii Wielka Rumunia.

*WP – współczynnik prawdopodobieństwa.

Źródło: Opracowanie własne autora na podstawie danych Eurostat, http://ec.europa.eu/eurostat/data/database (stopa bezrobocia, poziom względnego ubóstwa, poziom dochodów obywateli na jedną osobę, środki państwowe przeznaczone na politykę socjalną w stosunku do PKB) oraz Trading Economics, https://tradingeconomics.com/romania/gini-index-wb-data.html, (indeks Giniego), Electoral Geography of Romania (ranking partii) przez analizę regresywną w programie statystycznym SPSS.

[11] *Eurostat Social Protectional*, http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tps00098&plugin=1, inf. z 14.04.2017.

Zatem poparcie partii populistycznej wśród ludności rumuńskiej było naturalne, ponieważ warunki społeczno-ekonomiczne stwarzały oczekiwania populistyczne – im więcej partia manipuluje problemem niskiego poziomu życia obywateli, wskazując na to, że to obóz władzy oraz węgierska mniejszość narodowa są przyczynami ekonomicznej i społecznej niestabilności Rumunii, tym bardziej sprzyja to jej poparciu. Jednak zaczynając od 2008 roku, partia polityczna utraciła możliwość wejścia do parlamentu Rumunii wskutek gwałtownego spadku rankingu. Można to wyjaśniać tym, że w społeczeństwie istnieją oczekiwania populistyczne, niemniej jednak zaufanie do partii, która nie dotrzymuje obietnicy w kwestii rozwiązania problemów społeczno-ekonomicznych, spada na tle retoryki populistycznej eksprezydenta Rumunii Traiana Băsescu. Od 2004 do 2014 roku piastował on urząd prezydenta i posługiwał się retoryką populistyczną, która dotyczyła polityki społeczno-ekonomicznej, w szczególności w kwestii dochodów obywateli i nierówności tych dochodów. W wyniku tego partia populistyczna Wielka Rumunia mogła stracić pozycję w rankingu, lecz na tle ogólnego trendu istnienia oczekiwań populistycznych ludności i retoryki Băsescu w stronę polityki socjalnej wpływ czynników społeczno-ekonomicznych na poparcie partii populistycznej się utrzymał[12]. Ze względu na silny wpływ wskaźników poziom dochodów i indeks Giniego można stwierdzić, że czynniki społeczno-ekonomiczne są podstawą powstania populizmu w Rumunii. Szczególnie współczynnik determinacji indeksu Giniego jest ujemny, co wskazuje na zwiększenie indeksu, co z kolei oznacza zwiększenie różnicy między dochodami bogatych i biednych oraz w konsekwencji zwiększenie poparcia partii populistycznej[13].

W tabeli 2 można wyczytać wynik zmniejszenia indeksu Giniego, co oznacza zmniejszenie różnicy między dochodami bogatych i biednych, co z kolei skutkuje zmniejszeniem poparcia dla partii populistycznej, niemniej jednak poziom dochodów ludności ma wpływ na poparcie populizmu, stąd poziom ubóstwa wskazuje na to, że dochody nie odpowiadają wysokiemu poziomowi dobrobytu.

Zatem w przypadku Rumunii czynniki społeczno-ekonomiczne wpływają na powstanie populizmu. To potwierdza teorię populizmu D. Asemohlu, K.Sonina i G. Jegorowa. Jednak, jeśli spojrzeć na protekcjonizm socjalny w Rumunii, to zaczynając od 2004 roku, można zauważyć zwiększenie wielkości budżetu na zakres socjalny. To spowodowało poparcie dla partii populistycznej, ponieważ obywatele w celu podwyższenia swojego dochodu polegali na zwiększeniu wypłat socjalnych. Jednak od 2009 roku trwa obniżenie kosztów, natomiast spadek poparcia dla partii populistycznej nie zachodzi[14]. W takim przypadku ci obywatele, którzy liczyli na to, że partie, które będą proponowały zwiększenie wypłat socjalnych, otrzymają wysoki ranking, się zawiedli.

[12] *Electorial Geography of Romania*, https://www.electoralgeography.com/new/ru/category/countries/r/romania, inf. z 14.08.2016.

[13] *The World Bank. GINI indeks*, http://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI, inf. z 14.04.2017.

[14] *Eurostat Social Protectional*, http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tps00098&plugin=1, inf. z 14.04.2017.

Oczywiste staje się to, że w planie społeczno-ekonomicznym Rumunia zaczyna odchodzić od głosowania na populistów; partia Związek Socjalno-Liberalny, która sformowała rząd, przeprowadza szybkie reformy ekonomiczne, co umożliwia rozwój gospodarki, co z kolei wpływa na zwiększenie dochodów obywateli i zmniejszenie stopy bezrobocia. Partia nie przeprowadza populistycznej polityki ekonomicznej, a obywatele na tle polepszania warunków społeczno-ekonomicznych zrezygnowali z głosowania na populistów. Jednak dla ostatecznego potwierdzenia tej tezy należy jeszcze sprawdzić wpływ czynników politycznych na powstanie populizmu w Rumunii.

### Ukraina

Wyniki analizy regresywnej w kwestii wpływu czynników społeczno-ekonomicznych na powstanie populizmu demonstrują, że współczynnik determinacji dorównuje 0,530 na poziomie znaczności 0,01, a to oznacza, że 53% zmienności poziomu wsparcia partii populistycznej określają czynniki społeczno-ekonomiczne. W szczególności taki wskaźnik, jak poziom dochodów ludności, przedstawia współczynnik determinacji na poziomie 0,78, co mówi o silnym związku między poziomem dochodów a rankingiem partii populistycznej Batkiwszczyna (tab. 3).

Tabela 2. Wyniki analizy regresywnej dla Ukrainy

| Czynniki[a] | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| Model | | Czynniki niestandaryzowane | | Czynniki standaryzowane | t | WP* |
| | | B | Granica błędu | Beta | | |
| 1 | (Stały) | -14,573 | 10,744 | | -1,356 | 0,208 |
| | Poziom dochodów | 0,320 | 0,100 | 0,728 | 3,188 | 0,011 |

[a] Zależna zmienna: ranking partii Batkiwszczyna.

*WP – współczynnik prawdopodobieństwa.

Źródło: Opracowanie własne autora na podstawie danych Ukrstat, http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/oper_new.html, Рахункова палата України, http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/category/16748561 (stopa bezrobocia, poziom względnego ubóstwa, poziom dochodów obywateli na jedną osobę, środki państwowe przeznaczone na politykę socjalną w stosunku do PKB) oraz Trading Economics, https://tradingeconomics.com/ukraine/gini-index-wb-data.html, (indeks Giniego), Electoral Geography of Ukraine (ranking partii) przez analizę regresywną w programie statystycznym SPSS.

Wyjaśnieniem wpływu poziomu dochodów na poparcie partii populistycznej może być to, że Ukraina, zaczynając od początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku, znajduje się w kryzysie ekonomicznym, którego nie rozwiązał żaden z rządów. Wzrost dochodów obywateli ukraińskich odbywał się na podstawie zwiększenia wypłat socjalnych, co można zobaczyć na wykresie 1.

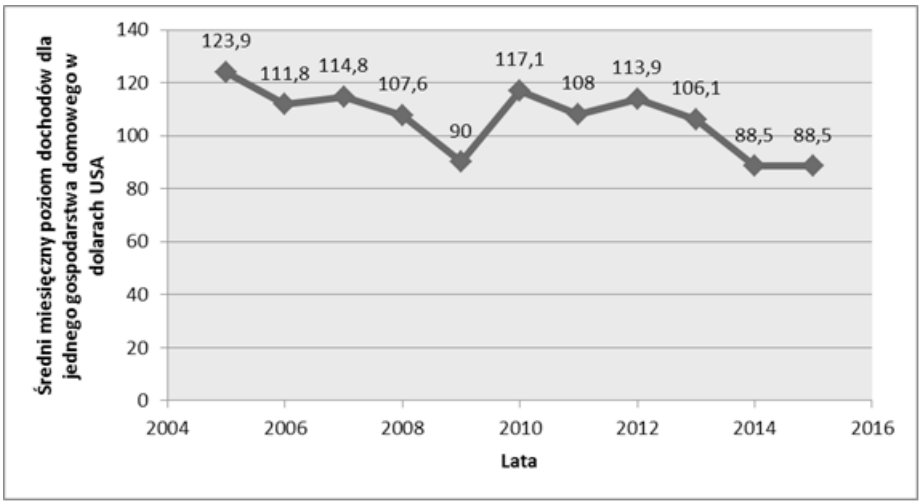


Wykres 1. Poziom dochodów ludności Ukrainy[15].

W trakcie rządów Julii Tymoszenko, Mykoły Azarowa zwiększono wydatki na cele socjalne, co powołało wzrost dochodów obywateli (wyk. 2).

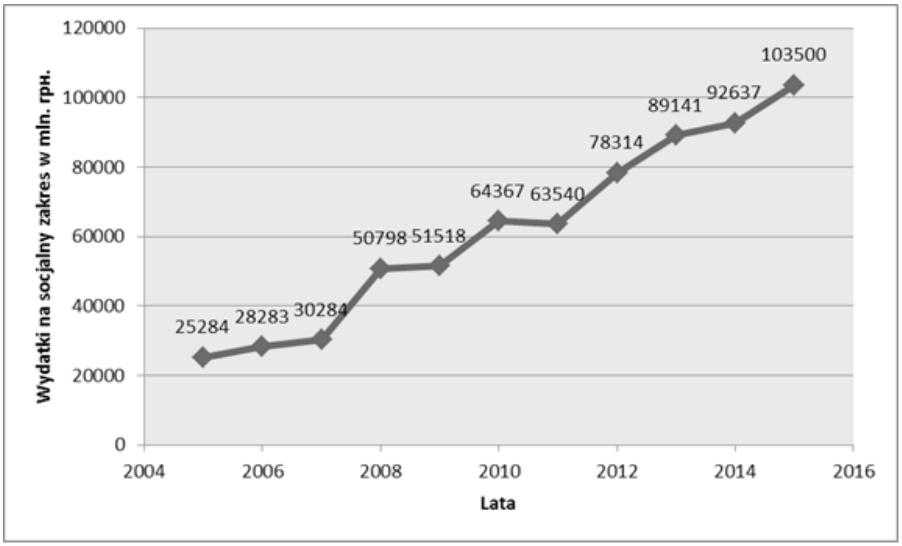


Wykres 2. Wydatki budżetu Ukrainy na cele socjalne[16].

[15] *The World Bank database of Ukraine*, http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&country=UKR, inf. z 14.04.2017.

[16] *Рахункова палат України*, http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/category/16748561, inf. z 14.04.2017

Zarówno Julia Tymoszenko, jak i Mykoła Azarow zwiększyli wydatki socjalne w celu utrzymania rankingu swoich partii[17]. Zatem dochody ludności Ukrainy, których znaczną część zajmują wypłaty socjalne, decydują o poparciu dla partii populistycznej albo tych partii, które proponują zwiększenie wydatków socjalnych. Powstaje sytuacja zwiększenia wydatków socjalnych, co może doprowadzić do powstania zjawiska, o którym pisał ukraiński socjolog Jewhen Hołowacha. Powstanie warstwy „socjalnych utrzymanków" jest związane z tym, że każdy z rządów Ukrainy przeprowadza populistyczną politykę ekonomiczną, co oznacza zwiększenie wydatków na zakres socjalny, lecz bez realnego wzmacniania rozwoju gospodarki[18]. W efekcie warstwa społeczeństwa pozostająca na utrzymaniu socjalnym będzie zawsze popierała partię populistyczną, ponieważ partia proponuje zwiększenie wydatków socjalnych. Jeśli popatrzeć na wydatki socjalne, zaczynając od 2004 roku, to można zauważyć ich wzrost, co negatywnie wpływa na rozwój gospodarki Ukrainy[19]. W wyniku tego powstają oczekiwania populistyczne co do zwiększenia tych wydatków, a to z kolei doprowadza do podwyższenia rankingu partii populistycznej Batkiwszczyna. Partia zaproponowała podwyższenie świadczeń socjalnych, nie zważając na to, że w 2014 roku doszło do spadku jej poparcia z powodu niezdolności rządu do przeprowadzenia reform, na co wpływ miał kryzys socjalny i ekonomiczny, który powstał po 2013 roku w obliczu wojny. Mogli oni liczyć na swój stały elektorat, tj. poparcie warstw społeczeństwa, będących „socjalnymi utrzymankami", gotowych poprzeć dowolną inicjatywę partii populistycznej w temacie zwiększenia świadczeń socjalnych, nie zważając na wcześniejszą działalność partii.

Ranking Partii Radykalnej Laszki jest budowany na innych czynnikach niż społeczno-ekonomiczny, ponieważ partia weszła do parlamentu dopiero w 2014 roku. Podobna sytuacja miała miejsce w przypadku zarówno partii BPP „Solidarność", jak i partii Blok Opozycyjny, które nie przejawiają retoryki populistycznej, kierunkiem ich retoryki ogólnej jest rozwiązanie kwestii politycznych, w szczególności zakończenie konfliktu na Donbasie, a dopiero w dalszej kolejności zwiększenie wydatków socjalnych. Czynniki polityczne zostaną pominięte w niniejszym omówieniu.

Wyniki regresywnej analizy pokazują, że w przypadku Radykalnej Partii Laszki współczynnik determinacji dorównuje 0,68, a to oznacza, że 68% zmienności poziomu poparcia partii populistycznej określono czynnikami społeczno-ekonomicznymi. Można wysnuć wniosek, że kryzys ekonomiczny w 2014 roku i konflikt wojskowy sprzyjał temu, by ludzie wspierali retorykę partii populistycznej, która proponuje szybkie rozwiązanie problemów. Co więcej, wyjaśnieniem podwyższenia miejsca w rankingu partii może być istnienie w społeczeństwie „socjalnych utrzymanków", którzy oczekują podwyższenia wypłat socjalnych.

---

[17] *Тимошенко підвищила пенсії*, http://gazeta.ua/articles/politics/_timoshenko-pidvischila-pensiyi/240376, inf. z 14.04.2017.

[18] Є. Головаха, *Масові субсидії породжуватимуть покоління утриманців*, http://tyzhden.ua/Politics/161945, inf. z 14.04.2017.

[19] *Рахункова палат України*, http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/category/16748561, inf. z 14.04.2017.

W przypadku partii BPP „Solidarność" wyniki analizy regresywnej wskazują na to, że żadnego związku między rankingiem partii i wskaźnikami społeczno-ekonomicznymi, tj.: stopa bezrobocia, poziom dochodów i poziom ubóstwa, nie ma. Zatem ludność kierowała się innymi motywami głosowania na partię, m.in. czynnikami politycznymi, które również wskazują na to, że retoryka populistyczna partii otrzymała wsparcie dzięki deklaracji rozwiązania kwestii konfliktu na Donbasie i innych problemów politycznych.

Przypadek Ukrainy w kontekście wpływu wskaźników społeczno-ekonomicznych na poparcie partii populistycznych wskazuje na to, że poziom dochodów i zwiększenia wydatków socjalnych od początku uzyskania niepodległości Ukrainy stwarza korzystne warunki dla powstania populizmu. W takiej sytuacji poziom dochodów nieuchronnie się obniża, ponieważ inflacja zmniejsza realny dochód obywateli, a świadczenia socjalne stanowią ćwierć dochodów ludności Ukrainy. Jest to znaczący wpływ do zabezpieczenia dobrobytu ludności, która jest zainteresowana zwiększeniem świadczeń socjalnych.

Podsumowując, czynniki społeczno-ekonomiczne wpływają na powstanie populizmu w trzech badanych krajach, jednak każdy przypadek demonstruje swój model wpływu tych czynników. Dla Polski ważną rolę odgrywa kwestia świadczeń socjalnych, w szczególności ich zmniejszenie, a także problem bezrobocia, który dotychczas nie został w całości rozwiązany. W niektórych regionach w latach 2002–2018 stopa bezrobocia Polski wahała się od 12,2% do 22%[20]. Jednak wszystko opiera się na tym, że wydatki socjalne w liberalnym modelu gospodarki, który obrała Polska podczas przeprowadzenia szybkich reform ekonomicznych, się zmniejszały. Doprowadziło to do powstania oczekiwań populistycznych ludności, która odczuwa kryzys bezrobocia i dochodów. Sprzyjało to dojściu do władzy partii populistycznej Prawo i Sprawiedliwość, gdyż zaproponowała ona zwiększenie świadczeń socjalnych. Jednocześnie taki przypadek miał miejsce już w latach 2006–2008, kiedy partia Prawo i Sprawiedliwość oraz partia Samoobrona, prowadząc populistyczną politykę ekonomiczną, wytworzyły częściowy kryzys ekonomiczny, przez co następne wybory wygrała partia Platforma Obywatelska, która sprzyjała rozwojowi gospodarki. Partia zmniejszała wydatki socjalne, w wyniku czego wytworzyły się oczekiwania populistyczne w temacie zachowania albo zwiększenia wypłat socjalnych dla ludności. Zatem zwiększenie świadczeń socjalnych i poziomu dochodów w Polsce będzie gwarancją zmniejszenia poziomu wsparcia partii populistycznej.

W przypadku Rumunii czynniki społeczno-ekonomiczne również odgrywają znaczącą rolę w powstaniu populizmu, pomimo że partia populistyczna Wielka Rumunia już nie weszła do parlamentu i w swoim programie wykorzystuje retorykę nacjona-

[20] Bezrobotni oraz stopa bezrobocia wg województw, podregionów i powiatów w latach 2002-2018 (GUS), https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/bezrobocie-rejestrowane/bezrobotni-oraz-stopa-bezrobocia-wg-wojewodztw-podregionow-i-powiatow---styczen-grudzien-2002-r,2,1.html, inf. z 09.06.2018.

listyczną. Czynnik zwiększenia wydatków socjalnych również wpływa na powstanie populizmu. W przypadku Rumunii zwiększenie świadczeń socjalnych wywoływało zwiększenie poparcia partii populistycznej, ponieważ poziom dochodów ludności nie jest wysoki. Ponad 39% obywateli znajduje się na granicy ubóstwa, toteż stałe proponowanie przez partie populistyczne podwyższania wydatków socjalnych, bez realnego rozwoju gospodarki, doprowadziło do późniejszego wzrostu oczekiwań świadczeń socjalnych ze strony państwa dla obywateli[21]. Wpływ na taki stan rzeczy miał także wynik wskaźnika indeks Giniego, według którego wzrost dystansu między dochodami bogatych i biednych spowodował zwiększenie wsparcia partii populistycznej Wielka Rumunia, i retoryka populistyczna prezydenta Traiana Băsescu, który do końca swojej ostatniej kadencji wspierał nastroje populistyczne. W 2012 roku nastąpiły zmiany w społeczeństwie rumuńskim i partia Związek Socjalno-Liberalny, która sformowała rząd, rozpoczęła reformy ekonomiczne, co spowodowało co prawda obniżenie wydatków socjalnych, ale i rozwój gospodarki kraju. W wyniku tego poparcie partii Wielkiej Rumunii spadło do minimum, tak samo jak poparcie dla eksprezydenta T. Băsescu; ludność wraz z rozwojem gospodarki zwiększa swoje dochody oraz siłę nabywczą.

W przypadku Ukrainy czynniki społeczno-ekonomiczne również odegrały kluczową rolę, ponieważ główny problem – zmniejszenie dochodów ludności – sprzyja wspieraniu partii populistycznej. Co więcej, na Ukrainie od lat dziewięćdziesiątych XX wieku odbywa się stałe zwiększenie wydatków socjalnych, co stworzyło grupę społeczną „socjalni utrzymankowie", którzy gotowi są wpierać dowolną partię populistyczną, która zaproponuje zwiększenie świadczeń socjalnych. Jednocześnie takie zachowanie objaśnia się tym, że świadczenia socjalne są głównym źródłem dochodów ludności ukraińskiej, a realny poziom dochodów zmniejsza się przez inflację. Ważnym czynnikiem jest również determinant polityczny, jak w przypadku BPP „Solidarność", która zapowiedziała szybkie rozwiązanie konfliktu zbrojnego i powrót okupowanych przez Rosję terytoriów.

**Streszczenie:** Podstawową przyczyną rozwoju populizmu w krajach Europy Środkowo-Wschodniej są czynniki społeczno-ekonomiczne. W krajach takich, jak Ukraina i Polska, mieszkańcy, przyzwyczajeni do protekcjonizmu państwowego, są szczególnie podatni na populizm. W przypadku Polski obniżenie świadczeń socjalnych powoduje wzrost pupulizmu, podczas gdy na Ukrainie przeciwnie – to zwiększenie świadczeń socjalnych prowadzi do wzrostu pupulizmu. W Rumunii taki wpływ czynników społeczno-ekonomicznych zmniejszył się dzięki przeprowadzonym reformom ekonomicznym oraz rozwojowi gospodarki. Nie oznacza to, że w Rumunii jest wyższy poziom rozwoju gospodarczego niż w Polsce lub na Ukrainie, lecz jedynie to, że kluczową rolę w powstaniu populizmu odegrały tam czynniki polityczne. Czynniki społeczno-ekonomiczne są zatem podstawą do powstania populizmu w krajach Europy

[21] Eurostat: People at risk of poverty or social exclusion, http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&pcode=sdg_01_10&language=en, inf. z 09.06.2018.

Środkowo-Wschodniej. Co więcej – niezależnie od ekonomicznego czy politycznego stopnia rozwoju kraju, gdyż ludność w takich krajach, jak Ukraina i Polska, kieruje się kwestią protekcjonizmu państwowego w kwestii świadczeń społecznych. Dla Rumunii wpływ wskaźników społeczno-ekonomicznych na wzrost populizmu zmalał po przeprowadzeniu reform ekonomicznych, co doprowadziło do rozwoju gospodarki. Dowolne przemiany społeczno-ekonomiczne we wszystkich krajach będą wpływały na późniejsze istnienie oczekiwań populistycznych ludności, co prowadzi do wzrostu populizmu, nawet jeśli czynnikami pierwszymi populizmu będą czynniki polityczne.
**Słowa kluczowe:** populizm, Europa Środkowo-Wschodnia, partie populistyczne, protekcjonizm państwowy, ekonomika populizmu

## The rise of populism in Central and Eastern Europe: analysis of social-economic factors

**Abstract:** Social-economic factors in the countries of Central and Eastern Europe are the basis for the emergence of populism. It was investigated that in the countries such as Ukraine and Poland, the population, accustomed to state protectionism, are particularly vulnerable to populism. In the case of Poland the reduction of social benefits results in increased populism whereas in Ukraine it works the opposite way – an increase in social services would lead to increased social populism. In Romania, such an impact of social-economic factors decreased as a result of the introduced economic reforms and development of the country's economy in general. This does not mean that Romania is better economically developed than Poland or Ukraine. The example of Romania only demonstrates that political factors were of the key importance for the rise of populism. Social-economic factors are therefore the basis for the emergence of populism in the countries of Central and Eastern Europe. Moreover, it happens regardless of the economic or political degree of development of the country because people in countries such as Ukraine and Poland are guided by the issue of state protection when it comes to social benefits. For Romania, the impact of social-economic indicators on populism declined after the introduction of economic reforms, which ultimately led to the development of the economy. In fact, various social-economic transformations in all countries will affect the later existence of populist expectations leading to a rise in populism, even if the political factors will be the primary drivers of populism.
**Keywords:** populism, Central and Eastern Europe, populist parties, state protectionism, economics of populism

## Рост популизма в Центральной и Восточной Европе: анализ социально-экономических факторов

**Аннотация:** Основной причиной роста популизма в странах Центрально-Восточной Европы являются социально-экономические факторы. В таких странах как Украина и Польша жители склонны к государственному протекционизму и особенно податливы на популизм. В случае Польши снижение социальных расходов влечет рост популизма, тогда как в случае Украины наоборот – увеличение социальных расходов ведет к росту популизму. В Румынии такое влияние общественно-экономических факторов уменьшилось благодаря проведенным экономическим реформам. Но это не означает, что в Румынии высший уровень экономического развития, чем в Польше или в Украине, там всего лишь ключевую роль в возникновении популизма сыграли

политические факторы. Следовательно, общественно-экономические факторы есть основанием к возникновению популизма в странах Центрально-Восточной Европы. Более того, независимо от экономического или политического уровня развития страны, население в таких странах как Украина и Польша руководствуется вопросом государственного протекционизма в области социальных расходов. Для Румынии такое влияние социально-экономических показателей на рост популизма уменьшилось на фоне проведения экономических реформ, что привело к развитию экономики. Но произвольные социально-экономические изменения во всех странах будут влиять на более позднее существование популистских ожиданий населения, что приведет к росту популизма, даже если начальными факторами популизма будут факторы политические.
**Ключевые слова:** популизм, Центрально-Восточная Европа, популистские партии, государственный протектционизм, экономика популизма

## Bibliografia

### Monografie i artykuły

Acemoglu D., Sonin K., Egorov G., *A political theory of populism*, Cambridge 2011.

Canovan M., *Populism*, New York 1981.

Dornbusch R., Edwards S., *The Macroeconomics of Populism*, Chicago 1991.

Ionescu G., *Populism: Its Meanings and National Characteristics*, London 1969.

Mudde C., *The populist radical right: a pathological normalcy*, Malmo: Malmo Institute for Studies of Migration, Diversity and Welfare (MIM) and Department of International Migration and Ethnic Relations (IMER) Malmo University, Malmo 2008.

### Źródła internetowe

Eurostat, http://ec.europa.eu/eurostat

Mény Y., http://www.palgrave.com/page/detail/democracies-and-the-populist-challenge-yves-meny/?isb=9780333970041

The World Bank, http://www.worldbank.org

Tranding economics, https://tradingeconomics.com

Газета «Дзеркало тижня», http://dt.ua

Журнал Тиждень, http://tyzhden.ua

Рахункова палата України, http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/index

DOI:10.17951/we.2017.3.2.153. | Wschód Europy • Восток Европы • East of Europe vol 3, 2 / 2017

Łukasz Wojcieszak
Politechnika Świętokrzyska, Polska

# Perspektywa członkostwa Białorusi w Światowej Organizacji Handlu

## Wprowadzenie

Republika Białorusi od lat nie tylko pozostaje na uboczu procesów integracyjnych, jakie zachodzą w Europie (nie jest członkiem ani Unii Europejskiej, ani Rady Europy), lecz także, jako jedno z niewielu państw na świecie, nie partycypuje w Światowej Organizacji Handlu. W XXI wieku do WTO przyjęto takie państwa, jak Rosja czy Chiny, w których niegdyś istniała gospodarka centralnie sterowana, jednak późniejsze przemiany zniosły wiele regulacji krępujących liberalizację w sferze ekonomicznej.

Białoruś nie zdecydowała się jednak na daleko idące przemiany gospodarcze, co kłóci się z wymogami stawianymi przez WTO. Kładą one nacisk na zredukowanie roli państwa w gospodarce i zwiększenie zakresu wolności w gospodarce. Zasadnicze znaczenie ma dostosowanie wewnętrznego ustawodawstwa do norm wyznaczonych przez WTO.

Pomimo deklarowanej chęci partycypacji w WTO, Białoruś nie czyni wystarczająco wiele, aby zostać członkiem tej organizacji. Jednocześnie jednak od 2013 roku, po wznowieniu negocjacji w sprawie akcesji, wydaje się, że perspektywa członkostwa Białorusi w WTO znów uległa przybliżeniu i jest bardziej realna, pomimo zaniechania większych prorynkowych przemian w gospodarce.

Celem artykułu jest próba odpowiedzi na pytanie, czy Białoruś może się stać członkiem WTO. Można postawić tezę, że dotychczasowe działania Białorusi, nakierowane na przystąpienie do WTO, nie dowodzą zaangażowania tego państwa w szybkie osiągnięcie wyznaczonego celu. Należy zadać pytanie, jakie są bariery na drodze do członkostwa Białorusi w WTO. Ważne jest również postawienie pytania o wpływ akcesji Rosji do WTO na Białoruś. Ostatnie pytanie dotyczy wreszcie kwestii, czy w przewidywalnej przyszłości Białoruś ma szansę na członkostwo w WTO.

## Znaczenie Światowej Organizacji Handlu

Światowa Organizacja Handlu powstała w 1995 roku z przekształcenia swojej poprzedniczki – GATT[1] (Układ Ogólny w sprawie Taryf Celnych i Handlu). Zasadniczym celem WTO jest stanowienie zasad handlu na świecie, rozwój wielostronnych porozumień handlowych oraz zmniejszanie ograniczeń handlowych. Pod koniec 2016 roku do WTO należały 164 państwa, które wytwarzały ok. 99% światowego PKB oraz odpowiadały za podobną wielkość światowego handlu. W fazie negocjacji znajduje się 20 państw, w tym Białoruś, natomiast 14 państw nie wyraża zainteresowania współpracą z WTO[2]. Światowa Organizacja Handlu posiada – w przeciwieństwie do GATT – osobowość prawną. W ramach WTO odbywają się kilkuletnie rundy wielostronnych negocjacji handlowych, mające na celu w szczególności liberalizację handlu światowego. Główne obszary negocjacyjne WTO to m.in.: rolnictwo, dostęp do rynku dla towarów nierolnych, handel usługami, zasady WTO, ochrona praw własności intelektualnej, rozstrzyganie sporów, handel i środowisko oraz ułatwienia w handlu światowym[3].

W sytuacji gdy państwa znajdują się w obliczu barier handlowych i dążą do ich zmniejszenia, proces negocjacji może pomóc otworzyć rynki handlowe. WTO dąży jednak nie tylko do otwierania rynków, gdyż w pewnych okolicznościach zasady nią rządzące wspierają utrzymywanie barier handlowych. Porozumienia WTO, wiążące rządy poszczególnych państw, stanowią prawne podstawy handlu międzynarodowego, zachowujące politykę handlową w uzgodnionych granicach. Ich celem jest pomoc producentom towarów i usług, eksporterom i importerom w prowadzeniu działalności, a jednocześnie umożliwienie rządom realizację celów społecznych i środowiskowych. Kluczowe znaczenie ma jednak wspomaganie możliwie swobodnego obrotu handlowego, co jest bardzo ważne dla rozwoju gospodarczego. Pociąga to za sobą zapewnienie osobom fizycznym, przedsiębiorstwom i rządom wiedzy na temat reguł handlowych na podstawie stosunkowo przejrzystych i przewidywalnych warunków działania[4].

W roku 2011 do WTO przystąpiła Rosja, co zmusiło pozostałych członków Unii Celnej Białorusi, Rosji i Kazachstanu do automatycznego zastosowania się do liberalizacji handlu prowadzonej przez Rosję zgodnie z zobowiązaniami wynikającymi z członkostwa w WTO. Warto jednak zaznaczyć, że dostęp do pewnych, szczególnie wrażliwych dla Rosji rynków dóbr i usług został objęty okresem przejściowym. Białoruś jest narażona na negatywne skutki przystąpienia Rosji do WTO, nie otrzymując przy tym w zamian żadnych korzyści. W odróżnieniu od dóbr produkowanych w Rosji dobra wytworzone na Białorusi nie mają łatwiejszego dostępu do rynków zagranicznych, a ona sama nie ma prawa do korzystania z legislacji WTO w kwestiach spornych z innymi krajami. W wyniku akcesji Rosji wzrosło natężenie konkurencji w całej Unii Celnej (a obecnie Euro-

[1] Układ Ogólny w sprawie Taryf Celnych i Handlu (GATT) wszedł w życie 1 stycznia 1948 roku.

[2] A. Alachnovič, *Długa droga Białorusi do WTO*, ObserwatorFinansowy.pl, inf. z 06.08.2015, https://www.obserwatorfinansowy.pl/tematyka/makroekonomia/bialorus-wto, inf. z 03.03.2017.

[3] *Światowa Organizacja Handlu*, Ministerstwo Spraw Zagranicznych RP, http://www.genewaonz.msz.gov.pl/pl/onz_w_genewie/wto, inf. z 04.03.2017.

[4] World Trade Organization, https://www.wto.org, inf. z 26.03.2017.

azjatyckiej Unii Gospodarczej), co przyczynia się do wypierania białoruskiej produkcji z rynku[5]. Białoruś współtworzyła w 2014 roku Euroazjatycką Unię Gospodarczą, która funkcjonuje na bazie zasad WTO. Realizuje także zobowiązania jej partnerów z EUG w ramach WTO w obszarach regulacji gospodarczych i handlu zagranicznego[6].

## Droga Białorusi do WTO

Zamiar przystąpienia do WTO Białoruś zgłosiła w 1993 roku, natomiast rozmowy negocjacyjne rozpoczęły się w 1997 roku. W kwietniu 2012 roku zastępca szefa białoruskiego MSZ, Aleksander Gurianow, poinformował, że Białoruś planuje wznowić indywidualne negocjacje dotyczące wstąpienia do WTO. Białoruski urzędnik podkreślił, że w sferze dostępu do rynku towarów strona białoruska oczekuje identycznych warunków akcesji do WTO jak te, które zostały wynegocjowane przez Rosję. Warto podkreślić, że rząd premiera Andreja Kobiakowa traktował negocjacje w sprawie przystąpienia do WTO jako jeden z priorytetowych kierunków[7]. W połowie lipca 2015 roku wiceminister spraw zagranicznych Białorusi, Aleksander Hurjanaŭ, ogłosił, że na ukończeniu są prace techniczne pozwalające w ciągu roku przystąpić temu państwu do Światowej Organizacji Handlu. Warto zaznaczyć, że ów minister przewidywał poprzednio przystąpienie Białorusi do WTO przed końcem 2013 roku. W 2005, 2010 i 2012 roku Białoruś obiecała dołączyć do światowej organizacji w ciągu jednego roku. Dla wielu państw cały proces akcesyjny dotychczas zajmował od 3 lat (w przypadku Kirgistanu) do 19 lat (w przypadku Rosji)[8].

Przez ponad 20 lat Białoruś uczestniczyła w licznych przedsięwzięciach mających na celu przybliżenie poziomu jej gospodarki do innych państw-członków WTO. Postępy Białorusi w dostosowaniu jej prawa do standardów tej organizacji ocenia Grupa Robocza ds. Przystąpienia Białorusi do WTO, składająca się z 41 państw. Grupa Robocza odbyła wiele formalnych spotkań w latach 1997–2005 oraz pięć nieformalnych rund konsultacji w latach 2006–2013. W latach 2008–2013 Konferencja Narodów Zjednoczonych ds. Handlu i Rozwoju (UNCTAD) oraz Biuro Krajowe w Białorusi Programu Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju (UNDP) zrealizowały projekt pomocy technicznej wspierające białoruskie starania o członkostwo w WTO. Warto zaznaczyć, że w grudniu 2014 roku rosyjski rząd zadekretował pomoc w wysokości 0,6 mln USD na wsparcie Białorusi w negocjacjach z WTO[9].

---

5 A. Alachnovič, *op. cit.*

6 *Opening Statement by first deputy Minister of Foreign Affairs of the Republic of Belarus h.e. mr. Andrei Yeudachenka*, 8th meeting of the working party on the accession of the Republic of Belarus to the WTO (Geneva, January 24, 2017), https://www.wto.org/english/news_e/news17_e/acc_blr_24jan17_e.pdf, inf. z 10.03.2017.

7 Ministerstwo Spraw Zagranicznych, http://www.informatorekonomiczny.msz.gov.pl/pl/europa/bialorus, inf. z 08.03.2017.

8 A. Alachnovič, *op. cit.*

9 *Ibidem*. Projekt składał się z wielu prac analitycznych, eksperckich pobytów studyjnych, wymiany doświadczeń, seminariów oraz okrągłych stołów. Inny mniejszy projekt zrealizowały w 2013 roku dwa niezależne think tanki: CASE oraz Instytut Prywatyzacji i Managementu w Mińsku. *Ibidem*.

Chociaż w dłuższym okresie konkurencja jest motorem napędowym innowacyjności i rozwoju gospodarki, to dla niezreformowanej gospodarki stanowi zagrożenie. Białoruskie władze są tego świadome, równocześnie nie są gotowe na daleko idące reformy gospodarcze. Bez głębokich reform strukturalnych Białoruś nie ma ani szans na wstąpienie do WTO, ani nie będzie mogła skorzystać na tym w przypadku hipotetycznego przystąpienia do organizacji. Po tylu latach braku zdecydowanych działań, państwa wchodzące w skład Grupy Roboczej ds. Przystąpienia Białorusi do WTO szczególnie USA oraz kraje UE, nie wierzą już w zapewnienia białoruskiego rządu o rychłej liberalizacji. W celu przyspieszenia negocjacji Białoruś musi zacząć realnie reformować i prywatyzować gospodarkę. W jej interesie jest najpierw zaawansowana transformacja gospodarki, w tym tzw. mała i duża prywatyzacja, a dopiero później negocjacje w sprawie przystąpienia do WTO[10].

W roku 2013 za przystąpieniem Białorusi do WTO opowiedziały się m.in.: Rosja, Chiny, Indie, Japonia, Korea Płd., Turcja i Australia, jednak kluczowe znaczenie będą mieć decyzje Unii Europejskiej oraz Stanów Zjednoczonych[11]. W listopadzie 2012 roku białoruski rząd otrzymał pozytywne sygnały w sprawie przystąpienia do WTO od UE i USA. Należy mieć na uwadze, iż Białoruś w istocie już stosuje poszczególne zasady WTO, ponieważ tworzy Unię Celną z Rosją. Do jej głównych zadań należą: liberalizacja międzynarodowego handlu dobrami i usługami, prowadzenie polityki inwestycyjnej wspierającej handel, rozstrzyganie sporów dotyczących wymiany handlowej oraz przestrzegania prawa własności intelektualnej. W grudniu 2012 roku o polskim poparciu członkostwa Białorusi w WTO poinformował Wiesław Pokładek, kierownik Wydziału Promocji Handlu i Inwestycji Ambasady RP na Białorusi. Jego zdaniem, przystąpienie Białorusi do WTO byłoby milowym krokiem w kierunku zwiększenia obrotów handlowych i inwestycyjnych między Polską i Białorusią[12].

## Perspektywy i przeszkody

Członkostwo Białorusi w WTO jest zatem związane z wieloma korzyściami wynikającymi przede wszystkim z szerokiego dostępu do zagranicznych towarów i z likwidacji barier w obrocie handlowym[13]. Możliwe członkostwo wpłynie na różne branże przemysłu Białorusi, choć oczywiście w różnym stopniu. Już w 2005 roku Ferdinand Pavel i Irina Tochitskaya stwierdzili, że głównymi towarami eksportowymi mogą być np.: ropa naftowa, węgiel i inne paliwa, jak również chemikalia i petrochemikalia. W szczególności korzyść płynęłaby z obniżonych podatków krajowych, zniesienia dotacji i przywilejów podatkowych; istotne jest poszerzenie podstawy opodatkowania i możliwość obniżenia średnich stawek podatku bezpośredniego. Co więcej, krajowe korekty opodatkowania

[10] *Ibidem*.

[11] A.M. Dyner, *Perspektywy członkostwa Białorusi w WTO*, „Biuletyn PISM" 31.07.2013, nr 79 (1055).

[12] *Mińsk powraca do negocjacji w sprawie przystąpienia do WTO*, Belsat TV, 25.02.2013, http://belsat.eu/pl/news/12755, inf. z 12.03.2017.

[13] И. Точицкая, *Последствия вступления России в ВТО для торговли Беларуси*, „Банкаўскі веснік", 07.10.2012, s. 38, https://www.nbrb.by/bv/articles/9463.pdf, inf. z 12.04.2017.

zawierają również ulgi w podatku wywozowym. Jednocześnie członkostwo powinno być też korzystne dla takich towarów, jak: drewno, wyroby z drewna, w tym papier, a także szkło, porcelana i fajans[14].

Na przeszkodzie członkostwu Białorusi w WTO stoi przede wszystkim brak postępów w liberalizacji i prywatyzacji gospodarki przez białoruskie władze. Zasadniczymi przeszkodami w negocjacjach Białorusi z WTO jest także zbyt duża ingerencja państwa w gospodarkę oraz nadmierne subsydiowanie rolnictwa. Problemem jest to, że sektor publiczny wytwarza 70% PKB, wiele przedsiębiorstw państwowych jest dotowanych z budżetu państwa, zaś przedsiębiorstwa prywatne nierzadko są dyskryminowane. Czynniki te oddalają w czasie członkostwo Białorusi w WTO[15]. Gospodarcza liberalizacja jest jednak o tyle problematyczna dla prezydenta Aleksandra Łukaszenki, że w istotny sposób ograniczyłaby jego władzę (oczywiście nie w takim stopniu jak liberalizacja polityczna).

Jak zauważył Bogdan Czerkas, określenie „białoruski cud gospodarczy" było swoistym paradoksem w kontekście relacji tego państwa z Federacją Rosyjską[16]. To Rosja od lat wspiera białoruską gospodarkę, finansując w dużym stopniu gospodarczy wzrost tego państwa i ratując je przed gospodarczą zapaścią. Rosyjskie dotacje przybierają przede wszystkim postać zaniżonych cen gazu i ropy, co pozwala Białorusi eksportować z dużym zyskiem wyroby petrochemiczne, nawozy i inne wyroby, których produkcja jest energochłonna (państwo w ten sposób może otrzymywać nawet ok. 5 mld USD dotacji rocznie, czyli dwukrotnie więcej niż proporcjonalnie do ludności Polska dostaje od Unii Europejskiej). Władze na Kremlu wspierają także Białoruś preferencyjnymi kredytami, czy to przez związane z Rosją banki, czy też kierowane przez nią międzynarodowe organizacje współpracy gospodarczej[17].

Białoruski przemysł w dużej mierze jest oparty na przestarzałych już technologiach, uniemożliwiających konkurowanie z wyrobami z Rosji czy nawet Kazachstanu. Znaczące jest także to, że wiele białoruskich przedsiębiorstw produkuje towary trafiające ostatecznie do magazynów, gdyż brakuje chętnych do ich zakupu. Podstawowym problemem pozostaje jednak to, że prezydent Łukaszenka „ręcznie steruje" gospodarką, mając duże możliwości ograniczenia popytu i inwestycji, aby dostosować je do możliwości finansowych państwa. W związku z tym, mimo pogarszającej się sytuacji (której

[14] F. Pavel, I. Tochitskaya, *The Economic Impact of Belarus' Accession to the WTO: A Quantitative Assessment*, IPM Research Center, 2005, http://pdc.ceu.hu/archive/00002761, inf. z 31.03.2017.

[15] A. Alachnovič, *op. cit.*

[16] Б. Черкас, *Российско-белорусские отношения в энергетической сфере*, [w:] *Polityka zagraniczna Federacji Rosyjskiej. Wybrane aspekty stosunków z Polską, Ukrainą i Białorusią*, red. L. Zyblikiewicz, M. Czajkowski, P. Bajor, Kraków 2010, s. 254.

[17] A. Pisalnik, J. Bielecki, K. Olszewska, M. Kruszewska-Mikucka, *Białoruski cud gospodarczy. Białoruś warta miliardy*, „Rzeczpospolita" 28.06.2013, http://www.rp.pl/artykul/1024541-Bialoruski-cud-gospodarczy--Bialorus-warta-miliardy.html#ap-1, inf. z 08.12.2016. Dotowany jest także transport miejski, darmowa pozostaje opieka zdrowotna i edukacja, a państwo zapewnia także rozbudowany system świadczeń socjalnych. *Ibidem*.

wyrazem były bezprecedensowe protesty społeczne w marcu 2017 roku), Białoruś nie musi więc zbankrutować, co stało się udziałem innych państw[18]. Centralne sterowanie gospodarką niewątpliwie stoi w sprzeczności z liberalizacją, istniejącą w państwach członkowskich WTO.

W kontekście sytuacji istniejącej na Białorusi należy stwierdzić, że gospodarki żadnego z państw członkowskich WTO nie można oceniać jak socjalistycznej. Sektor prywatny w każdym z państw byłego bloku socjalistycznego w momencie ich przystąpienia do WTO wytwarzał 50–75% PKB. W Chinach udział sektora prywatnego w czasie przystępowania tego państwa do WTO w 2001 roku wynosił 60–70%, czyli ponad dwukrotnie więcej niż obecnie na Białorusi. Udział sektora prywatnego w gospodarce nie jest co prawda jedynym wskaźnikiem mierzącym postęp w zakresie reform rynkowych, jednak z pewnością – w odniesieniu do Białorusi – wskaźnik ten dobrze odzwierciedla zakres transformacji w państwie. Szczególnie wrażliwym obszarem w negocjacjach o przystąpienie do WTO jest wsparcie rządowe dla rolnictwa. Chociaż rola tego sektora w gospodarce Białorusi malała – z 23% PKB w 1990 roku do 7% w 2013 roku (według białoruskiego urzędu statystycznego), to nadal odgrywa on ważną rolę w gospodarce[19].

Należy podkreślić, że na Białorusi rolnictwo nadal składa się w głównej mierze z kołchozów, które bez wsparcia rządowego byłyby skazane na bankructwo. Jedynie niewielka część przedsiębiorstw rolniczych mogłoby działać rentownie przy braku państwowych subsydiów. W ostatnich latach doszło do zmniejszenia subwencji dla rolnictwa, co należy uznać za krok we właściwym kierunku. Warto zaznaczyć, że w przypadku przystąpienia Białorusi do WTO rozmiar subwencji musiałby ulec dalszej znaczącej redukcji, jednak bez wcześniejszej liberalizacji i prywatyzacji w tym sektorze mogłoby to mieć katastrofalne skutki[20]. Pomimo wprowadzonych zmian trudno uznać obecną sytuację za zadowalającą.

## Wpływ partycypacji Rosji w WTO

Perspektywa akcesji Rosji do WTO wpłynęła na zaktualizowanie potrzeby integracji gospodarczej przestrzeni popradzkiej, co obejmowało w szczególności ochronę gałęzi gospodarki narodowej przed niekorzystnym oddziaływaniem zagranicznej konkurencji[21]. Białoruś, przystępując w 2010 roku do Unii Celnej z Rosją i Kazachstanem, zobowiązała się do dostosowania swoich stawek celnych do wspólnej taryfy. Ponadto w związku z zaawansowanymi negocjacjami w kwestii wejścia Rosji do WTO część stawek Unii Celnej już w trakcie jej powstawania była dostosowywana do obowiązujących w tej organizacji. W maju 2011 roku w porozumieniu trzech państw tworzących Unię Celną formalnie ustalono harmonizację jej systemu prawnego ze standardami WTO. Rosyjska akcesja do WTO zobowiązywała Białoruś do zmian tych taryf celnych, które

[18] *Ibidem*.
[19] A. Alachnovič, *op. cit.*
[20] *Ibidem*.
[21] A. Bryc, *Cele polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, Toruń 2004, s. 107.

przewyższały stawki obowiązujące Rosję. Jednocześnie Białoruś, jako państwo spoza WTO, traciła możliwość korzystania z preferencji handlowych (np. niższych ceł eksportowych), dostępnych dla państw członkowskich tej organizacji[22].

Na perspektywy przystąpienia Białorusi do WTO istotny wpływ miała akcesja Rosji do tej organizacji. Z jednej strony znacznie ułatwiło to białoruskiemu rządowi negocjacje, gdyż stawki celne Wspólnej Przestrzeni Gospodarczej od początku dostosowano do rosyjskich, a zatem do tych obowiązujących w WTO. Z drugiej strony oznaczało to jednak, że białoruski rząd musiał obniżyć stawki importowe, np. na ciężarówki i autobusy, co bezpośrednio uderzyło w producentów jednego z najważniejszych białoruskich towarów eksportowych (w szczególności Mińska Fabryka Samochodów MAZ częściowo utraciła rynek rosyjski i musiała zmierzyć się z zaostrzającą się konkurencją również na rynku białoruskim). Obniżenie przez Rosję barier celnych spowodowało też wzrost konkurencji nie tylko na tamtejszym rynku, lecz także na rynku białoruskim. Istotne było także osłabienie walut Rosji i Kazachstanu w stosunku do dolara, co pociągnęło za sobą dalszą utratę konkurencyjności przez białoruskie towary w porównaniu z tymi wytworzonymi przez partnerów. Pozostawanie Białorusi poza WTO, podczas gdy przystąpiła do niej Rosja i Kazachstan, oznaczało, że spośród trzech państw tworzących wspólny obszar celny Białoruś pozostaje najmniej atrakcyjna dla zagranicznych inwestorów oraz że jako jedyna nie będzie mogła korzystać z obowiązujących w ramach WTO procedur ochronnych[23].

Przystąpienie Rosji do WTO postawiło gospodarkę Białorusi w trudnej sytuacji. Wymuszenie obniżki stawek celnych zwiększyło dostęp na białoruski rynek licznych zagranicznych towarów, w tym m.in. pojazdów ciężarowych i maszyn rolniczych, będących (obok produktów naftowych i nawozów sztucznych) jednymi z głównych produktów białoruskiego przemysłu. W związku ze zmniejszeniem części barier taryfowych białoruscy eksporterzy, zwłaszcza zaś producenci artykułów spożywczych i wyrobów maszynowych, utracili część rosyjskiego rynku ze względu na napływ bardziej konkurencyjnych i lepszych jakościowo towarów z państw trzecich. Obniżenie ceł importowych do standardów WTO objęło 50 pozycji towarowych, istotnych dla gospodarki Białorusi, co oznaczało konieczność większego otwarcia rynku Białorusi na import towarów, które często znacznie przewyższają jakością wyroby białoruskiego przemysłu, borykającego się z niską efektywnością produkcji i brakiem nowoczesnych technologii. Dodatkowo w związku z wynegocjowanymi z WTO redukcjami subsydiów dla rolnictwa do 2018 roku o ok. 50% Białoruś została również zobowiązana w ramach Unii Celnej do zmniejszenia swoich subsydiów do 2016 roku do 10% wartości produkcji rolnej, co stanowiło problem dla wciąż kolektywnego i mało wydajnego białoruskiego sektora rolnego[24].

---

[22] K. Kłysiński, *Konsekwencje wejścia Rosji do WTO dla białoruskiej gospodarki*, „Analizy OSW" 12.09.2012, https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2012-09-12/konsekwencje-wejscia-rosji-do-wto-dla-bialoruskiej-gospodarki, inf. z 12.03.2017.

[23] A.M. Dyner, *op. cit.*

[24] K. Kłysiński, *op. cit.*

W maju 2013 roku białoruskie władze wróciły do negocjacji na szczeblu grupy roboczej, co *de facto* zostało wymuszone przede wszystkim wstąpieniem do WTO Rosji. Z punktu widzenia Białorusi najbardziej problematyczną kwestią w negocjacjach akcesyjnych może być konieczność ograniczenia subsydiów dla przedsiębiorstw państwowych, przede wszystkim w rolnictwie. Zgodnie z regułami WTO białoruskie władze będą zmuszone całkowicie zrezygnować z niektórych subsydiów, a pozostałe zdecydowanie ograniczyć. Przed białoruskim rządem stanie też wyzwanie równego traktowania inwestorów krajowych i zagranicznych, a także przeprowadzenia zmian w takich dziedzinach, jak prywatyzacja, polityka konkurencji czy prawo własności intelektualnej. Dla WTO istotna będzie również rola, jaką Euroazjatycka Komisja Gospodarcza odegra w kształtowaniu handlu zagranicznego Białorusi. Należy jednak zauważyć, że podjęcie rozmów przez białoruski rząd świadczy o tym, że z jego perspektywy korzyści z wejścia Białorusi do WTO będą większe niż związane z tym koszty urynkowienia gospodarki. Przede wszystkim długofalowy efekt akcesji może okazać się pozytywny, gdyż większość przedsiębiorstw produkujących na eksport (zwłaszcza na rynek rosyjski i kazachski) będzie musiała udoskonalić produkcję, aby dostosować ją do wymogów rosnącej konkurencji[25].

## Aktywność Białorusi

Przystąpienie Białorusi do WTO pozostaje dla tego państwa nadal oficjalnie deklarowanym celem. Dekret prezydenta Białorusi z 2010 roku, poświęcony koncepcji bezpieczeństwa narodowego, odnosił się do zapewnienia niedyskryminacyjnego dostępu do rynków światowych dla towarów i usług, surowców i zasobów energetycznych[26]. W kontekście spodziewanej akcesji akcentowano m.in. znaczenie unifikacji prawodawstwa białoruskiego z istniejącymi regulacjami, co jest istotne dla przyśpieszenia integracji Białorusi ze światową gospodarką oraz systemem międzynarodowych stosunków gospodarczych[27]. Szczególne znaczenie ma w tym względzie fakt partycypacji w WTO państw sąsiadujących z Białorusią, w tym Rosji, od lat integrującej się ze swoim zachodnim sąsiadem na płaszczyźnie nie tylko gospodarczej, lecz także politycznej.

Na przełomie dekad zainteresowanie na Białorusi członkostwem w WTO zmalało, ale w 2013 roku państwo to postanowiło wrócić do negocjacji. Władze Białorusi planowały do końca 2016 roku przeprowadzić negocjacje z Komisją Europejską w zakresie przystąpienia do WTO. Jak stwierdził premier Białorusi Andrej Kobiakow: „Po prostu prowadzimy negocjacje z uwzględnieniem naszych interesów narodowych i nie stawiamy sobie celu wejścia za wszelką cenę tylko po to, aby wejść... Obecnie nadszedł czas,

[25] A.M. Dyner, *op. cit.*

[26] *Указ Президента Республики Беларусь от 9 ноября 2010 г. N575 „Об утверждении Концепции национальной безопасности Республики Беларусь"*, http://kgb.by/ru/ukaz575, inf. z 23.03.2017.

[27] К. Дробышевская, *О совершенствовании законодательства Республики Беларусь в контексте присоединения*, [w:] *Вступление Беларуси в ВТО: проблемы и перспективы. Материалы международной конференции*, red. И.Э. Точицкой, Минск 2005, s. 22.

gdy akcesja Białorusi do WTO – to jest nie tylko nasze życzenie, ale i krajów-członków WTO. Aktualnie jest dobry moment, by się porozumieć"[28].

Członkowie Grupy Roboczej ds. Przystąpienia Białorusi do WTO dokonują przeglądu systemu handlu zagranicznego Białorusi na podstawie danych, biorąc pod uwagę zagadnienia dotyczące systemu handlu zagranicznego państwa, kwestie własności państwowej i prywatyzacji, polityki cenowej, praw handlowych, ułatwień w handlu, ograniczeń importu, ustalania wartości celnej, przepisów eksportowych, barier technicznych w handlu, środki sanitarne i środki fitosanitarne oraz prawa własności intelektualnej[29]. Średnio stosowaną stawkę cła obniżono z 9,8% w 2011 roku do 7,8% w 2015 roku, w tym z 15,2% do 10,7% w przypadku produktów rolniczych oraz z 9% do 7,3% za towary przemysłowe. Obniżki mają miejsce w kolejnych latach i dotyczą wielu taryf celnych[30].

Według Andreja Jeudaczenki, pierwszego wiceministra spraw zagranicznych Białorusi, sprawa członkostwa tego państwa w WTO posuwa się naprzód. Partycypacja w tej organizacji jest narzędziem integracji Białorusi z gospodarką światową, służąc wzmocnieniu konkurencyjności gospodarki państwa, a także będąc ważnym elementem atrakcyjnego klimatu inwestycyjnego. Białoruskie władze poinformowały, że zawarły dwustronne umowy o dostępie do rynku z dziesięcioma członkami WTO. Potwierdzono zarazem swoje zobowiązanie do doprowadzenia własnego reżimu handlowego do zgodności z zasadami WTO. Białoruś została również poproszona o składanie pisemnych wyjaśnień, przedstawienie działań legislacyjnych, przyjętego ustawodawstwa oraz dodatkowej dokumentacji dotyczącej aktualnych informacji na temat wsparcia krajowego rolnictwa, państwowego systemu obrotu oraz dotacji[31].

Niezależnie od pewnych (choć niewielkich) problemów, występujących w relacjach polsko-białoruskich, władze w Warszawie powinny wspierać Białoruś w jej staraniach o członkostwo w WTO. Akcesja Białorusi do tej organizacji będzie sprzyjała przeprowadzeniu przez władze tego kraju reform gospodarczych, a także rozwojowi małych i średnich przedsiębiorstw, które w przyszłości mogą się przyczynić do dalszej liberalizacji gospodarczej. Będzie ono również oznaczało, że białoruski rząd zostanie zobowiązany do zlikwidowania państwowych subsydiów dla przedsiębiorstw, co zredukuje jego kontrolę nad gospodarką i przełoży się na zmniejszenie możliwości tzw. krzyżowego subsydiowania, polegającego na finansowaniu przedsiębiorstw nierentownych z zysków odnoszonych przez te rentowne. Wstąpienie Białorusi do WTO leży też

[28] K. Chouneiko, *Białoruś negocjuje akcesję do WTO*, Portal Promocji Eksportu, inf. z 27.10.2016, https://india.trade.gov.pl/pl/aktualnosci/214716,bialorus-negocjuje-akcesje-do-wto.html, inf. z 09.03.2017.

[29] *Belarus resumes WTO membership negotiations*, World Trade Organization, inf. z 24.01.2017, https://www.wto.org/english/news_e/news17_e/acc_blr_24jan17_e.htm, inf. z 10.03.2017.

[30] *Opening Statement by first deputy…*

[31] *Belarus resumes WTO membership…*

w interesie Polski, gdyż ułatwi to handel z tym krajem, co będzie istotne dla eksporterów z branż przemysłu elektromaszynowego, chemicznego i rolno-spożywczego[32].

Warto wspomnieć, że wiosną 2013 roku Centrum Badawcze IPM przeprowadziło wśród białoruskich przedsiębiorstw ankietę dotyczącą partycypacji Białorusi w WTO. Obejmowała ona 403 przedsiębiorstwa ze wszystkich regionów Białorusi – przedsiębiorstwa duże, małe i średnie. Wyniki badania wskazały, że mimo wielu obaw wyrażonych przez ministerstwa i agencje, a także stowarzyszenia przedsiębiorców menedżerowie białoruskich przedsiębiorstw są generalnie pozytywnie nastawieni do ewentualnego przystąpienia ich państwa do WTO. Liczba respondentów, którzy uważają, że Białoruś powinna zostać członkiem tej organizacji w najbliższej przyszłości, znacząco przewyższyła liczbę osób, które były przeciwko tej idei (44,7% i 9,9%). Co ciekawe, w tym kontekście nie było różnicy w odpowiedziach na to pytanie między przedsiębiorstwami państwowymi i prywatnymi. Według badania przedstawiciele białoruskich przedsiębiorstw uważali, że członkostwo w WTO będzie promowało rozwój gospodarczy Białorusi, zarówno w krótkoterminowej, jak i w dłuższej perspektywie. W szczególności oczekiwany jest wzrost atrakcyjności zagranicznych inwestycji bezpośrednich sektora lub przemysłu, w których działali[33].

## Podsumowanie

Jak zostało to wykazane powyżej, pomimo wyrażanych dążeń do uczestnictwa w WTO działania Białoruskich władz należy ocenić jako odległe od skuteczności. Potwierdzenie znajduje zatem teza, że dotychczasowe działania Białorusi nie dowodzą zaangażowania tego państwa w szybkie osiągnięcie wyznaczonego celu.

W odniesieniu do pierwszego pytania badawczego należy stwierdzić, że na drodze do członkostwa Białorusi w WTO istnieje wiele barier, które utrudniają lub wręcz uniemożliwiają temu państwo członkostwo. Zasadniczym problemem jest utrzymywanie na Białorusi modelu nakazowo-rozdzielczego, który wielokrotnie dowiódł swojej nieefektywności, prowadząc nierzadko do gospodarczej zapaści. Inną barierą jest praktykowane nadal „ręczne sterowanie" gospodarką, umożliwiające ograniczenie popytu i inwestycji. Konieczne jest rozpoczęcie reform gospodarczych oraz prywatyzacji gospodarki. Kolejnym problemem jest sytuacja istniejąca w białoruskim rolnictwie. Należy podkreślić, że choć doszło do poważnego zmniejszenia finansowania rolnictwa, to jednak jego charakter oraz zakres (przy istnieniu w dalszym ciągu kołchozów) nadal stanowią istotny problem.

W kontekście drugiego z pytań dotyczących wpływu akcesji Rosji do WTO na Białoruś należy stwierdzić, że stawki celne Wspólnej Przestrzeni Gospodarczej do-

[32] A.M. Dyner, *op. cit.*

[33] I. Tochitskaya, *Belarus' WTO Accession: Impact on Domestic Business*, Working paper of CASE and IPM Research Center WP/13/01, 2013, s. 22, http://www.case-research.eu/sites/default/files/I%20Tochitskaya%202013%20Belarus%20WTO%20Accession%20Domestic%20Business%20Impact_0.pdf, inf. z 04.04.2017.

stosowano do rosyjskich, a zatem do tych obowiązujących w WTO. Białoruś musiała obniżyć stawki importowe na niektóre towary, co było niekorzystne dla producentów i powodowało częściową utratę rynku rosyjskiego. Obniżenie przez Rosję barier celnych spowodowało też wzrost konkurencji na rynku Białorusi. Osłabienie kursu walut Rosji i Kazachstanu w stosunku do dolara pociągnęło zaś za sobą utratę konkurencyjności białoruskich towarów. W związku ze zmniejszeniem części barier taryfowych wielu białoruskich eksporterów utraciło część rosyjskiego rynku ze względu na napływ bardziej konkurencyjnych i lepszych jakościowo towarów z państw trzecich. Białoruś została również zobowiązana do zmniejszenia swoich subsydiów, co stanowiło problem dla jej sektora rolnego.

W odniesieniu do trzeciego z pytań badawczych należy stwierdzić, że w przewidywalnej przyszłości Białoruś ma niewielkie szanse na członkostwo w WTO. Wznowienie negocjacji w 2013 roku oznacza uznanie członkostwa za ważny cel białoruskiej polityki. W ślad za deklaracjami nie idą jednak realne działania, istotnie przybliżające członkostwo Białorusi w WTO. Z jednej strony Białoruś rzeczywiście dokonuje określonych przemian, liberalizując swoją gospodarkę – faktem jest obniżanie stawek celnych, liberalizujących obrót handlowy; z drugiej jednak strony nadal trwa „zakonserwowany" model gospodarki sterowanej.

Podsumowując, istotny wpływ na liberalizacyjne przemiany na Białorusi ma jej integracja z Rosją i Kazachstanem w ramach unii celnej, która zaowocowała pogłębieniem współpracy w ramach Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej. Partycypacja w EUG jest o tyle istotna, że Białoruś respektuje wymogi związane z członkostwem innych państw w WTO.

**Streszczenie**: Celem artykułu jest próba odpowiedzi na pytanie, czy Białoruś może się stać członkiem Światowej Organizacji Handlu (*World Trade Organization* – WTO). Ukazano znaczenie stale rozszerzającej się organizacji WTO we współczesnym świecie oraz bariery stojące na drodze członkostwu Białorusi w niej, a także skutki możliwej akcesji. Przedstawiono także drogę Białorusi do członkostwa WTO oraz osiągnięcia przybliżające to państwo do akcesji. Zdaniem autora, pomimo wprowadzonych zmian liberalizujących gospodarkę, w przewidywalnej przyszłości Białoruś ma niewielkie szanse na członkostwo w WTO. Należy stwierdzić, że na drodze do tego istnieje wiele barier, które utrudniają lub wręcz uniemożliwiają temu państwu członkostwo. Na przeszkodzie akcesji stoi przede wszystkim nieefektywny model gospodarczy (centralne sterowanie), brak niezbędnych reform liberalizacyjnych oraz zaniechanie prywatyzacji. Brak istotnych zmian w białoruskiej gospodarce powoduje piętrzenie się problemów wynikających ze wzrostu kryzysu i narastającego niezadowolenia społecznego. W artykule analizie poddano również konsekwencje dla Białorusi wynikające z faktu, że do WTO przystąpiła Rosja. Jak wskazano, zmusiło to pozostałych członków Unii Celnej Białorusi, Rosji i Kazachstanu do automatycznego zastosowania się do liberalizacji handlu prowadzonego przez Rosję zgodnie z zobowiązaniami wynikającymi z członkostwa w WTO. Białoruś jest narażona na negatywne skutki przystąpienia

Rosji do WTO, nie otrzymując przy tym w zamian żadnych korzyści. Jednym z głównych problemów jest jakościowa słabość białoruskich towarów, niebędących w stanie rywalizować z towarami zagranicznymi. Ponadto technologiczne zapóźnienie pogłębia niewydolność gospodarczego modelu państwa, uniemożliwiając akcesję do WTO.
**Słowa kluczowe:** perspektywa, członkowstwo, Białoruś, WTO

## The prospects of Belarus's membership in the World Trade Organization

**Abstract:** WTO in the contemporary world, the barriers to Belarus's membership in this organization as well as consequences of a potential accession. Further he describes the path of Belarus to WTO membership as well as accomplishments which facilitate the accession. According to the author, in spite of the changes liberalizing the economy that have been introduced, there is a little chance for Belarus to become a WTO member in the foreseeable future. The author describes a number of barriers that hinder or make it even impossible for Belarus to become a WTO member. The ineffective economic model (central control), the lack of necessary liberalization reforms and privatization are the obstacles to accession. There are no significant changes in the Belarusian economy leading to escalation of problems, the crisis intensifies and social discontent increases. Furthermore, the author analyses consequences for Belarus of Russia joining the WTO. As the author indicates this forced the other members of the Customs Union of Belarus, Kazakhstan and Russia to automatically adhere to the liberalization of trade conducted by Russia in line with the obligation arising from the membership in the WTO. Belarus is exposed to the negative effects of Russia's accession to the WTO without receiving any benefits in return. One of the main problems is that Belarusian goods are of low quality and thus they are unable to compete with foreign products. In addition, the technology in Belarus is underdeveloped and this intensifies the inefficiency of the Belarusian economic model, preventing accession to the WTO.
**Keywords:** prospects, membership, Belarus, WTO

## Перспектива членства Беларуси в рамках Всемирной торговой организации

**Аннотация:** В статье предпринята попытка ответить на вопрос, может ли Беларусь стать членом ВТО. Автор анализирует возможность расширения Всемирной торговой организации, барьеры, препятствующие вступлению Беларуси в ряды этой организации, а также его возможные последствия. По мнению автора, в обозримом будущем эта страна не станет членом ВТО. На пути вступления Беларуси в ВТО лежит неэффективная экономическая модель (централизованное управление), отсутствие необходимых реформ, влекущие за собой рост социального недовольства и социальное напряжение. В статье также рассмотрен вопрос возможных последствий вступления России в ВТО для торговли Беларуси. Как известно, членство в ВТО обязывает всех членов Таможенного союза к либерализации торговли с Россией. Вступление России в ВТО негативно отразилось на белорусско-российских торговых отношениях. Одной из главных проблем является неконкурентоспособность белорусских товаров. Кроме того, технологическая отсталость углубляет провал экономической модели государства.
**Ключевые слова:** перспектива, членство, Беларусь, ВТО

## Bibliografia

Alachnovič A., *Długa droga Białorusi do WTO*, ObserwatorFinansowy.pl, 06.08.2015, https://www.obserwatorfinansowy.pl/tematyka/makroekonomia/bialorus-wto, inf. z 3.03.2017.

*Belarus resumes WTO membership negotiations*, World Trade Organization, 24.01.2017, https://www.wto.org/english/news_e/news17_e/acc_blr_24jan17_e.htm, inf. z 10.03.2017.

Bryc A., *Cele polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, Toruń 2004.

Chouneiko K., *Białoruś negocjuje akcesję do WTO*, Portal Promocji Eksportu, inf. z 27.10.2016, https://india.trade.gov.pl/pl/aktualnosci/214716,bialorus-negocjuje-akcesje-do-wto.html, inf. z 9.03.2017.

Dyner A.M., *Perspektywy członkostwa Białorusi w WTO*, „Biuletyn PISM" 31.07.2013, nr 79 (1055).

Kłysiński K., *Konsekwencje wejścia Rosji do WTO dla białoruskiej gospodarki*, „Analizy OSW" 12.09.2012, https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2012-09-12/konsekwencje-wejscia-rosji-do-wto-dla-bialoruskiej-gospodarki, inf. z 12.03.2017.

Mączka M., *Geopolityka i geostrategia Białorusi w świecie – jak widzi i kształtuje ją Mińsk?*, [w:] *Białoruś – terra incognita: Materiały z konferencji*, red. M. Smoleń, Kraków 2010.

Ministerstwo Spraw Zagranicznych, http://www.informatorekonomiczny.msz.gov.pl/pl/europa/bialorus, inf. z 8.03.2017.

*Mińsk powraca do negocjacji w sprawie przystąpienia do WTO*, Belsat TV, 25.02.2013, http://belsat.eu/pl/news/12755, inf. z 12.03.2017.

*Opening Statement by first deputy Minister of Foreign Affairs of the Republic of Belarus h.e. mr. Andrei Yeudachenka*, 8th meeting of the working party on the accession of the Republic of Belarus to the WTO (Geneva, January 24, 2017), https://www.wto.org/english/news_e/news17_e/acc_blr_24jan17_e.pdf, inf. z 10.03.2017.

Pavel F., Tochitskaya I., *The Economic Impact of Belarus' Accession to the WTO: A Quantitative Assessment*, IPM Research Center, 2005, http://pdc.ceu.hu/archive/00002761, inf. z 31.03.2017.

*Światowa Organizacja Handlu*, Ministerstwo Spraw Zagranicznych RP, http://www.genewaonz.msz.gov.pl/pl/onz_w_genewie/wto, inf. z 4.03.2017.

Tochitskaya I., *Belarus' WTO Accession: Impact on Domestic Business*, Working paper of CASE and IPM Research Center WP/13/01, 2013, http://www.case-research.eu/sites/default/files/I%20Tochitskaya%202013%20Belarus%20WTO%20Accession%20Domestic%20Business%20Impact_0.pdf, inf. z 4.04.2017.

Wiśniewska I., *Unia celna – polityczny projekt Rosji*, Analizy OSW, 07.07.2010, https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2010-07-07/unia-celna-polityczny-projekt-rosji, inf. z 27.03.2017.

World Trade Organization, https://www.wto.org, inf. z 26.03.2017.

Дробышевская К., *О совершенствовании законодательства Республики Беларусь в контексте присоединения*, [w:] *Вступление Беларуси в ВТО: проблемы и перспективы. Материалы международной конференции*, red. И.Э. Точицкой, Минск 2005.

Точицкая И., *Последствия вступления России в ВТО для торговли Беларуси*, „Банкаўскі веснік", 07.10.2012, https://www.nbrb.by/bv/articles/9463.pdf, inf. z 12.04.2017.

*Указ Президента Республики Беларусь от 9 ноября 2010 г. N575 «Об утверждении Концепции национальной безопасности Республики Беларусь"*, http://kgb.by/ru/ukaz575, inf. z 23.03.2017.

Черкас Б., *Российско-белорусские отношения в энергетической сфере*, [w:] *Polityka zagraniczna Federacji Rosyjskiej. Wybrane aspekty stosunków z Polską, Ukrainą i Białorusią*, red. L. Zyblikiewicz, M. Czajkowski, P. Bajor, Kraków 2010.

# GŁOS W DYSKUSJI

DOI:10.17951/we.2017.3.2.169. | Wschód Europy • Восток Европы • East of Europe vol 3, 2 / 2017

Jakub Forst-Battaglia

Wiedeń, Austria

# Narodowość i język w monarchii austro-węgierskiej

Położona w samym sercu Europy między basenem naddunajskim, Karpatami, Górami Żelaznymi, Alpami i Adriatykiem monarchia austro-węgierska, jak ją nazywano od 1867 roku, obejmowała w przededniu I wojny światowej powierzchnię 676 000 km$^2$ z blisko 52 milionami ludności. Zaliczając się do największych państw kontynentu, z tuzinem głównych grup etnicznych i siedmioma lub ośmioma mniejszymi grupami etnicznymi, w monarchii Habsburgów posługiwano się językami niemieckim, węgierskim, językami romańskimi i słowiańskimi. Po niemiecku mówiło ok. 24% ludności całej monarchii, a w części austriackiej (Przedlitawii) – 35%. Węgrzy stanowili jakieś 20% ludności całego państwa i 48% mieszkańców Królestwa Węgier (Zalitawii). Bardzo heterogeniczni Słowianie stanowili razem 46% ludności, z tego 13% Czesi, 10% Polacy, 8% Rusini (później nazwani Ukraińcami), 5% Chorwaci, 4% Słowacy, 3% Serbowie, 2% Słoweńcy i 1% muzułmańscy Bośniacy. Rumunów było 6%, Włochów prawie 2%. Co się tyczy wyznań, to 66% ludności stanowili rzymscy katolicy, 11% grekokatolicy (unici), 9% prawosławni, 5% kalwiniści, 4% judaiści, przeszło 3% luteranie, 1% muzułmanie i wiele mniejszych wyznań chrześcijańskich, jak Ormianie, unitarianie i starowiercy.

Historycznie Austria składała się z tzw. prowincji dziedzicznych, przeważnie niemieckojęzycznych, tj. byłych terenów średniowiecznego księstwa Babengergów, wraz z Tyrolem, Karyntią itd., stanowiących w większości obszar dzisiejszej Republiki Austrii, z dodatkiem terenów włoskich, słoweńskich i chorwackich na południu, części starej Wenecji w Dalmacji i Istrii, krajów czeskich (Czechy i Morawy z częścią Śląska), wreszcie obejmowała byłą polską Galicję (Małopolskę i Ruś Czerwoną) oraz ongiś mołdawsko-turecką Bukowinę. Kraje dziedziczne i czeskie należały kiedyś do Cesarstwa Rzymskiego (po roku 1806), ale nigdy nie wchodziły w jego skład Węgry lub Galicja, natomiast stare tereny włoskie zaliczano w luźnej formie jako dalszą część Świętej Rzeszy do roku 1806. Zwłaszcza Węgry miały długą tradycję państwową, symbolizowaną przez koronę św. Szczepana. Kraje czeskiej korony św. Wacława miały swój własny statut, ale zakończyła ją ostatnia koronacja cesarza i króla Ferdynanda w roku 1836. Po roku 1867 kraje czeskie należały bezpośrednio do Austrii.

Austriackie prowincje otaczały wielonarodowe Węgry (o wiele większe od dzisiejszych) od zachodu i północy. Węgry były zamieszkałe przez Węgrów, Słowaków, Rusinów, Rumunów, Serbów, Chorwatów, Słoweńców i Niemców. Po 1867 roku Niemcy austriaccy byli nadal najsilniejszą grupą w Austrii, tak jak Madziarzy na Węgrzech. Tę rolę odgrywali Polacy w Galicji i częściowo Włosi nad Adriatykiem. W Czechach Czesi zdobywali coraz więcej wpływów dzięki prosperującej a wykształconej klasie średniej. Arystokracja i szlachta w monarchii mówiła głównie po niemiecku, węgiersku i po polsku, z domieszką rodzin czeskich, chorwackich i włoskich. Mieszczaństwo było niemieckie, czeskie, polskie czy włoskie z wysokim odsetkiem asymilowanych Żydów, zwłaszcza w Wiedniu, Budapeszcie i Pradze.

W czasie rewolucji 1848 roku na terenie monarchii razem z ideałem równouprawnienia narodów, z liberalnymi zasadami konstytucjonalizmu, parlamentu i podziału władzy szerzyły się hasła tzw. Wiosny Ludów. Węgry otwarcie wystąpiły przeciw monarchii, obalając dynastię Habsburgów. Powstanie to zostało stłumione przez wojsko austriackie ze wsparciem Rosji. Wiedeń został zdobyty przez oddziały cesarskie, które zwalczały też powstania w Pradze, Lwowie, Lombardii i Wenecji.

Po krótkim eksperymencie konstytucyjnym i reakcji neoabsolutystycznej, wojnach przeciwko Francji i Piemontowi w 1859 roku oraz Prusom w 1866 roku Cesarstwo musiało zostać odbudowane. Austria opuściła Związek Niemiecki (*Deutscher Bund*) ustanowiony w 1815 roku pod presją Prus, co spowodowało głębokie rozczarowanie wśród niemieckiego mieszczaństwa, które obawiało się majoryzacji przez narody słowiańskie.

Z trzech głównych koncepcji przeobrażenia monarchii, tj. mniej lub więcej centralistycznego państwa konstytucyjnego, podwójnej monarchii austro-węgierskiej lub federalnej struktury z krajami historycznymi i cesarzem koronowanym na króla w Pradze i Budapeszcie, wygrała druga, odpowiadając najbardziej realnemu podziałowi sił w latach sześćdziesiątych XIX wieku. To rozwiązanie nie zadowalało Czechów, natomiast Polacy uzyskali faktyczną autonomię w Galicji, zaś Chorwaci cieszyli się namiastką samorządu przez subdualizm zalitawski na Węgrzech. Na dłuższą metę kwestia językowa utrudniała polityczne działania w Austrii, do tego dochodził problem związany z szybkimi zmianami w społeczeństwie i „obudzeniem narodowym" szerszych mas oraz faktem, że często wyższe warstwy w różnych okolicach mówiły innym językiem niż tamtejszy lud. Tak bywało na przykład w Czechach lub w Galicji Wschodniej czy też na Węgrzech, czyli w Słowacji i w Siedmiogrodzie.

Austriacka konstytucja grudniowa z 1867 roku wyraźnie zakładała równość praw pomiędzy „szczepami ludowymi" (*Volksstämme*). Węgry przyjęły ustawę o narodowościach w 1868 roku, istniejącą bardziej na papierze niż w praktyce. Niemiecki nigdy nie stał się językiem państwowym (*Staatssprache*), ale był głównym językiem administracji i sądów, z różnym stopniem uprawnień dla miejscowych języków. Na Węgrzech węgierski stał się jedynym językiem urzędowym. W Austrii statystyka liczyła „języki obiegowe" (*Umgangssprachen*), na Węgrzech „języki macierzyste" (*Muttersprachen*).

Austria była rządzona jako liberalno-konserwatywne państwo prawa, a monarchia konstytucyjna mogła czasami być zawieszona na okres przejściowy przez koronę, jeśli

rząd nie mógł znaleźć większości w parlamencie (Rada Państwa/Reichsrat). Jak ironicznie opisał sposób rządzenia w Austrii za czasów panowania Franciszka Józefa (1848–1916) doświadczony minister, sztuka polegała na „utrzymaniu wszystkich narodowości w stanie dobrze umiarkowanego niezadowolenia". W tym szczególnym małżeństwie międzypaństwowym Austria i Węgry miały każde swój rząd, parlament i ustawodawstwo i dodatkowo wspólne ministerstwa spraw zagranicznych, finansów i wojny oraz tzw. delegacje obu parlamentów. Istniała unia celna i pieniężna (guldeny, potem korony). Cesarz Austrii (bez koronacji) był równocześnie królem Węgier (koronacja nastąpiła 8 czerwca 1867 roku). Bośnia-Hercegowina, terytorium tureckie pod okupacją austro-węgierską od 1878 roku, została anektowana jako wspólny kraj w 1908 roku. Wspólny minister finansów z dalekiego Wiednia był zarazem gubernatorem cywilnym (godność tę piastował m.in. Polak Leon Biliński) Bośni. Na miejscu w Sarajewie pracował gubernator wojskowy.

Przypatrzmy się bliżej przeróżnym programom zmierzającym do przebudowy politycznej monarchii od Wiosny Ludów do Wielkiej Wojny 1914–1918 roku. Trzeba pamiętać, że do roku 1914 nikt nie myślał poważnie o upadku monarchii – pomimo opinii licznych surowych krytyków – z powodu jednorazowej równowagi sił między nią a Rosją, Niemcami i Bałkanami, będąc wielowymiarowym tworem łączącym tereny przemysłowe i rolnicze, góry i morze, wykorzystywane przez wszystkich. Ostateczny kryzys powstał po 1914 roku na skutek wojny, kiedy wzrastająca zależność od Rzeszy Niemieckiej i alienacja Słowian, zwłaszcza Czechów, podważyły spójność i trwałość całego państwa wstrząśniętego głodem i ciężkimi ofiarami.

Jeszcze wcześniej, w 1907 roku, powszechne i równe prawo wyborcze dla mężczyzn wprowadzono jako demokratyczne lekarstwo na rosnący nacjonalizm. Do tego czasu panował skomplikowany system kurialny. Od 1897 roku istniała piąta, tzw. ogólna kuria dla wszystkich nieobjętych innymi kuriami opartymi na statusie społecznym. W 1897 roku poważne starcia zaistniały między Czechami i Niemcami, kiedy premier Kazimierz Badeni, Polak z Galicji, wprowadził dekret przypisujący znajomość niemieckiego i czeskiego dla wszystkich urzędników w Czechach, co Niemcy uważali za obrazę. Dekret musiał być cofnięty, przez co najpierw Niemcy, a potem i Czesi byli oburzeni.

Przez długi czas politycy różnych narodowości występowali z różnymi propozycjami, jak zreformować monarchię, aby ją utrzymać. Wszyscy zgadzali się w kwestii konieczności utrzymania tego heterogenicznego tworu przez wytworzenie pewnej równowagi sił z uwzględnieniem aspiracji takiej lub innej grupy językowej, co mogło się równać kwadraturze koła.

Liberalny autor Adolf Fischhof w rozprawie *Austria i warunki jej przetrwania* (1869 r.) opowiedział się za systemem wystawiającym język niemiecki jako wspólny mianownik pozwalający językom miejscowym na występowanie na równej stopie we wszelkich sprawach dotyczących zakresu lokalnego. W roku 1867 zaś w *Idei Państwa Austriackiego* František Palacký podkreślił powiązania krajów korony czeskiej z monarchią na podstawie starego czeskiego prawa państwowego, uznając zasadnicze zadanie monarchii jako tarczy obronnej dla mniejszych narodów słowiańskich zarówno przeciwko Niemcom, jak i Rosji. Obaj byli byłymi powstańcami 1848 roku.

Przyszły Prezydent Republiki Czechosłowackiej, profesor filozofii Tomáš Masaryk był zwolennikiem Cesarstwa Austriackiego aż do 1914 roku, uważał je za gwarancję przeżycia dla małych narodów regionu. Czesi od początku nie tolerowali dualizmu austro-węgierskiego. Ich ideałem byłaby struktura trialistyczna z Królestwem Czech i Pragą jako trzecią równouprawnioną częścią monarchii. Niewątpliwie czeska klasa średnia ogromnie zyskała w wielkim państwie środkowoeuropejskim, którego tolerancyjne ustawodawstwo – przynajmniej w części austriackiej – pozwalało na swobodny rozwój kulturalny i ekonomiczny dynamicznego narodu czeskiego. Dopiero w 1914 roku niektórzy z ich przywódców, jak Masaryk i Edvard Beneš, którzy opuścili kraj, czy też Karel Kramář (który został, żywiąc po cichu nadzieję na umiarkowane panowanie rosyjskie nad krajami czeskimi po zwycięstwie sił carskich), zdecydowali, że będą zwalczali Austrię, dążąc do niepodległego państwa czeskiego, względnie czechosłowackiego. Uczynili to, mając wrażenie, że gdyby wojna zakończyła się zwycięstwem Państw Centralnych, a więc Niemiec i Austro-Węgier, doprowadziłoby to do silnej germanizacji Austrii na przekór narodom słowiańskim monarchii.

Pewien Rumun z Siedmiogrodu, Aurel Popovici, przedstawił w 1906 roku w książce *Stany Zjednoczonych Wielkiej Austrii* plan rozwoju piętnastu mniejszych regionów, łącząc regiony historyczne i etniczne – rzecz sprzeczną w sobie, bo oba kryteria z uwagi na daleko idące mieszaniny narodowościowe były nie do pogodzenia. Według tej teorii, nad tymi fragmentami regionalnymi silne, wspólne państwo z niemieckim językiem nadrzędnym działałoby jako parasol ochronny dla całości. Pomysły te były zbliżone do koncepcji następcy tronu arcyksięcia Franciszka Ferdynanda, później zamordowanego w Sarajewie w 1914 roku, który chciał złamać mocną pozycję Węgrów wewnątrz monarchii.

Franciszek Ferdynand, który był zwolennikiem rozwiązania trialistycznego, obejmującego Austrię, Węgry i tereny południowosłowiańskie z pewną autonomią Czech w stosunku do Austrii, był w swoim kręgu belwederskim pod wpływem słowackiego polityka Milana Hodży, potem w latach trzydziestych XX wieku premiera Czechosłowacji. Dla Hodży, który z początku orientował się na koncepcję federalistyczną w ramach silnego państwa austriackiego, idea osłabienia supremacji węgierskiej wewnątrz Węgier była warunkiem wstępnym do jakichkolwiek dalszych reform. W swoich poglądach zgadzał się ze swoim rumuńskim kolegą Iuliu Maniu, a z czasem obaj przejęli idee Popoviciego, reprezentując przed Arcyksięciem optykę zawierającą elementy autorytarne i demokratyczne.

Południowi Słowianie, głównie Chorwaci, jak np. biskup Josip Juraj Strossmayer i jego współpracownik Franjo Rački czy nacjonalista Ante Starčevic i jego otoczenie, opowiadali się za chorwacko-serbskim, a następnie czysto chorwackim trzecim państwem wewnątrz monarchii, łączącym Słowian austriackich i węgierskich w strukturze trialistycznej. Franciszek Ferdynand, znienawidzony przez nacjonalistów wielkoserbskich, skłaniał się w kierunku dążeń chorwackich, które podobały mu się pod kątem ich kierunku zarówno przeciw separatyzmowi serbskiemu, jak i partykularyzmowi węgierskiemu.

Socjalista Karl Renner, jeden z czołowych polityków austriackich XX wieku, wypowiadał się za „autonomią personalną" dla każdej jednostki wewnątrz centralistycznej monarchii, która powinna być sprawnie rządzona w demokratyczny sposób w interesie klas pracujących. Ten autonomiczny program inspirował uczestników kongresu socjaldemokracji austriackiej w morawskim Brnie w 1899 roku, mimo że nie udało się tam zatrzymać pogłębiającego się podziału wśród socjalistów różnych narodowości, zwłaszcza między grupą niemieckojęzyczną i czeską. Za to Polak Ignacy Daszyński, późniejszy premier RP, cieszył się dużym prestiżem wśród całej partii jako świetny mówca parlamentarny odgrywający rolę pojednawczą wewnątrz socjaldemokracji w duchu wyraźnie proaustriackim. Polski publicysta socjalistyczny Kazimierz Kelles-Krauz wysunął ideę federacji wolnych państw – narodów środkowoeuropejskich pod wspólnym zwierzchnictwem.

Polscy politycy i publicyści z Galicji, głównie konserwatyści, jak również narodowi demokraci aż po socjalistów, ogólnie popierali pozycję mocarstwową Austrii, pomimo że monarchia należała do państw zaborczych, które udzielały się w rozbiorach Polski z końcem XVIII wieku. Po bardziej represywnym okresie za czasów absolutyzmu kanclerza Metternicha, który zwalczał tzw. ruchy narodowowyzwoleńcze przed rokiem 1848, Polacy, zwłaszcza dominująca arystokracja i szlachta, cieszyli się pozycją uprzywilejowaną w Austrii cesarza Franciszka Józefa, w porównaniu z szykanami czy nawet z otwartym uciskiem, któremu byli w tym samym okresie poddawani pod panowaniem pruskim czy rosyjskim. Dla Polaków, m.in. Franciszka Smolki – prezydenta krótkotrwałego parlamentu w morawskim Kromieryżu w roku 1849, lub w latach sześćdziesiątych XX wieku krakowskich konserwatystów, m.in. Ludwika Wodzickiego, Józefa Szujskiego, Stanisława Tarnowskiego lub Pawła Popiela, silna monarchia była najlepszą gwarancją dla narodu polskiego wobec przemocy zaborczych sąsiadów. Dzięki ich stabilnej pozycji w kolejnych rządach ery konstytucyjnej Polacy byli wśród wszystkich narodowości nieniemieckich Austrii najbliżsi do tronu i najbardziej wpływowi. Na dłuższą metę ich celem było – przy sprzyjających zewnętrznych warunkach – wskrzeszenie wolnej Polski z panowaniem tronu Habsburgów, najlepiej z arcyksięciem jako polskim królem – idea, którą poważnie rozpatrywano jeszcze w czasie I wojny światowej.

Również ciekawe myśli wysuwali polityczni myśliciele węgierscy już w 1848 roku, kiedy to przywódca powstania Lajos (Ludwik) Kossuth i jego przeciwnik Istvan Széchenyi rozważali nad prawami narodowości w państwie węgierskim. Podczas gdy Széchenyi bronił szerokiej autonomii narodowej i ostrzegał przed nacjonalizmem węgierskim, Kossuth chciał dopuścić tylko do ograniczonych praw dla poszczególnych narodowości, wysuwając konieczność supremacji samych Węgrów. Przyjęta węgierska ustawa o narodowościach z 1868 roku, pomimo głoszonych tam zasad daleko posuniętej tolerancji, nigdy nie została zastosowana w praktyce. Jedność węgierskiego narodu politycznego, polegająca na języku, została przyjęta jako zasada rządzenia przez panujące koła, w obawie przed majoryzacją przez elementy słowiańskie i rumuńskie. „Madziaryzacja" spychająca rolę języków regionalnych do znaczenia lokalnych narzeczy stała się celem polityki edukacyjnej i kulturalnej za czasów rządu premierów, tj. Istvána Tisza lub Dezsö Bánffy.

Nie słuchali oni rad doświadczonego teoretyka, jakim był József Eötvös, autor kompromisu dualistycznego z 1867 roku, który wychwalał siłę Wielkiej Austrii jako mocarstwa chroniącego równowagę sił w Europie Środkowej, opartej na pluralistycznej polityce etnicznej wzmacniającej, a nie osłabiającej stabilność polityczną. Liberalny autor Oszkár Jászi, ażeby utrzymać jedność Węgier, chciał połączyć tę mocarstwowość z daleko idącą autonomią dla narodów żyjących wewnątrz królestwa św. Szczepana. Faktycznie po roku 1918 rozpad Węgier, które na mocy traktatu pokojowego w Trianon z 1920 roku utraciły dwie trzecie swojej powierzchni wraz z terenami czysto madziarskimi, traumatyzował cały naród węgierski. W wyniku tego brak tolerancji z jednej strony doprowadził do skrajnej reakcji z drugiej.

Niemieccy nacjonaliści w Austrii, zwłaszcza najbardziej radykalna Partia Wszechniemiecka z takimi ludźmi, jak Georg von Schönerer, odrzucali państwo austriackie, które w ich oczach było poddane naciskowi Słowian i rzekomo sztucznie dzieliło Niemców austriackich od ich współpobratymców z Rzeszy, wolnych, dumnych i potężnych. Inni bardziej umiarkowani narodowcy niemieccy chcieli utrzymać monarchię, ale pod warunkiem absolutnej supremacji niemieckiej z powodu domniemanej wyższości Niemców nad Słowianami. Misją Austrii w basenie naddunajskim byłoby „ucywilizowanie" narodów bałkańskich i wschodnich.

Edukacja stała się szczególnym polem walki narodowościowej w kwestii tzw. „stanu posiadania narodowego" – utrzymania status *quo*, czyli własnych przywilejów z jednej albo dążenia do równouprawnienia z drugiej strony. I tak, Uniwersytet Praski, założony w 1348 roku, niemieckojęzyczny do 1882 roku, został podzielony na część niemiecką i część czeską. Każda ze stron rościła sobie tzw. starsze prawa. Uniwersytet Lwowski, założony pierwotnie w 1661 roku, wznowiony w 1784 roku, był za czasów panowania monarchii prowadzony jako niemiecki do 1869/70 roku, następnie przekształcił się w uniwersytet polski z kilkoma przedmiotami w języku ruskim, czyli ukraińskim, zwłaszcza z katedrą historii Ukrainy profesora Michała Hruszewskiego w latach przed 1914 rokiem. Ukraińcy od roku 1900 nadaremno starali się o własny uniwersytet, ale nie uzyskali go do początku I wojny światowej, podobnie jak Włosi w Tyrolu (którzy dostali tylko katedrę prawa w Innsbrucku) czy Trieście lub Słoweńcy w Lublanie. W zamian za „utracony" niemiecki uniwersytet we Lwowie w 1875 roku utworzono uniwersytet z niemieckim językiem wykładowym w Czerniowcach, stolicy Bukowiny.

„Utrakwizm", czyli dwujęzyczne nauczanie w gimnazjach, doprowadziło do konfliktów w pewnych wypadkach, jak w 1895 roku w Celje/Cilli, mieście na południu Styrii w dzisiejszej Słowenii. Ogólnie rzecz biorąc, rząd starał się zakładać oddzielne szkoły podstawowe dla dzieci różnych narodowości w okolicach mieszanych etnicznie. Ponadto istniały liczne szkoły prywatne, gimnazja i internaty uznane przez państwo, opłacane z funduszy społecznych przez bogatych fundatorów lub utrzymywanych przez Kościół.

Konflikty narodowościowe miały często podłoże bardziej społeczne niż czysto językowe. Wyrażały się w szybko rozwijającym społeczeństwie obywatelskim, nabierały często ostrych akcentów publicznych, łącznie z obstrukcją w parlamencie wiedeńskim,

manifestacjami ulicznymi, strajkami, a poniekąd i stanem wyjątkowym w przypadku rozruchów. To wszystko jednak na dłuższą metę nie wystarczało, aby położyć kres monarchii, krajowi zarówno nowoczesnemu i uprzemysłowionemu, jak i staromodnemu, o strukturach niemalże feudalnych, ale w sumie stabilnemu, praworządnemu i prosperującemu.

W 1917 roku ksiądz katolicki, późniejszy kanclerz Pierwszej Republiki Austriackiej, Ignaz Seipel, napisał rozprawę pod tytułem *Naród a państwo*, proponując nowe rozwiązanie dla starego problemu, a więc prawdziwe równouprawnienie w teorii i praktyce w kwestii narodowościowej. O wiele za późno, odezwą z 16.10.1918 roku, cesarz Karol (1916–1918) zapowiedział daleko idącą autonomię różnych narodów monarchii w swoim *Manifeście do ludów* (Völkermanifest).

Idea Wielkiej Austrii była przez długi czas popierana przez szerokie kręgi arystokracji, urzędników, wojskowych, duchowieństwo, zamożną burżuazję i miała szeroki oddźwięk wśród chłopów i robotników. Ową ideę lub „patriotyzm dynastyczny" można było połączyć z uczuciami patriotyzmu narodowego i regionalnego, albowiem było to założenie pluralistyczne i otwarte. Pomimo to kwestia utrzymania wewnętrznej równowagi nadal nie była sprawą łatwą, jak to przedstawiono powyżej. Bez Wielkiej Wojny istniały szanse na utrwalenie monarchii pod warunkiem przeprowadzenia głębokich reform. Monarchia przy wszystkich swych wadach stanowiła jednak pierwszy model szerszego „domu europejskiego" w czasach nowożytnych.

Rozpad Austro-Węgier doprowadził do stworzenia wielu nowych państw w sercu Europy, a także spowodował straszliwe rozczarowanie w małej Austrii u Niemców sudeckich i u Węgrów, którzy najwięcej utracili w wyniku Wielkiej Wojny. Zamiast ostatecznego rozwiązania problemów stworzono nowe kwestie sporne, albowiem nie było sprawiedliwego porządku na dłuższą metę dla regionu tak heterogenicznego. Walka w 1918–20 roku doprowadziła do piekła hitleryzmu i stalinizmu, II wojny światowej, holocaustu na Żydach, czystek etnicznych i przesunięcia milionów ludzi, głównie Polaków i Niemców, ze wschodu na zachód.

Dopiero po upadku komunizmu w latach 1989/91 i po zakończeniu tragedii jugosłowiańskiej Europa była w stanie powoli wyleczyć się ze swoich ran i uniknąć nowych konfliktów, pomimo różnic na poziomie rozwoju społeczno-ekonomicznego i czasami rozbieżnych interesów. Pomaga temu Unia Europejska i rozszerzenie NATO na wschód. Potrzebne jest tu uszanowanie zasad demokracji, praworządności i tolerancji. Zagrażają temu modelowi przeróżne kryzysy ostatnich lat, wzrost populizmu, nacjonalizmów i tendencji odśrodkowych. Trzeba się strzec tych łatwych pułapek, wiedząc, że idealnego porządku bez skazy nie było i nie będzie, ale że cena za naruszenie względnie korzystnego ładu może prowadzić do niepowetowanych strat i nieszczęść. Stara Austria pozostaje przykładem tak słusznych, jak i błędnych prób podejścia do rozwiązywania problemów społecznych, etnicznych czy wyznaniowych oraz stanowi niewyczerpalny materiał do badań naukowych.

**Streszczenie:** Przed I wojną światową monarchia austro-węgierska była jednym z największych państw Europy, które zamieszkiwało kilkanaście grup etnicznych i w którym posługiwano się kilkoma językami. Jednym z wyzwań dla niej po „obudzeniu narodowym" pod wpływem Wiosny Ludów i zmianach w społeczeństwie była kwestia językowa. Przez długi czas myśliciele polityczni różnych narodowości występowali z rozmaitymi propozycjami zreformowania monarchii, aby utrzymać ją w całości i zadowolić wszystkich. Utrzymanie tego heterogenicznego tworu przez wytworzenie pewnej równowagi sił z uwzględnieniem aspiracji różnych grup językowych było bardzo trudne. W części „austriackiej" monarchii rządy były oparte na pluralistycznej polityce etnicznej, wzmacniającej, a nie osłabiającej stabilność polityczną. W części „węgierskiej", pomimo głoszonych zasad daleko posuniętej tolerancji, w obawie przed majoryzacją przez elementy słowiańskie i rumuńskie prowadzono „madziaryzację", która spychała rolę języków regionalnych do znaczenia lokalnych narzeczy. Błędną politykę językową i narodowościową Węgry przypłaciły utratą dwóch trzecich swojej powierzchni.
Jakkolwiek przy wszystkich swych wadach monarchia stanowiła jednak pierwszy model szerszego „domu europejskiego" w czasach nowożytnych. Stara Austria może być przykładem zarówno słusznych, jak i błędnych prób podejścia do rozwiązywania problemów społecznych, etnicznych czy wyznaniowych oraz stanowi niewyczerpalny materiał do badań naukowych.
**Słowa kluczowe:** monarchia austro-węgierska, państwo wielonarodowe, polityka językowa, polityka narodowościowa

## Nationality and language in the Austro-Hungarian Monarchy

**Abstract:** Before the First World War, the Austro-Hungarian Monarchy was one of the largest European countries inhabited by a dozen of ethnic groups who spoke several languages. A language issue was one of the challenges for the Monarchy after the "national awakening" under the influence of the Spring of Nations and changes in society. For a long time, political thinkers of different nationalities discussed various proposals to the Monarchy reform so as it would save its unity and satisfy everyone. Maintaining of this heterogeneous entity by creating a certain balance of forces, taking into account the aspirations of different language groups, was very difficult. In the "Austrian" part of the Monarchy, reigns were based on a pluralistic ethnic policy, strengthening rather than weakening political stability. In the "Hungarian" part, despite the preached rules of far-reaching tolerance, in fear of majorization by the Slavic and Romanian elements, "Magyarization" was carried out, which pushed the role of regional languages to the significance of local dialects. Wrong language and nationality policy carried out by Hungary resulted in the loss of two-thirds of its territory.
However, with all its disadvantages, the Monarchy was the first model of a wider "European home" in the modern times. Old Austria can be an example of both right and wrong attempts of approaching social, ethnic or religious problems and is an inexhaustible material for scientific research.
**Keywords:** Austro-Hungarian Monarchy, multinational state, language policy

## Национальность и язык в Австро-Венгерской монархии

**Аннотация:** До Первой мировой войны Австро-Венгерская монархия была одним из крупнейших государств Европы, где проживали около дюжины этнических групп и в котором говорили на нескольких языках. Одной из проблем Монархии после «национального пробуждения» под влиянием Весны наций и изменений в обществе была языковая проблема. В течение длительного времени политические мыслители разных национальностей выдвигали различные предложения по реформированию Монархии, поддержанию ее целостности и удовлетворению всех заинтересованных групп. Поддержание этого гетерогенного образования путем создания определенного баланса сил с учетом устремлений различных языковых групп было очень сложным. В «австрийской» части Монархии управление государством было основано на плюралистической этнической политике, укреплении, а не ослаблении политической стабильности. В «венгерской» части, несмотря на декларации о далеко идущей толерантности, в страхе перед мажоризацией славянскими и румынскими элементами, была проведена «мадяризация», которая свела роль региональных языков к значению локальных наречий. Ошибочная языковая и национальная политика стоила потери двух третей ее территории.

Однако со всеми своими недостатками, Монархия была первой моделью более широкого «европейского дома» в наше время. Старая Австрия может служить примером как правильных, так и неправильных попыток приблизиться к решению социальных, этнических или религиозных проблем и является неисчерпаемым материалом для научных исследований.

**Ключевые слова:** Австро-Венгерская монархия, многонациональное государство, языковая политика, национальная политика

## Bibliografia

Batowski H., *Rozpad Austro-Węgier 1914–1918*, [w:] *Sprawy narodowościowe i działania dyplomatyczne*, Warszawa–Kraków 1965.

Bauer O., *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie*, Wien 1907.

Bieńkowski W., *Das soziale, politische und kulturelle Leben Österreich-Ungarns in den Jahren 1901–1905 im Lichte der Briefe aus Wien (Listy z Wiednia) von Kazimierz Kelles-Krauz*, „Studia Austro-Polonica", nr 2, Warszawa–Kraków 1980.

Bled J.-P., *Francois-Ferdinand d'Autriche*, Paris 2012.

Bled J.-P., *Francois-Joseph*, Paris 1987.

Bödy P., *Joseph Eötvös and the Modernization of Hungary 1840–1870*, Philadelphia 1972.

*Der Erste Weltkrieg und der Vielvölkerstaat. Symposium 4*, ed. Heeresgeschichtliches Museum, Acta, November 2011.

*Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Band III. Die Völker des Reiches*, Wien 1980.

*Die letzten Jahre der Donaumonarchie. Der erste Vielvölkerstaat im Europa des frühen 20. Jahrhunderts*, ed. M. Cornwall.

Etudes Danubiennnes, Tome XXVII, Numéro 1–2, Année 2011/Francois-Ferdinand: du Belvédère à Sarajevo.

Eötvös J., *Die Garantien der Macht und Einheit Österreichs*, Leipzig 1859.

Fischhof A., *Österreich und die Bürgschaften sienes Bestandes*, Wien 1869.

Hantsch H., *Die Nationalitätenfrage im alten Österreich. Das Problem der konstruktiven Reichsgestaltung*, Wien 1953.

Hodza M., *Federation in Central Europe*, London 1942.

Hugelmann K.-G., *Das Nationalitätrecht des alten Österreich*, Wien 1934.

Jászi O., *The dissolution of the Habsburg Monarchy*, Chicago 1961.

Kann R.A., *A History of the Habsburg Empire, 1526–1918*, Berkley–Los Angeles–London 1974.

Kłoczowski J., Łaszkiewicz H., *East Central Europe in European History. Themes and Debates*, Lublin 2009.

Koralka J., *Frantisek Palacky (1798–1876), der Historiker der Tschechen im österreichischen Vielvölkerstaat. Studien zur Geschichte der österreichisch-ungarischen Monarchie*, Bd. 30, Wien 2007.

Koralka J., *Tschechen im Habsburgerreich und in Europa 1815–1914*, Wien–München 1991.

Masaryk T.G., *Ceska otazka*, Praha 1895.

Mommsen H., *Die Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage im habsburgischen Vielvölkerstaat. I. Das Rinden um die supranationale Integration der zisleithanischen Arbeiterbewegung (1867–1907)*, Wien 1963.

*Nation, Ethnizität und Staat in Mitteleuropa*, ed. Urs Altermatt, Wien–Köln–Weimar 1996.

Palacky F., *Idea statu rakouského*, Praha 1907.

Popovici A.V., *Die VereinigtenStaaten von Groß-Österreich. Politische Studien zur Lösung der nationalen Fragen und staatsrechtlichen Krisen in Österreich-Ungarn*, Leipzig 1906.

Redlich J., *Das österreichische Staats-und Reichsproblem*, 1+2. Leipzig 1920–26.

Seipel I., *Nation und Staat*, Wien 1917.

Sked A., *The Decline and Fall af the Habsburg Empire 1815–1918*, London 1989.

Spronger R. (Renner K.), *Der Kampf der österreichischen Nationen um den Staat. Das nationale Problem als Verfassungs-und Verwaltuntsfrage*, Wien–Leipzig 1902.

Stourzh G., *Die Gleichberechtigung der Nationalitäten in der Verfassung und Verwaltung Österreichs 1848–1918*, Wien 1985.

Szujski J., *Kilka prawd z dziejów naszych, ku rozważaniu w chwili obecnej*, Kraków 1869.

Tarnowski S., *Ludwik Wodzicki. Wspomnienia pośmiertne*, Kraków 1894.

Urban O., *Ceska spolecnost 1848–1918*, Praha 1982.

# RECENZJE I SPRAWOZDANIA

DOI:10.17951/we.2017.3.2.181. | Wschód Europy • Восток Европы • East of Europe vol 3, 2 / 2017

Nadia Gergało-Dąbek
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

# Recenzja książki: Лариса Масенко, *Мова радянського тоталітаризму*, Київ, ТОВ «Видавництво „Кліо"», 2017, ss. 240

Ważną częścią trwającej od początku 2014 roku wojny hybrydowej, którą Rosja rozpętała przeciwko Ukrainie, jest wojna informacyjna. Odbywa się ona za pomocą potężnej broni, jaką jest język propagandy rodem ze Związku Radzieckiego, stosowane jest podobne słownictwo, metody i praktyki dodatkowo wzmocnione siłą i szybkością przekazu, zasięgiem oraz możliwościami technicznymi współczesnych mediów. Propaganda Kremla uzasadniała aneksję Krymu i działania zbrojne Rosji na wschodzie Ukrainy hasłami obrony rosyjskiej i rosyjskojęzycznej ludności tych terenów. W przejęciu Krymu i działaniach separatystów swój udział mieli mieszkańcy tych terenów Ukrainy, którzy w tę propagandę uwierzyli.

Najnowsza książka znanej ukraińskiej językoznawczyni i socjolingwistki Łarysy Masenko *Język totalitaryzmu radzieckiego (Мова радянського тоталітаризму)* pokazuje, w jaki sposób „[o]becną okupację Krymu przez Rosję i jej interwencję zbrojną na Donbasie przygotowała stalinowska i poststalinowska asymilacja językowo-kulturowa, która łączyła terror państwa i czystki etniczne z wprowadzeniem zideologizowanej wersji języka rosyjskiego". Jak zaznaczyła autorka, „[g]łówny cel językowo-kulturowych i demograficznych praktyk imperium totalitarnego polegał na zamianie samoświadomości narodowej ludów ZSRR na zruszczoną ogólnoradziecką tożsamość, instrumentem kształtowania której był nowojaz [język totalitaryzmu radzieckiego – przyp. N.G-D]" (s. 227).

We wstępie do książki o języku totalitaryzmu radzieckiego autorka wskazała na podobieństwa obu śmiercionośnych totalitaryzmów XX wieku, które spowodowały miliony ofiar w Europie – nazistowskiego i komunistycznego – polegające na tym, że jedni i drudzy – naziści i bolszewicy – odmawiali określonym grupom ludzi prawa do życia. Różnica między nimi polegała na tym, że nazizm dzielił narody według kryterium etnicznego na wyższą (aryjską) i niższe (pozostałe) rasy, a bolszewizm segregował ludzi według przynależności klasowej, w której proletariat był zaliczany do warstwy progresywnej, a arystokracja i burżuazja – do gnębicieli i pasożytów podlegających

bezwzględnej likwidacji. W odróżnieniu od nazistów, którzy nie ukrywali swojej antyludzkiej ideologii, bolszewicy pod atrakcyjnymi hasłami równości i sprawiedliwości dla wszystkich narodów bardzo skutecznie maskowali przestępczą istotę ustanowionego przez nich reżimu (s. 6).

Książka Łarysy Masenko składa się z trzech rozdziałów zatytułowanych kolejno *Dyskurs oszukaństwa (Дискурс ошуканства)*, *Dyskurs nienawiści (Дискурс ненависті)* oraz *Procesy społecznej i narodowej unifikacji w ZSRR (Процеси соціальної та національної уніфікації в СРСР),* z których każdy ma kilka podrozdziałów. W podrozdziale *Język radzieckiego totalitaryzmu: problem określenia* (*Мова радянського тоталітаризму: проблеми визначення*) rozdziału I badaczka zwróciła uwagę na to, że w dwóch totalitaryzmach XX wieku funkcjonował specyficzny język, którego celem było ukrywanie obrzydliwej rzeczywistości i maskowanie jej pod ładnie brzmiącymi słowami, na co zwrócił uwagę George Orwell i opisał w powieści *1984* jako „nowomowę". Nowomowa powodowała zniewolenie umysłowe, gdyż nie poszerzała, a zawężała myślenie. Radziecki dyskurs totalitarny ukształtował się na bazie języka rosyjskiego, który w ZSRR (podobnie jak wcześniej w Imperium Rosyjskim) pełnił rolę języka komunikacji ogólnoimperialnej (s. 13). Dyskurs ten miał bardzo negatywny wpływ na funkcjonowanie, rolę i miejsce, jak również strukturę wewnętrzną języka ukraińskiego, czego skutki są silnie odczuwalne do czasów współczesnych.

Analizując cechy nowomowy radzieckiej, autorka zwróciła uwagę na charakterystyczny dla niej dychotomiczny podział świata na „swoje" i „obce", „stare" i „nowe", „socjalizm" i „kapitalizm". „Kraj Rad uosabiał sprawiedliwość, szczęście, dobrobyt, realną władzę narodu. Natomiast świat kapitalistyczny jawił się jako uosobienie zła, niesprawiedliwości, wyzyskiwania" (s. 20). Wszystkie hasła, teksty i symbole tworzyły fikcję szczęśliwego państwa, które omijały katastrofy, kryzysy czy klęski żywiołowe. Język totalitarny cechuje monotonność, jednolitość i stereotypowość, składa się on z ideologemów określających zestaw dogmatów i ocen. „Z uwagi na notoryczne powtórzenia ideologemy traciły funkcję denotatywną zamieniając się w znaki, jedyną funkcją których była funkcja rytualna" (s. 23).

Fikcyjna wizja szczęśliwego świata radzieckiego była tworzona za pomocą różnych środków językowych, m.in. powtórzeń tego samego słowa lub semantycznego dublowania wyrazów: „coraz więcej i więcej" (все більше й більше), „coraz lepiej i lepiej" (все краще й краще), „tysiące i tysiące konkretnych spraw" (тисячі й тисячі конкретних справ), „posuwanie się naprzód" (просування вперед), „dalej naprzód" (далі вперед), „wyższe stadium" (вища стадія) i in. (s. 24). Jak zaznaczyła badaczka, „[a]ktywne operowanie powtórzeniami w propagandzie radzieckiej i nazistowskiej było skutecznym sposobem wprowadzania mitów do świadomości społecznej" (s. 25). Spośród innych cech języka totalitaryzmu analizowano m.in.: dominację oceny nad znaczeniem; przywłaszczenie pojęć będących dorobkiem zachodniej nauki humanistycznej i rozmywanie ich znaczeń za pomocą uściślających przymiotników („demokracja radziecka", „patriotyzm socjalistyczny", „internacjonalizm socjalistyczny", „sumienie robotnicze", „honor proletariacki", „demokracja kołchozowa" i in.). Tworząc

i utrwalając przez niezliczoną ilość powtórzeń tego typu stałe zwroty, język totalitarny pozostawiał w świadomości językowej obywateli trwały ślad, powodując to, że używanie jednego z nich automatycznie wywoływało połączenie z drugim w określony sposób: jeśli „patriotyzm", to tylko w połączeniu z „radziecki"; jeśli „nacjonalizm", to tylko „burżuazyjny" (s. 31).

Kolejną cechą radzieckiej nowomowy było powszechne używanie eufemizmów, których celem była manipulacja i ukrywanie rzeczywistych działań lub zamiarów władzy radzieckiej. Eufemizmy były rozpowszechnione w różnych dziedzinach życia – nie tylko politycznego czy gospodarczego, lecz także kulturowego czy naukowego. Przykładem eufemizmów są chociażby takie zwroty, jak „wykonanie obowiązku internacjonalnego" lub „oddawanie długu internacjonalnego", pod którymi władza radziecka ukrywała wplątanie się w wojnę w Afganistanie w latach 70. XX wieku. W językoznawstwie z kolei używano eufemizmów „wzajemne oddziaływanie" (*взаємодія*), „wzajemne wzbogacanie" (*взаємозбагачення*), „wzajemne wpływy" (*взаємовпливи*) odnośnie do relacji pomiędzy językami ukraińskim i rosyjskim, chociaż w rzeczywistości istniał potężny wpływ tylko jednego języka na drugi – rosyjskiego na ukraiński – w celu wyeliminowania tego ostatniego jako samodzielnego i samowystarczalnego (s. 32). Podobne zakłamywanie rzeczywistości w postaci eufemizmu „harmonijna dwujęzyczność rosyjsko-ukraińska" (*гармонійна російсько-українська двомовність*) dotyczyło konsekwentnego wypierania języka ukraińskiego przez rosyjski ze wszystkich dziedzin życia społecznego.

Autorka wymieniła również inne cechy charakterystyczne dla nowomowy radzieckiego totalitaryzmu, m.in. liczne skróty i skrótowce oraz hasłowość. Radzieckie hasła były istotą nowomowy i odzwierciedlały nieprawdziwą społeczną rzeczywistość, a ideową mitotwórczość tego czasu. Jednym z najpopularniejszych było hasło „naród i partia – to jedność" (*народ і партія єдині*), które zakłamywało prawdziwe relacje polegające na całkowitej dominacji partii nad narodem. Wszystkie wymienione cechy nowomowy powodowały zwężenie i ograniczenie potencjału wyrazów, osłabienie ich znaczenia przez oderwanie od rzeczywistości i totalną dewaluację. Zniekształcony semantycznie język tracił więź z myśleniem, gdyż, jak pisał George Orwell, celem nowomowy było „uniemożliwienie swobody myślenia […] Nowomowę skonstruowano nie po to, żeby zwiększyć, ale wręcz przeciwnie, żeby zawęzić zakres myślenia"[1].

Badaczka opisała antykomunikacyjny charakter nowomowy służącej maskowaniu rzeczywistości, manipulacjom i dezinformacji, co spowodowało masowe zjawisko nieszczerości i podwójnych standardów, gdy ludzie mówili jedno, a myśleli drugie. Tego radzieckiego rudymentu, czyli praktykowania podwójnych standardów, Ukraina do dziś nie może się pozbyć. W Rosji zaś jest on nadal powszechnie stosowany, gdy z jednej strony elity władzy zohydzają cywilizację zachodnią swoim obywatelom, z drugiej zaś kupują tam nieruchomości, odpoczywają, leczą się czy posyłają dzieci do szkół.

[1] G. Orwell, *Rok 1984*, tłum. T. Mirkowicz, Warszawskie Wydawnictwo Literackie Muza, Warszawa 2016, s. 275, 276.

Autorka przytoczyła słowa Michała Głowińskiego, który pisał, że „[n]owomowa wyklucza […] dialog, jest językiem, którym trudno rozmawiać, łatwo zaś przekazywać rozkazy, obwieszczenia, bezapelacyjne wyroki. […] Nowomowa jest ze swej istoty jednogłosem”[2]. Władza nie słuchała opinii społecznej, nie była zainteresowana poznaniem reakcji zwrotnej, dlatego wszelkie próby porozumienia się z nią i nawiązania dialogu były skazane na porażkę. Język totalitaryzmu przyczynił się do tego, że z komunikacji międzyludzkiej zniknęło zaufanie, solidarność, porozumienie. Nowomowa „[r]ozkłada komunikację także za sprawą tego, że oddziaływa na świadomość społeczną, zwłaszcza potoczną, budzi reakcje polegające na nieufności do wszelkiego języka”[3].

W rozdziale II pt. *Dyskurs nienawiści (Дискурс ненависті)* autorka zaznaczyła, że wprowadzenie reżimu totalitarnego zakładało nieustanne poszukiwanie wrogów oraz wytworzenie w świadomości społecznej poczucia „oblężonej twierdzy”, otoczonej zewsząd wrogami (s. 54). W dyskursie totalitaryzmu radzieckiego wrogów (burżuazję, kułaków i in.) demonizowano, odczłowieczano, obrzydzano. Jednakże, jak zauważyła badaczka, „w Ukrainie walka bolszewików z zamożnym chłopstwem wyszła poza walkę klasową. Była to wojna z całym narodem ukraińskim. Potwierdzenie tego można znaleźć w języku ówczesnych aktów oskarżenia” (s. 73). Bolszewicy widzieli w zamożnych chłopach ukraińskich społeczne zaplecze nacjonalizmu ukraińskiego, o czym świadczy chociażby połączenie wyrazów „nacjonalistyczny” i „kułacki” (*націоналістично-куркульський*). Walka władzy radzieckiej z ukraińską wsią miała na celu „zatrzymanie potężnego ruchu narodu ukraińskiego w kierunku językowo-kulturowego, a w perspektywie i państwowego uniezależnienia się od Rosji” (s. 76). Nie ulega wątpliwości, że zainicjowane przez Stalina ludobójstwo Wielkiego Głodu w latach 1932–1933, którego ofiarami stały się miliony niewinnych ludzi, było skierowane przeciwko narodowi ukraińskiemu. Potwierdzają to liczne badania, m.in. ostatnio wydana książka Ann Applebaum *Czerwony głód*.

Po XVII zjeździe w roku 1934 zaczęto wprowadzać ideę szczególnej misji Rosji i wyjątkowej – mesjańskiej – roli narodu rosyjskiego. Stalinizm stał się ideologią rosyjsko-imperialnego mesjanizmu komunistycznego (s. 88). Pojawiło się wówczas pojęcie „wróg narodu rosyjskiego” oraz inne kategorie wrogów i „elementów antyradzieckich”. Dla przykładu na terenie Zachodniej Ukrainy wyodrębniono aż 19 gatunków „wrogów ludu”, których należało się bezwzględnie pozbyć za pomocą aresztów, wywózek i likwidacji (s. 86).

Wszyscy Ukraińcy walczący przeciwko władzy radzieckiej podczas II wojny światowej i po jej zakończeniu otrzymali w radzieckim dyskursie propagandowym uogólnioną etykietę „banderowcy”, którą cechował najwyższy stopień werbalnej nienawiści (s. 90). Jak zaznaczyła autorka, wyraz „banderowiec” stał się synonimem „ukraińskiego nacjonalisty burżuazyjnego”, a jego zohydzenie przez środki masowego przekazu

[2] M. Głowiński, *Nowomowa*, [w:] *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Instytut Kultury, Wrocław 1993, s. 166, 167.

[3] M. Głowiński, *Nowomowa po polsku*, Wydawnictwo PEN, Warszawa 1990, s. 21.

spowodowało mentalne wyobcowanie ludności z zachodnich obwodów Ukrainy, co jest odczuwalne na Ukrainie do czasów współczesnych: „manipulacyjnej propagandzie radzieckiej udało się ukształtować w świadomości masowej rosyjskiej i rosyjskojęzycznej ludności USRR, przede wszystkim w najbardziej zrusyfikowanych południowo-wschodnich obwodach, odbiór zachodnich Ukraińców […] jako wyobcowanej i nieżyczliwej wobec reszty ludności USRR grupy regionalnej" (s. 92). Wrogość w stosunku do Ukraińców z zachodnich obwodów jest podsycana przez współczesną antyukraińską propagandę rosyjską, która kontynuując tradycje propagandy radzieckiej, nasiliła się po aneksji Krymu i wywołaniu przez Rosję konfliktu zbrojnego na Donbasie. W rosyjskim dyskursie publicznym powszechnie są używane wyrazy „banderowcy", „faszyści", „naziści" jako synonim tych, którzy rzekomo dokonali przewrotu i przejęli nielegalnie władzę na Ukrainie, żeby „oderwać naród ukraiński od »bratniego« narodu rosyjskiego" (s. 93).

Autorka szczegółowo przeanalizowała używane w oficjalno-urzędowym i publicystycznym stylu zdehumanizowane słownictwo w stosunku do poszczególnych osób, określonych grup czy warstw społecznych uznanych przez władzę za wrogów reżimu. W dokumentach organów represyjnych w stosunku do wymienionych grup posługiwano się słownictwem, którego nie stosuje się zazwyczaj w odniesieniu do istot żywych. Nie nazywano ich „ludźmi", lecz zbędnymi, wrogimi i szkodliwymi „elementami", które należało wyeliminować, usunąć, zlikwidować. Powszechnie używany wówczas wyraz „czystka" sugerował, że państwo jest zanieczyszczone i zabrudzone, więc oczyszczenie je z tych „śmieci" i wykarczowanie wszelkich „chwastów" jest czymś pozytywnym i szlachetnym. Język totalitaryzmu radzieckiego nazywał niewygodnych władzy ludzi, używając wyrazów oznaczających szkodliwe rośliny i zwierzęta, porównywał ich do odchodów, pasożytów i zarazków (s. 110). W sprawozdaniach NKWD dotyczących deportacji represjonowanych narodów znajdują się liczne przykłady porażającej bezduszności, która cechowała totalitaryzm radziecki i pokazywała jego obłudę i zakłamanie w stosunku do głoszonych haseł. Jak zauważyła autorka, „chociaż funkcjonariusze radzieccy stale przekonywali naród o rzekomej trosce o ich »dobro«, o ich rzeczywistym stosunku do ludzi świadczy semantyka wyrazów i frazeologizmów używanych w dokumentacji oficjalno-urzędowej, co niezwykle dobitnie ukazuje antynarodowy charakter systemu totalitarnego" (s. 115).

Badaczka zwróciła uwagę na brutalizację tekstów i przemówień w okresie rządów Stalina i przytoczyła wyniki badań: „O ile teksty zachodnioukraińskich gazet okresu 1910–1920 zawierały 80% nacechowanych pozytywnie jednostek językowych, to w podradzieckiej prasie ukraińskiej lat 30.–50. takich jednostek było jedynie 24%, absolutną przewagę w nich stanowiło słownictwo negatywno-ekspresywne" (s. 118–119). Przewaga negatywnych ocen dominujących w dyskursie publicznym ma negatywny wpływ na świadomość społeczeństwa – wywołuje obojętność, poniżanie, a nawet przemoc. Ponadto w książce jest analizowane pokrewieństwo mentalne i językowe ówczesnej władzy ze światem przestępczym, które oddaje brutalny styl komunikacji, specyficzne, często chamskie, słownictwo charakterystyczne dla środowisk bandyckich. Liczne

przykłady można znaleźć w wypowiedziach chociażby Nikity Chruszczowa: „дурак, бездельник, лентяй, вонь, грязная муха, мокрая курица, дерьмо, говно, жопа" (s. 158). Nasuwają się tu pewne podobieństwa do języka prezydenta Rosji Władimira Putina (np. „мочить в сортирах", жевать сопли", „вонючие хрущёвки", „повесить [Саакашвили] за яйца", „в штаны наложить", „выгнать поганой метлой" i in.[4]).

Badaczka szczegółowej analizie poddała termin „faszyzm", który jest bardzo rozpowszechniony m.in. we współczesnym rosyjskim dyskursie publicznym w stosunku do Ukrainy. Opisała rozumienie tego terminu w nauce zachodniej i w radzieckiej nowomowie. Jak świadczą dokumenty radzieckich organów karnych, w aktach oskarżenia NKWD określenia „faszysta" i „faszystowski" były utożsamiane z określeniami „nacjonalista" i „nacjonalistyczny" (s. 129). „Faszystami" nazywano m.in. obrońców i orędowników kultury, historii i języka ukraińskiego. Bezprecedensowy terror bolszewicki, który ogarnął wszystkie dziedziny życia publicznego, naukowego i kulturalnego Ukrainy w latach 30. XX wieku, dotknął nawet językoznawców ukraińskich, którym przyczepiono łatkę „faszystów", a ich prace nazwano „faszystowskimi" (s. 130). Ich „zbrodnia" wobec reżimu polegała na tym, że rzekomo chcieli oni „sztucznie oderwać język ukraiński od rosyjskiego".

Jak zauważyła autorka, w okresie postalinowskim określenia „faszyści" używano głównie w stosunku do wrogów zewnętrznych. Jednakże już w czasie *głasnosti* i *pierestrojki* za czasów Michaiła Gorbaczowa „szerzenie faszyzmu" zarzucano elitom narodowym Litwy, Łotwy, Estonii, Ukrainy i Gruzji, chociaż żadnych podstaw ku temu nie było. W okresie niepodległej Ukrainy prorosyjskie organizacje, ruchy i partie, m.in. Partia Regionów, wykorzystywały radzieckie sztampy, rozpowszechniały propagandę antyukraińską i bezpodstawnie zarzucały przedstawicielom narodowo-demokratycznych sił „faszyzm". „W rzeczywistości każdą ukraińskojęzyczną osobę traktowano w prorosyjskich środkach masowego przekazu jako potencjalnego faszystę" – zaznaczyła autorka (s. 139). Z przytoczonych w tej książce badań językoznawczyni Ołeny Rudej, która analizowała język propagandzistów „russkogo mira", wynika, że etykiety „faszystów", „nazistów", „naszystów" itp. stosowali oni odnośnie do wszystkich obywateli Ukrainy, którzy bronili języka i kultury ukraińskiej jako podstawy narodowej tożsamości (s. 143).

W rozdziale III Łarysa Masenko poruszyła temat tego, w jaki sposób władza radziecka niszczyła instytucję rodziny i więzi rodzinne oraz jakie wzorce wszczepiała młodemu pokoleniu: przez praktykowanie donosów na członków rodziny (np. Pawlik Morozow), publiczne wyrzekanie się rodziców przez dzieci tzw. „wrogów klasowych", kształtowanie w świadomości dzieci tożsamości radzieckiej, gdzie matką jest mityczna Ojczyzna, a ojcem narodu – Stalin. Przez słownictwo „rodzinne" władza nie tylko sakralizowała komunistycznych przywódców i partię („rodzima Partia Komunistyczna" – рідна Комуністична партія), lecz także ukrywała asymilacyjną politykę nierosyjskiej ludności, rozpowszechniając sztampy typu „rodzina narodów-braci" (сім'я наро-

[4] *Путин/Список цитат*, https://lurkmore.to/Путин/Список_цитат, inf. z 25.05.2018.

дів-братів), „bratnie narody" (братні народи) itp. (s. 177). Polityka kulturowo-językowej unifikacji miała doprowadzić do zniknięcia podziału w społeczeństwie radzieckim na poszczególne narodowości. Krótki okres „korenizacji" miał na celu ideologiczną unifikację społeczeństwa, a język ukraiński posłużył jedynie „jako narzędzie zbliżenia aparatu partyjnego do rad i do ludności" (s. 187). Jak zauważyła badaczka, „bolszewicką korenizację, m.in. ukrainizację, można uważać za wielkiej skali prowokację, skierowaną na ujawnienie narodotwórczego potencjału nierosyjskich ludów imperium, żeby zlikwidować fizycznie najbardziej aktywną i świadomą pod względem narodowym część społeczeństwa i poprzez zastraszanie za pomocą terroru pozostałych unieszkodliwić jakiekolwiek przejawy kolektywnej woli do niepodległości" (s. 189).

Władza bolszewicka ponadto zastosowała bardzo podstępny proces wewnętrznej rusyfikacji języka ukraińskiego przez ingerencję w jego słownictwo i strukturę. Miało to doprowadzić do maksymalnego zbliżenia do języka rosyjskiego, uczynienia z niego ubogiej kalki tego drugiego i pozbawienia wartości jako samodzielnego i pełnowartościowego. Na XXVII zjeździe partii w 1961 roku Nikita Chruszczow ogłosił język rosyjski drugim językiem ojczystym wszystkich nierosyjskich narodów ZSRR, w szkołach wprowadzono „wolny wybór" nauki drugiego języka, co w rzeczywistości sprowadzało się do braku wyboru i dominacji języka rosyjskiego. Propaganda forsowała tezę o rzekomej dobrowolnej rezygnacji z języków ojczystych na rzecz rosyjskiego. Totalnej rusyfikacji sprzyjał rozwój telewizji, za pomocą której do świadomości społecznej wprowadzano kompleks niższości wobec ojczystego języka i kultury. Spora część Ukraińców wskutek rusyfikacji i asymilacji została wyalienowana z kultury i tradycji narodowej, co doprowadziło do osłabienia poczucia ukraińskiej świadomości narodowej. Wielu zrusyfikowanych Ukraińców ma rozszczepioną tożsamość i kompleks niższości z powodu swoich korzeni.

Książka Łarysy Masenko pozwala lepiej zrozumieć nie tylko przyczyny i źródła asymetrycznej dwujęzyczności współczesnej Ukrainy, podział społeczeństwa na tle językowym, niechęć, a niekiedy wręcz wrogość do języka ukraińskiego wśród części obywateli, lecz także mechanizmy i metody działania Rosji w obecnej rosyjsko-ukraińskiej wojnie hybrydowej wykorzystującej język rosyjski jako *soft power*. W rosyjskim dyskursie publicznym znajdujemy liczne przykłady „najlepszych" radzieckich praktyk totalitarnych. Dążąc do odbudowania byłego imperium w granicach ZSRR, władze rosyjskie posługują się tymi samymi metodami – kłamstwami, obłudą, manipulacjami i fałszerstwami. Kremlowska retoryka zakłamuje realny obraz rosyjsko-ukraińskiej wojny hybrydowej, w której walczący o jedność terytorialną i niepodległość swojego kraju obywatele Ukrainy są nazywani „faszystami" i „banderowcami", podczas gdy dla nieoznakowanych rosyjskich wojskowych na Krymie, pod których lufami karabinów odbyło się przejęcie władzy i referendum, wymyślono eufemizmem „uprzejmych ludzi".

Recenzowana książka jest dowodem na to, że w obecnej rosyjsko-ukraińskiej wojnie hybrydowej kwestia językowa ma kluczowe znaczenie. W walce z agresją rosyjską niewątpliwie ważne jest posiadanie silnej armii i nowoczesnej broni, jednakże, jak zaznaczyła autorka, nie można nie doceniać roli innego ważnego czynnika – języka ukra-

ińskiego, który jest „niewidoczną, lecz nie mniej potężną bronią, zdolną do stworzenia silnych więzi solidarnych pomiędzy różnymi grupami wewnątrz narodu, co pomnoży siły w walce o swoje państwo" (s. 232). ZSRR systematycznie niszczył ukraińską kulturę, język i pamięć, gdyż o wiele łatwiej jest unicestwić naród, jeżeli zniknie jego język. Nie przez przypadek też w Moskwie w tym roku zlikwidowano jedyną w całej Rosji bibliotekę ukraińską; nic nie powinno przypominać o tym, że istnieje naród ukraiński, który ma swój język, literaturę i kulturę. Rozumienie znaczenia języka ukraińskiego oraz prowadzenie mądrej i wyważonej polityki językowej z poszanowaniem praw mniejszości narodowych jest dużym wyzwaniem dla władz Ukrainy, a w obecnej sytuacji ma bezpośredni wpływ na jej bezpieczeństwo, niepodległość, jedność terytorialną i przyszłość.

DOI:10.17951/we.2017.3.2.189. Wschód Europy • Восток Европы • East of Europe vol 3, 2 / 2017

Walenty Baluk
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

# Sprawozdanie z Międzynarodowej Konferencji Naukowej „Stosunki polsko-ukraińskie w warunkach hybrydowych zagrożeń bezpieczeństwa"

W Kijowie 16 maja 2018 roku pod patronatem Ambasadora Rzeczypospolitej Polskiej na Ukrainie oraz Ambasadora Ukrainy w Rzeczypospolitej Polskiej odbyła się międzynarodowa konferencja naukowa poświęcona stosunkom polsko-ukraińskim w zmieniającym się otoczeniu międzynarodowym. Współorganizatorom konferencji - Instytutowi Stosunków Międzynarodowych Kijowskiego Uniwersytetu Narodowego im. T. Szewczenki oraz Uniwersytetowi Marii Curie Skłodowskiej w Lublinie - udało się zorganizować interesującą dyskusję poświęconą aktualnym zagadnieniom polityki historycznej, zmianom systemowych i konsolidacji państwa, a także perspektywom polsko-ukraińskiego partnerstwa strategicznego. W ramach konferencji odbyła się także prezentacja wspólnej monografii *Wojna hybrydowa Rosji przeciwko Ukrainie w latach 2014-2016*, wydanej przez dwa zaprzyjaźnione ośrodki akademickie w polskiej i ukraińskiej wersjach językowych.

Udział w otwarciu międzynarodowej konferencji naukowej wzięli prof. dr hab. Stanisław Michałowski, Rektor UMCS w Lublinie, prof. dr hab. Wałerij Kopijka, Dyrektor Instytutu Stosunków Międzynarodowych KUN im. T. Szewczenki, Jan Piekło, Ambasador Nadzwyczajny i Pełnomocny RP w Ukrainie i Borys Tarasiuk, minister spraw zagranicznych Ukrainy w latach 1998-2000 i 2005-2007, deputowany RN Ukrainy.

W ramach pierwszego panelu - „Stosunki ukraińsko-polskie - pomiędzy historią a polityką" – moderatorzy i prelegenci (prof. dr hab. Mykoła Doroszko, prof. dr hab. Janusz Wrona, dr hab. Roman Wysocki, prof. dr hab. Wiktor Matwijenko, prof. dr hab. Mychajło Kirsenko, Paweł Bobołowicz, dr Wołodymyr Wiatrowycz) poruszyli wiele istotnych zagadnień związanych z genezą współpracy i przyczynami konfrontacji polsko-ukraińskiej. Ponadto w polu zainteresowania uczestników znalazły się kwestie wyczerpania dotychczasowej formuły współpracy, wzrostu nacjonalizmu, wpływu mediów na spory o historię, a także perspektywy pojednania polsko-ukraińskiego.

W ramach drugiego panelu „Demokratyzacja i konsolidacja państwa. Przypadek Polski i Ukrainy" moderatorzy i prelegenci (prof. dr hab. Stanisław Michałowski, prof. dr hab. Wałerij Kopijka, prof. dr hab. Grzegorz Janusz, prof. dr hab. Wojciech Sokół, prof. dr hab. Wasyl Tkaczenko, prof. dr hab. Stanisław Kulczyćkyj) omówili ważne kwestie dotyczące przezwyciężenia totalitarnej spuścizny w Polsce i Ukrainie, konsolidacji reżimów politycznych oraz dokonali oceny poziomu demokracji i konsolidacji państwa. Przedmiotem zainteresowania ekspertów i badaczy były również problemy decentralizacji państwa oraz linie podziałów społeczno-politycznych.

W ramach trzeciego panelu „Ukraińsko-polskie partnerstwo strategiczne w kontekście wojny hybrydowej Rosji wobec Ukrainy" moderatorzy i prelegenci (prof. dr hab. Waldemar Paruch, prof. dr hab. Wiktor Matwijenko, prof. dr hab. Walenty Baluk, prof. dr hab. Mykoła Doroszko, prof. dr hab. Hryhorij Perepełycia, dr Jakub Olchowski, dr Jewhen Mahda i Konstatntin Kononenko) przedyskutowali kwestie stanu i perspektyw partnerstwa strategicznego Polski i Ukrainy, odnosząc się także do hybrydowych zagrożeń w stosunkach międzynarodowych w okresie rosyjskiej agresji wobec Ukrainy. Ponadto poruszono zagadnienia potencjału współpracy polsko-ukraińskiej w kontekście integracji państw Europy Środkowo-Wschodniej oraz problemy integracji Ukrainy ze strukturami UE i NATO.

Podsumowując obrady konferencji, prof. dr hab. Stanisław Michałowski i prof. dr hab. Wałerij Kopijka zgodnie podkreślili ważność rozpoczętych rok temu w Lublinie spotkań badaczy z Polski i Ukrainy celem przedyskutowania nie tylko trudnych zagadnień natury historycznej, lecz także aktualnych kwestii wzajemnych relacji bilateralnych w zmieniającym się świecie. Tegoroczne obrady w Kijowie na bazie Instytutu Stosunków Międzynarodowych KUN im. T. Szewczenki stanowiły udaną próbą kontynuacji interesującej i ważnej dyskusji w relacjach polsko-ukraińskich. Udział w konferencji przedstawicieli ośrodków ekspercko-analitycznych (Narodowego Instytutu Studiów Strategicznych przy Prezydencie Ukrainy oraz powstającego w Polsce Centrum Analiz Strategicznych) oraz dyplomatów znacząco podniósł nie tylko prestiż, lecz także praktyczny wymiar międzynarodowej konferencji naukowej. Rozwojowi współpracy UMCS z partnerami na Ukrainie będzie służyło także podpisanie trójstronnego Porozumienia francusko-polsko-ukraińskiego o utworzeniu w Lublinie Centrum Europejskiego.

**Lista recenzentów współpracujących z czasopismem w 2017 roku**

Prof. dr hab. Rafał Czachor
Prof. dr hab. Łukasz Donaj
Dr hab. Krzysztof Fedorowicz
Prof. dr hab. Larysa Leshchenko
Prof. dr hab. Ivan Monolatij
Dr Inna Sorkina
Prof. dr hab. Nataliia Teres

ISSN 2450-4866

UMCS
WYDAWNICTWO